Bornholmske Samlinger, 37. Bind, Rønne 1960

BORNHOLMSKE SAMLINGER

Udgivet af

BORNHOLMS HISTORISKE SAMFUND

37. BIND

COLBERGS EFTF. BOGTRYKKERI

RØNNE 1960

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 37. Bind, Rønne 1960

Forfatterne af de forskellige artikler har ansvaret
for deres artiklers indhold.

INDHOLD

Side

Toldkontrollør V. K. HELLESEN: Bidrag til oplysning om ridder Caspar Henrik Wolffsen, Rønne 7

Kontorchef V. SVENDSEN: Forfatteren Carl Peter Dick 19. September 1818–20. September 1863 37

Førstelærer H. K. LARSEN: Nogle bornholmske stednavne 45

Fru O. NIELSEN: Om spøgeri i gamle tider 53

Adjunkt J. NIELSEN: Ertholmene 61

Adjunkt J. NIELSEN: Kætilbiorn 63

Lektor TH. LIND: Optegnelser af sognepræst Jørgen Kofoed .. 71

Lektor H. A. KOEFOED: Ruts kirke og Rønne. Nogle forbehold 77

Lektor H. A. KOEFOED: Er der et Rønnemål? 83

Danske Magazin. I. 1745. S. 125: Fortegnelse paa adskilligt, som sig paa Boringholm haver tildraget fra 1602. til 1687. Ved TH. LIND 91

Ingeniør J. KLINDT-JENSEN: Henrik Lock og Kirsten Nielsdatters dom 97

Om en Dampskibsforbindelse mellem København og Bornholm 105

ESTHER IVERSEN: Litteratur om Bornholm 117

PETER THORSEN: Lidt om min Barndom og Ungdom 129

Bornholms historiske Samfund 141

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 37. Bind, Rønne 1960

Bidrag til oplysning om ridder Caspar Henrik Wolffsen, Rønne

Ved toldkontrollør *V. K. Hellesen*

For nogle år siden fandt jeg i Rønne toldkammers arkiv konceptet til en af daværende kgl. toldbetjent, ridder Caspar H. Wolffsen til Bornholms amt afgiven erklæring i en strandingssag. Ved imødekommenhed fra rigsarkivet, landsarkivet i København og amtsbiblioteket i Rønne er det blevet mig muligt at forfølge sagen (Danske Cancellie 3. departement, brev nr. 2802/1827).

Det forekommer mig, at denne sag giver et interessant indblik i de forhold, hvorunder de implicerede personer øvede deres daglige dont, og at den tillige kan bidrage til oplysning om navnlig de to brave bornholmere ridder Wolffsens og amtmand Chr. Jespersens karakter og personlighed.

Jeg takker lektor Aa. I. Davidsen, Rønne, for bistand ved udarbejdelsen af noterne og lektor Kjeld Winding, København, for at have henledt min opmærksomhed på akterne vedrørende Wolffsens udnævnelse til toldinspektør for Bornholm.

— — —

Til sagens forståelse skal kort gøres rede for de dengang gældende bestemmelser strandingsvæsenet vedrørende, som indeholdtes i kong Christian den Syvendes strandingsreglement for Bornholm af 27. maj 1785.

»For at forekomme de Tiid efter anden til Vore Collegier paaklagede Uordener i Henseende til strandede Skibe og Vahre paa Vort Land Bornholm« anordnede kongen:

I § 1. Amtsforvalteren for kongens kasse og landsdommeren skal i forening have over-opsigt for hele øen med forefaldende strandinger.

www.vang-hansen.dk

Anm. Bornholm var midlertidigt uden amtmand, og dennes forretninger varetoges derfor af amtsforvalteren og landsdommeren.

I § 2. De skal beskikke en duelig, redelig og vederhæftig borger i Rønne for Vester-herred, i Neksø for Søndre-herred, i Svaneke for Østre-herred, i Hasle for det halve Nordre-herred og i Allinge eller Sandvig for det andet halve Nordre-herred, til at være strandede skippere behjælpelige som commissionærer, dog må en sådan commissionær ikke påbyrdes skipperne, når de mener at kunne undvære ham, men i modsat fald skal de betjene sig af den for distriktet beskikkede, medmindre de kender en anden mand på øen, som ikke er beskikket commissionær for et andet distrikt, til hvem de har større tillid.

I § 3 og 4. De beskikker en bestandig Forbjerger for enhver ved kysten liggende by og een for hvert sogn. I sognene skal især sandemændene og i byerne borgerkaptajnerne benyttes som bestandige forbjergere. Desuden opstiller by- og herredsfogderne en liste over de »Dueligste og Vederhæftigste« i hver by eller hvert sogn »som er beqvemme til at være Forbjergere«. Disse almindelige forbjergere benyttes efter tur og så mange, som de bestandige forbjergere anser for nødvendigt i hvert tilfælde.

Anm. I 1787 blev det tilladt borgerkaptajnerne i Rønne, Kofoed og Rasch, begge at være bestandige forbjergere for distriktet, »dog at det paases, at saadant ikke bliver Vedkommende til større Udgivt.«

I § 5. Den som først bliver opmærksom på en stranding skal ufortøvet med ridende bud give underretning til de forskellige embedsmænd, hvem det angår.

I § 6. Skibsfolkene bjerges først. Derefter spørges skipperen eller dennes stedfortræder, om han mener at kunne bjerge skibet med egne folk, »hvilket dog ikke bør skee paa en pludselig og overrumplende Maade, saa at han ej faar Tiid at betænke sig.« Forlanger han hjælp påbegyndes bjergningen, og strandingscommissionæren tilbyder sin tjeneste.

I § 7. Amtsforvalteren eller landsdommeren samt by- eller herredsfogden skal altid selv eller ved fuldmægtige møde ved

strandinger og bl. a. være tilstede, når bjergningskontrakt sluttes, hvilket skal ske inden 2 timer. »Er Skipperen beskjenket bør ej handles om nogen Contract, førend han er bleven ædrue, men Bjergningen bør strax paabegjyndes. . . .«

Bjergningskontrakten får ikke sin fulde gyldighed, før den er approberet af amtsforvalteren eller landsdommeren.

I § 8. Bjergerne antages efter tur af forbjergerne, som må påse, »at Ingen heri fornærmes.« Bjergerne skal være arbejdsføre og må ikke være berygtede for drukkenskab eller utroskab.

I § 9. Det bjærgedes opbevaring m. m.

I § 10. Der etableres militær magt ved strandingsstedet.

I § 11. Om ubemandet vrag.

I § 12. Rejsediæter for embedsmændene.

I § 13/17. Om påløbne udgifter og deres fordeling mellem skipperen og bjergningsfolkene. Regnskabsaflæggelse.

Anm. Det var en regel, at forbjergernes part i bjergelønnen forholdt sig til de simple bjergeres som 3 til 1.

I § 18. De bjergede varers realisation.

I § 19. Slutningsbestemmelser.

Strandingsreglementet af 1785 var med enkelte ændringer og tilføjelser gældende for Bornholm, indtil det blev afløst af en for hele Danmark gældende strandingslov af 10. april 1895. Denne nye strandingslov afløste for det øvrige lands vedkommende »Forordning angaaende hvad der i Strandingstilfælde skal iagttages« af 28. december 1836.

— — —

Forbjergerne i Rønne klager over ridder Wolffsens optræden ved en stranding.

Afskrift.

Rønne, den 28. Marts 1826.

Høivelbaarne
Hr. Amtmand Jespersen[1]
i Nexøe.

Den 22de denne Maaned om Eftermiddagen Kl. 4, kom en baglastet Galease fra Rostock paa Grund norden for Rønne paa Hvidode Rif — jeg Bohn[2] begav mig Ombord, for at give

www.vang-hansen.dk

den strandede Skipper Hjelp, om saadant af ham forlangtes — H. H. Christiansen[3], hvem Deres Hvlbhd. har constitueret at møde paa vore egne, som befaren Søemand, kom og Ombord; vi studsede ved at see Toldbetjent Ridder Wolfsen[4] ombord, han var tilligemed Søemændene Hans A. Predbjørn[5] og Paul Berg[6] paa Krydsbaaden kommet til Skibet *nogle Minutter førend vi,* vi troede at det høi kongelige Danske Cancellies Resolution, under 22. Maj 1824, som saaledes naadigst kan erfares af hoslagte Bekjendtgjørelse, er læst ved Rønne Kirkestævne, skulle frieholdt os for alle uberettigede Personer, og formodede mindst, at en kongelig Embedsmand Wolffsen nemlig skulde villet modgaae Lovgivningen, og burde vi ei heller troe, at han som vel aflagt Embedsmand kunde ville fortrænge os og andre Borgere i Rønne, hvilket naar saadant fremdeles skulle kunne skee imod allerhøjeste og højeste Ordre, vil sandsynligviis volde, at ikke allene vi hasardere at tabe den Tillid vi meene at Borgerne have til os, men ogsaa at mange Borgere kunne ville gjøre det samme som Wolffsen; Skal alt beroe paa blot at være første Mand ombord i et paa Grund kommet Skib, saa have vi raske Søemænd baade i Hasle og Rønne, for eksempel en Juul første Sted, der ejer en Dæksbaad omtrent af samme Størrelse som Krydsbaaden, og mange store Baade her i Byen, og Wolffsen vil saaledes lære en Lærdom fra sig, der høistsandsynligt til Sluttet vil lede til at han selv kommer i Klammerie, thi paa den Maade maa der blive en Tilstimlen af saadanne Hjelpere, og af den Natur og Beskaffenhed, at de indbyrdes let komme til at bruge Magt imod hinanden, og den forulykkede Skipper faaer ombord, istedet for velordnet, lovlig og fredelig Hjelp, nogle som han maae blive bange for, og kan derved faae et særdeles Begreb om Bornholmerne, vist ikke dem til Roes; thi Wolffsen vil dog vel ej antage, at ingen kan lære ham den Kunst af, som han brugt haver, hans authoriserede Toldbaad eller Krydsbaad vil han vel ikke kunne skaffe udelukkende Previlegium til de Fortjenester, som vi meene egentlig at være borgerlige, og hverken at henhøre til Toldvæsens Fortjeneste eller Embeds Indtægt; men da denne Krydsbaad, der skal være efter Sigende, Toldinspecteurens[7] og Toldcontroleurens private

Ejendom, har allerede grebet saa kraftig ind i de Fortjenester som Rønne Skippere og Søemænd meente ikke at hørte til Embedsfaget, saa faae vi som bestandige Forbjergere ogsaa ikke sjelden saadanne Terser,[8] at vi som Borgercapitainer ikke gjerne ville høre derpaa, altsaa vil Deres Høivelbaarenhed vist finde det undskyldeligt, at vi i saadanne Henseender og ved hvad Vrag angaar, henvende os til Dem for at forsvare vor og Borgeres eller Bønders Rettigheder. — Ikke have vi Hensyn til, at noget skulle gjøres for hvad skeet er, ikkuns gaaer vor Attraae hen paa hvad i Fremtiden maae skee, og da ommeldte Resolution, ikke er clausuleret ved at bestemme Straf for Overhørighed af den, saa haabe vi det naadigst tillades os at ytre vort Ønske, om at Straf fastsættes, eller og at de der maatte handle imod Resolutionen maae underkastes offentlig Tiltale; thi ikkuns herved kan Uordener ventes hævet, og for at man ikke ved sindrige Opfindelser, skulde give sig Anledning til lovlig Overtrædelse af Lov, indstille vi ved denne Leilighed til Deres Høivelbaarenheds gunstige Overveielse, om det naadigst maatte befindes rigtigt, at bemeldte H. H. Christiansen og maaske jeg Bohn bleve ansatte med i Quarrantaine Commissionen.[9] —

underdanigst

H. P. Marker[10] S. Bohn.

Højvelbaarne
Amtmand Jespersen
i Nexøe.

Vedlagt giver jeg mig den Ære at fremsende den Erklæring, som Deres Højvelbaarenhed i Skrivelse af 5. dennes befalede mig at afgive.

Rønne, den 26. April 1826.

ærbødigst
C. Wolffsen.

Afskrift.

Bekjendtgørelse.

Da det høi kongelige Danske Cancellie ved Resolution af 22. Maj f. a. har bestemt, at ingen i Vrag- eller Strandingstilfælde maae gaae ombord naar vi ere tilstede eller sees at komme, uden vor Tilladelse, og vi strængt vil overholde samme, saa bekjendtgøres dette herved til offentlig Kundskab. —

www.vang-hansen.dk

Ligeledes skulle vi ikke undlade ved samme Leilighed at bekjendtgøre, at Vesterqvarteers og den Deel af nordreqvarteers Søefolk der ikke have været i de sidste Vrag nu staaer for Tuuren til Søebjergere, naar de saa betimelig som fornødengjøres komme tilstede, dog er det en Selvfølge, at ikkun heraf tages saamange som behøves, og efter Omstændighederne kan bruges.

Rønne, den 8. Oktober 1825.
H. P. Marker. S. Bohn.

Maae læses:
Pingel.
Læst 2099 A.

Afskrift.

Over indesluttede Andragende fra Borgercapitainerne i Rønne hvori de saaledes som deraf vil erfares anke over at Hr. Capitainen med Hans Predbjørn og Poul Berg gjøre Indgreb i de Borgercapitainerne og Borgerne ved Lov tillagte Rettigheder, maae jeg tjenstligen udbede mig Deres behagelige Erklæring meddeelt; hvorhos jeg ikke lader ubemærket, at jeg, da Hr. Capitainen talede til mig, forudsatte at Hjælp var ydet Skipperen af Dem førend Capitainerne med Folk vare komne ombord.

Bornholms Amtscontoir den 5. April 1826.
C. Jespersen.

Her
Capitain Wulffsen, Kongelig Toldbetjent!
Ridder af Dannebrog.

Wolffsen giver sig god tid til affattelsen af sin erklæring, som han den 26. april 1826 sender til amtmanden sammen med borgerkaptajnernes besværing.

Afskrift.
Erklæring.

Den 22. f. m. om Eftermiddagen Kl. imellem 3 og 4 kom en Galease paa Grund paa Hvideode-Rif. — Jeg ilede med

Skipperne Predbjørn og Berg, da vi saae den stod fast, strax ombord for at yde ham Hjelp. — Captain Johann Hendrik Everdt fra Rostock, som førte Skibet, takkede mig paa det forbindtligste for mit Tilbud, men da Vinden var aflands, med en rask Kuling, og Skibet var baglastet, troede han at kunne hjelpe sig med eget Mandskab — hvilket jeg ganske bifaldt og selv indsaae — men han bad mig, ifald hans Manskab var for svagt, efter gjort Forsøg, at maatte afbenytte mit Tilbud, især da han ved at høre mit Navn, kjendte i mig en gammel, og, som han sagde: Bekjendt Søemand. — En halv Time efter min Ankomst, ankom Her H. H. Christiansen, en H .H. Siemsen,[11] med fleere, som jeg ikke saa nøje lagde Mærke til, og Kjøbmand, Borgercaptain Bohn, der ligeledes tilbød Capt. Everdt deres Hjelp, men som han aldeles frabad sig. — Jeg sagde til Bohn: at ifald Capitain Everdt behøvede Hjelp, saa havde jeg lovet ham den, dog skulle det ikke være til hans og Markers Skade, da de ligefuldt skulle erholde deres 6 Parter som Formænd; men herpaa vilde Bohn slet ikke indlade sig — paaberaabende sig en Cancellie Resolution: »at ingen maatte hjelpe den Fremmede uden han eller hans Befuldmægtigede H. H. Christiansen. — Da jeg havde givet Captain Everdt de Raad, jeg som nøje kjendt med Rifferne, som gammel erfaren Søemand, og som ærekjær Dannemand troede rigtigst for ham, for at bjerge sit Skib fra total Forlis — eller hvad man egentlig kalder Vrag, gik jeg i Land, efter et Ophold af 2 Timer. Jeg lovede Capitainen paa Skibet, efter hans indstændige Forlangende at vende tilbage for at være ombord hos ham om Natten. Da jeg atter kom ombord, fandt jeg Ankeret udført af hans eget Mandskab, men paa et Sted, der vilde bringe Skibet meer paa, end af Rifferne, og jeg forbausedes, da Capitainen sagde mig, at det var ham raadet af Landets Folk! — Dog, det var Nat, jeg raadede ham derfor at stoppe med Hivningen til Dagen kom, og da strax at udføre Sværankeret i den Retning og Stilling som jeg raadede ham til førend jeg, som foran meldt vendte til Land, og da han fulgte min Plan: hivede han Skibet af Grund med sit eget Mandskab. — Saaledes har jeg rigtignok handlet imod Captainernes Ønske og hjulpet *Søeman-*

www.vang-hansen.dk

den, der var i *Nød* — men kun med gode Raad, og uden physisk Kraft, eller for Betaling. — Naar et Skib kommer paa Grund, og det er øiensynligt, at hurtig Hjelp kan frelse det fra total Forlis, troer jeg det er Enhvers Pligt at yde den i Fare komne, en hurtig Hjelp; thi skulle alle, uden Undtagelse, oppebie Forbjergernes Tilladelse at gaae ombord førend de kom, eller at Intet maatte foretages førend deres udtrykkelige Ordre: da maae jeg sandelig tilstaae at mange Skibe, som ellers vilde blevet reddede, maae blive et Rov for Bølger og Skjær — og blive Vrag!

Maatte ingen uden Rønne Borgercaptainers Tilladelse gaae ombord i et Fartøi, som havde det Uheld at komme paa Grund for Rønne eller Vester-Herred, saa vilde denne Rettighed have de skadeligste Følger, og her indføre en Dykkerie Indretning som ikke havde sin Lighed i Danmark; til et Exempel vil jeg alene bemærke: at naar et Fartøi var stødt paa Grund for Sose i Vestermarie Sogn, som er 1½ Miil fra Rønne, saa vilde der i det mindste medgaae 3—4 Timer forinden Capitainerne kunde komme til Stædet; denne spildte Tid vil som oftest have de skadeligste Følger, medens derimod en hurtig Hjelp i denne samme Tiid, ydt af en erfaren Søemand, ofte vil redde Skib og Gods, og erfarne Søemænd som ville ile den Ulykkelige til Hjelp, vil man paa Bornholms Kyster ikke mangle, naar ikke Enkeltes Interesse vil lægge dem Hindringer i Vejen, fra at yde den Hjelp de kunne, og som forhen har været dem uformeent. — Da Capitain Everdt fik sit Skib af Grund, raadede jeg ham at styre N. W. — og da han kom ud fra alle Grunde gik han til Ankers. Han bad mig da at laane Krydsbaaden for at fiske sit Sværanker og Toug, da hans var for lille. — Jeg tillod det, og troer han gav Predbjørn og Berg en Dagløn, fordi de var i Baaden. — Jeg havde med ligesaa megen Iilsomhed, Dagen førend dette Skib kom paa Grund. i en stærk østen Storm, reddet 3 Fartøier eller Fiskerbaade med 6 Fiskere, som alle efter deres eget Sigende, havde været om faa Timer et Rov for Døden, havde jeg, med nogle andre Søemænd ikke reddet dem med bemeldte Krydsbaad; men herom

har Borgercapitainerne ei meldt et Ord. — Det lader næsten som Interesse og Gevinst er det første — og — Hjelpen det Andet, der besiæler D'her. Formænd. — Dersom Krydsbaaden, der synes at være Rønne Borgercaptainer, ligesom den øvrige Handelsstand, en Torn i Øiet, opfylder sin Bestemmelse, saa haaber jeg det indlysende, at det er til Gavn for Hs. Majestæts Kasse, som det er en Glæde for Toldinspecteuren og mig, der have bekostet den for vor egen Regning, og deres skeelende Øiekast er kun et yderligere Beviis paa, at jeg med den har opfyldt min Pligt. — Naar denne stakkels Baad saaledes maaske har »grebet saa kraftig ind« i privat Interesse da giør de mig virkelig en Kompliment, skiønt vel mod Deres Villie, ved at yttre dem derom. — At komme den i Nød stedte Søemand til hurtig Hjelp, er vis ingen »sindrig Opfindelse.« — Det troer jeg, at jeg formaaer, og det har jeg ved mange Leiligheder beviist. Med et eeneste Søemands-Ord, en eneste simpel, men hurtig rigtig og hensigtsmæssig Anordning, udretter den kyndige den erfarne, den om localet nøjagtig bekiendte Søemand, hvad den meest uhyre Kraftanvendelse allene aldrig kan formaae. — Det er Borgercaptainernes Fremgang som fortjener Navn af »sindrig Opfindelse« — ikke min; min Fremgangsmaade er aaben, simpel og uden al interesseret Calculation. — Min Hjelp, hvor jeg kan vise Søemanden den, er ligesaa, den kommer hurtig, uden Formaliteter og lang Forberedelse, den bliver altid i Stand til at virke medens Tiid er, men aldrig i Utide, paa urette Sted, eller paa urette Maade, den virker der hvor Captainernes »sindrige« Hjelp, selv ordnet efter Taktikens Regler og med den største Anspændelse, maae blive uden Nytte. — Saaledes kender jeg ingen »lovlig Overtrædelse af Lov« — hvorom de taler, noget jeg forresten ikke forstaaer, da jeg ei er Jurist. — Jeg tvivler ogsaa om at der gives nogen Lov, som jeg derved har overtraadt, endnu mindre vil de kunne forklare Loven saaledes. — Min Attraae er, at komme den af Nød og Fare omgivne Søemand til Hjelp og Bistand hvor jeg kan. — Ingen Lov kan vel paatvinge ham en Assistance han ei ønsker eller kan være tient med, eller forbyde

www.vang-hansen.dk

ham at modtage den han vælger; saadan Lov kan jeg ikke tænke mig uden Modsigelse. — Dog — en saadan »Lov« ville Rønne Borgercaptainerne have sat igjennem, og hvorfor? — fordi den kan bringe dem Skillinger! — Den *Bekjendtgjørelse* fra Capitainerne som Deres Høivelbaarenhed har behaget tillige at lade medfølge, maae jeg tilstaae, at jeg ikke har studeret eller troer at burde studere, saalidet som jeg endnu troer den kan være en Rettesnor for mig. — Skal et paa Grund stødt Skib ansees som Vrag saa byder Strandings Reglementet mig som Toldbetjent ligesaavel at møde ved Strandingen, som Borgercaptainerne; desuden er *ethvert Fartøj* under Kysterne underkastet Toldopsynet efter Toldanordningerne[12]; da jeg iøvrigt af det kongelige General Toldkammer og Commerce-Collegium er authoriseret til, med det ommeldte Krydsfartøi at foretage Toldkrydsning under Bornholms Kyster, saa behøver jeg vel ikke at ansøge nogen Borgercaptain om Tilladelse at gaae ombord i et Skib hvad enten det staaer paa Grund, eller ligger flot. — Enhver Skibsfører vil nok sørge for, at ingen »Magt kan bruges mod hinanden« og ingen Uordener skeer ombord i hans Skib, hverken af hans eget Mandskab, eller de mange fra Land iilende: Fiskere, Pottemagere, Skræddere etc., thi han er ombord i sit skib den Høistkommanderende — og troer Borgercaptainerne det modsatte, saa blotter de end mere deres Uvidenhed. — Brødnid eller Misundelse synes mig Bohn og Marker besiæles af, naar de siger »saa vel aflagt Embedsmand« Ja jeg takker den bedste Konge! og er Glad og Tilfreds. — Min Gage er 88 rbdl. Sølv aarlig, og min hele Fortjeneste, Gage og Suppliment inclusive er 400 rbdl. Sølv aarlig — men med min store Familie, og den Opdragelse jeg giver mine Børn, kunde den dog ikke strække til, naar jeg ikke havde lidt privat Formue; men den har ogsaa faaet saadanne »Terser« ved Falitter, Dødsfald og andre Uhæld — at jeg kan trænge til enhver Skilling jeg kan erhverve mig udenfor Embedet paa en tilladelig og retskaffen Maade. — Borgercaptainerne har havt ved et eeneste Vrag dette Aar hver 390 rbdl eller tilsammen 780 rdlr., desuden have de fleere ikke

ubetydelige Indtægter som Indroullerings Officerer — og dog er deres militaire Stilling ikke deres egentlige Levebrød eller Næringsvei, men kun en Følge af den alle Bornholmere paaliggende Værnepligt, hvorfor de som Borgercaptainer ere tilfredsstillende aflagte, hvilket jeg uden Misundelse eller Brødnid bemærker endskjøndt denne Sag uvedkommende. — Endelig maae jeg bemærke, at jeg aldrig er gaaet ud til noget her paa Grund kommet Skib uden Quarantaine-Commissionens Tilladelse, og at jeg ved at borde ethvert fremmed Skib altid har iagttaget de Regler hvorom jeg engang for alle er bleven tilkjendegivet at der skulle iagttages. Om Bohn og Christiansen — thi Marker har aldrig vovet sig ud til noget paa Grund kommet Skib — har iagttaget dette, skulle jeg næsten tvivle om fordi de søge om — formodentlig for at undgaae saadan Melding eller for at anmasse sig en dem uvedkommende Myndighed — at blive Medlemmer af Quarantaine-Commissionen, uagtet dens 4re Medlemmer vist ikke have Besværlighed ved at udføre de dem ved Quarantainevæsenet her paaliggende Pligter. — Deres Høivelbaarenhed har selv anpriset for mig hiin driftige og djærve Søemand Kruuse i Poulsker Sogn, der med saamegen Raskhed og Conduite har hjulpet utallige Skibe af Grund førend de beskikkede Formænd kom ombord — thi havde han ikke ydet dem hurtig Hjelp, maaske havde de blevet til Vrag? Jeg smigrer mig derfor med, at jeg i Fremtiden ogsaa skal fortjene Hr. Amtmandens Agtelse, ved ligeledes at være den første ombord, paa et forulykket Skib, og ved Raskhed, Mod og Conduite, hjelpe den Skibbrudne som ærlig Søemand der af egen Erfaring kjender det græsselige i den Ulykkeliges Stilling. — Hvad Værd jeg som Søemand har i fremmede Øine, vil Deres Høivelbaarenhed behageligst see af vedlagte Copie. — Hr. Amtmanden kjendte ham personlig, og derfor giver jeg mig den Frihed at sende den, og saaledes er jeg i besiddelse af mange.

Rønne, den 26. April 1826.

C. Wolffsen.

www.vang-hansen.dk

Copie. Afskrift.

To masters af British vessels, or others in want of assistance or Supplies off Bornholm.

The undersigned having had the misfortune to be shipwrecked in the British ship »John«, the night of the eight November 1825 on this Island, begs leave to recommend the bearer of this, Captain Casper Henrie Wolffsen to British shipmasters or others in want of assistance or supplies, as a man of strict integrity and honour, & who from his long experience as a shipmaster, is capable of rendering them every assistance they can posibly stand in need of in case of misfortune, he will also prevent the exorbitant demands so frequently made by the fishermen and others on masters of vessels in distress, and I feel convinced that several vessels that have become total wrecks during this late winter, would have been saved to their owners, had the masters known Capt. Wolffsen and availed themselves of his skill, experience and superior local knowledge.

During my long residence on this Island I have found Capt. Wolffsen a social companion, sincere friend, strictly honourable, & a gentleman in every sence of the word, in fact — I should ever remember with pleasure and gratitude, the assistance I have received from him and familiy — But it is a duty I owe to my countrymen, that I caution them to beware of mr. H. H. Siemsen, agent for Lloyds in London; — it is owing to his (inability) and ignorance that I have been so long detained here — none are obliged to employ him, and after this caution, I flatter myself none ever will — his conduct towards me shall be represented in the proper quarter, on my arrival at home.

Island of Bornholm
Rønne, 8th March 1826
Wm. Major
late master British Ship »John«.

To British Shipmasters or
others frequenting Bornholm.

Afskrift. Oversættelse.

Til kaptajner på britiske skibe eller andre som måtte behøve hjælp eller forsyninger i farvandet ved Bornholm.

Undertegnede, som har haft det uheld at lide skibbrud på denne ø med det britiske skib »John« om natten den 8. november 1825, beder om lov til at anbefale bæreren af dette brev, kaptajn Casper Henrik Wolffsen, til britiske skibskaptajner eller andre, som måtte trænge til hjælp eller forsyninger, som en yderst retskaffen og hæderlig mand, som ud fra sin lange erfaring som skibsfører er i stand til at yde dem enhver bistand, de kan trænge til i tilfælde af nød. Han vil også afværge de uhyrlige krav, som hyppigt bliver fremsat overfor kaptajner på nødstedte skibe af fiskerne og andre, og jeg er overbevist om, at flere af de skibe, som er blevet fuldstændig vrag i løbet af sidste vinter, ville være blevet bevaret for deres ejere, hvis førerne havde kendt kaptajn Wolffsen og draget fordel af hans dygtighed, erfaring og fremragende lokalkendskab.

Under mit lange ophold her på øen har jeg lært kaptajn Wolffsen at kende som et vindende, elskværdigt menneske, en oprigtig ven, absolut hæderlig, en gentleman i enhver betydning af ordet; kort sagt — jeg vil altid med glæde og taknemmelighed huske den bistand, jeg har modtaget af ham og hans familie. —

Men jeg føler det som min pligt over for mine landsmænd at advare dem om at tage sig i agt for hr. H. H. Siemsen, agent for Lloyds i London, det skyldes hans (udygtighed) og uvidenhed, at jeg har måttet tilbringe så lang tid her; ingen er forpligtet til at bruge ham, og jeg smigrer mig med at tro, at ingen vil gøre det efter denne advarsel; hans opførsel mod mig vil blive meddelt rette vedkommende efter min hjemkomst.

Øen Bornholm
Rønne, den 8. marts 1826.
Wm. Major
tidligere fører af det britiske skib »John«.

Til britiske skibskaptajner eller
andre som besøger Bornholm.

www.vang-hansen.dk

Af amtets brevjournal og af amtmandens efterfølgende erklæring fremgår, at sagen herefter blev henlagt, da amtmanden gik ud fra, at Wolffsen efter en samtale, de havde haft, fremtidig ville afholde sig fra sådan virksomhed som den påklagede; men dette har åbenbart ikke været Wolffsen muligt, thi i september måned året efter indkom til amtmanden følgende ansøgning til kongen fra strandingscommissionair Tønnes Rasch:

Afskrift.

Stempel 41 Skilling.

Rønne paa Bornholm Til
den 14. September 1827. Kongen!

Tønnes Rasch[14], beskikket Strandingscommissionair for Rønne og Vesterherred, bønfalder allerunderdanigst Deres Majestæt, at det allernaadigst maatte forbydes enhver Uvedkommende og Uberettiget, at paatage sig Commissionairforretninger for Skippere som støde an, gjøre Havari eller strande for Rønne og Vesterherred, medmindre de forulykkede Skippere medbringer Adressebrev, hvori han anmodes om at paatage sig Commissionairforretningen fra Ejerne eller Rederne af Skib og Ladning, alt efter de i Ansøgningen allerunderdanigst fremførte Grunde, samt allerunderdanigst forespørger om, hvorledes han som Strandingscommissionair skal sikkres for Tab, for sit Forskud til Skippere med Mandskab, som forulykker i aaben Søe og søge hans Assistance efter at være komne hertil, blottede for alle Beviisligheder paa deres Bestemmelsessted og hvorfra de ere udklarerede.

3. Dp. B.2327.
d. 26. Sept. J. Nr. 4584.

Flere af Rønne Byes Borgere saavel som Toldbetjenten afbenytte deres egne Baade, denne den forhen saakaldte Kystbaad, saasnart de øine et Fartøj der nærmer sig Kysten, indenfor det sædvanlige Farvand for i Tilfælde af at det skulde støde paa Grund, for at tilbyde deres Hjælp og for selv som Commis-

sionairer for det, i Tilfælde, enten at der skeer Haverie eller større Uheld finder Sted, uden at saadant tilmeldes mig, som siden 24. Februar 1800, først i Interessentskab med min afdøde Fader og nu eene fra 1ste December 1811 er beskikket Strandingscommissionair for Rønne og Vesterherred.

At en saadan Adfærd af Uvedkommende og Uberettigede, baade er stridende imod de for Strandingsvæsenet emanerede Anordninger, som ogsaa indgribende i den Forrettighed, der allernaadigst er forundt mig, som beskikket Strandingscommissionair formeener jeg allerunderdanigst, på neden anførte Grunde:

1. Da Kjøbmændene her i Byen ikke staae i saadan udstrakt Handelsforbindelse udenlands, at der er nogen videre Grund for at supponere: at Ejerne og Reederne af Fartøjer der bestemmes til eller fra Østersøens Havne, skulde af fidem[15] til nogen Kjøbmand i Særdeleshed paalægge Skipperne i Tilfælde af Uheld indtraf for dem paa den bornholmske Kyst, at forbigaa den med fide publica[16] beskikkede Strandingscommissionair og alene henvende sig til en vis Kjøbmand i Rønne, paa hvilken Forudsætning allerunderdanigst formeenes: at Strandingsreglementet af 27. Maj 1785, i dets anden Paragraf, sidste Punktum er grundet og da bemeldte Paragrafs næste Punktum befaler: at Skipperen, naar han ikke kan redde sig selv, skal betjene sig af den for Herredet eller Districtet beskikkede Commissionair, formeener jeg allerunderdanigst at ovennævnte Adfærd er lovstridende.

2. Da jeg som Strandingscommissionair skal staa til Ansvar for mit Forhold, for Reederne og Ejerne af det forulykkede Fartøj og tillige i et og alt er bundet til Opfyldelsen af de mig ved Anordningerne allernaadigst paalagte Pligter ved hvis Ikkeopfyldelse jeg paadrager mig endog offentlig Tiltale; ikke at tale om at jeg i Qvalitet af Strandingscommissionair, er bunden til Stedet, hvilket under Krigen paa det strængeste blev mig paalagt af Landets daværende Guverneur Rothe, at jeg stedse maa være beredt paa at tilvejebringe, ikke ubetydelige Summer til Forskud i saadant Ulykkestilfælde, hvor Tilbagebetaling stundom ikke allene er meget vanskelig at erholde, men under-

www.vang-hansen.dk

tiden saare uvis, ja endog Tilfælde kan gives, hvor samme ganske tabes ved indtrufne Faliter, hvilket er skeet for mig og hvilken Forskudskapital stedse maa henligge uden at jeg deraf kan gjøre nogen Brug og saaledes ingen Provenu har af den i den Tid den maa ligge stille, som stundom skeer i flere Aar, formeener jeg allerunderdanigst at berørte Adfærd tillige er et Indgreb i den mig allernaadigst forundte Forrettighed som Strandingscommissionair.

Paa Grund af ovenstaaende bønfalder jeg allerunderdanigst om:

1) at det allernaadigst maatte forbydes enhver Uvedkommende eller Uberettiget at paatage sig Commissionairforretninger for Skippere som for Rønne og Vesterherred, enten støde paa Grund, gjøre Havarie eller strande, med mindre at Skipperne medbringer Adressebrev fra Reederen eller Ejeren af Skib og Ladning til nogen anden i Rønne eller Districtet, hvori den, til hvem Brevet er adresseret, anmoder om at fournere Skipperen med Penge og uden Strandingscommissionairens Mellemkomst og i ethvert Tilfælde allene paasee Ejerens og Reederens Bedste og

2 at det allernaadigst maatte paalægges den, til hvem saadant Brev er adresseret, strax at forevise Strandingscommissionairen samme, for at denne ved at komme til Kundskab derom, ikke ved at tilbyde efter Pligt, sin Tjeneste skal, hvilket er indtruffet for mig, udsættes for, med en kvækende Haanlatter, at blive afvist af den eller de som uberettigede før ham ere komne ombord og saaledes vidst at tilvende sig Skipperens Tiltroe, at han har antaget ham til Commissionair. —

Endelig maatte det allernaadigst tilgives mig, at jeg allerunderdanigst vover at forespørge:

Hvorledes jeg som Strandingscommissionair, naar som i disse Dage er Tilfældet, en Skipper, hvis Skib og Last er forlist i aaben Søe, men med Mandskabet, der har reddet sig med Skibets Baad, ankommer her uden at have noget Document med sig, hvoraf kan sees hvorfra de ere komne eller hvorhen de ere bestemte, uden at man skal troe hvad deres Forklaring angiver, skal kunde sikres for Tab af hvad jeg, til hvem de

henvende sig som Strandingscommissionair for at kunde opholde Livet og komme til deres Hjem, forstrækker dem med, i Tilfælde af at deres Udsagn ere falske da den Nations Consul, til hvilken de foregivne at henhøre, naturligvis nægter mig Tilbagebetaling af mit Forskud?

Om allerunderdanigst Bønhørelse bønfaldes.

Allerunderdanigst
Tønnes Rasch
selv Concipist

Skuffet i sin tiltro til Wolffsen henter amtmanden nu den over et år gamle besværing over Wolffsen frem fra arkivet og sender den til Det Danske Cancellie sammen med strandingskommissionær Rasch's ansøgning, idet han i sin erklæring indgående beskriver Wolffsens adfærd.

Afskrift.

Allerunderdanigst Erklæring.

Lovbuddet i Strandings Reglementets 2. §: at den beskikkede Strandingscommissionair ei maa paabyrdes strandede Skippere, naar de troe at kunne undvære ham, men at de i modsat Fald skulle betjene sig af den for Districtet beskikkede, med mindre de ere bekjendte med en anden Mand paa Landet, som ikke er beskikket Strandingscommissionair for et andet District, til hvilken de have større Tillid: er vist saa aldeles overensstemmende med naturlig og borgerlig Ret og Billighed, at Forandring deri ikke skulde synes fornøden. Imidlertid ere dog de af Supplicanten opgivne factiske Omstændigheder, hvorved dette Lovbud illuderes,[17] mig bekjendt, sandfærdige.

Toldbetjent Wolffsen er med nogle raske Søemænd altid paa Færde i sin Krydsbaad, og oftest er den første om Bord hos en paa Grund kommen eller strandet Skipper, for, som det hedder, at yde ham Hjelp. Med en Wolffsen egen Hardiesse[18] og Kyndighed i Skippersproget, ogsaa i Søemandskab, taler han strax sin og sine Medfarendes Sager saaledes,

www.vang-hansen.dk

at Skipperen, naar Strandingscommissionairen, de bestandige Forbjergere og Bye- og Herredsfogeden komme, da paa det bestemteste erklærer at han er bekjendt med Wolffsen og forlanger hans Raadførsel og Assistance.

Dersom nu dette skeete af Iver for at hjelpe paa Grund komne Skippere, og for at bevirke Befrielse for større Udgivter, saa var det i sig selv en god og roesværdig Handling; men Motivet er egen Fordeel. — Navnkundig for et Haveri, Wolffsen selv som Skipper har gjort i Norge, forstaaer han og at instruere andre. — Som Toldbetjent har han næppe noget med strandede Skippere at gjøre, uden alene paa Landet at paasee og optegne, hvad der ilandbringes fra Skibet. De øvrige Toldbetjente her søge ikke, under Prætext[19] af at paasee Toldvæsenets Tarv eller i anden Henseende at komme først ud til en strandet Skipper. Kystbaaden, som Wolffsen fører, har, som bekjendt, skaffet ham og dens Medejer Toldinspecteuren ikke ubetydelige Fortjenester ved Strandinger, hvorved andre, som og have tjenlige Baade, ansee sig forurettede. Om de Fortjenester, de saaledes have havt, tilfalde Toldvæsenet, for hvilket Krydsbaaden vel er, veed jeg ikke bestemt, men jeg bærer meget Tvivl derom.

At forbyde Fiskere eller andre, som virkelig kunne komme en strandet Skipper til hastig Hjelp, saasnart de høre Nødskud, see Lanterne etc.: at begive sig til Skibet for at yde saadan Hjelp, er vidst urigtigt. — Nogle raske Fiskere fra Snogebæk have saaledes reddet flere Skibe og meget Gods for en højst billig Betaling; men de have altid, naar Skipperen ikke har havt Penge, med ham henvendt sig til den beskikkede Strandingscommissionair i Nexøe, ligesom de og, naar Skibet ikke har været hjulpet af Grunden førend de bestandige Forbjergere og Commissionairen ere komne tilstede, eller det kunde antages at det hastig vilde blive udhevet have overladt til disse at foranstalte det Fornødne. — Selv have de ikke, eller nogen af dem fungeret som Commissionair.

Toldbetjent Wolffsen og Medfølgere handle derimod i en anden Aand — de ville gjerne eene beholde Gevinsten. Med

flere Hundrede Bjærgningscontracter kan det godtgjøres, at det altid har været betinget: at dersom Skibet med Ladning ei udbringes, erholde Bjergerne intet for deres forgjæves Arbejde paa Skibets Udtagelse, hvilket og i Særdeleshed animerer Bjergerne til Anstrængelse, og hvilket Skipperne i Almindelighed selv vide at paastaae ved Contractens Slutning; men Wolffsen har endog været saa begjærlig, at han har betinget sig 50 £ Sterling, eller over 500 Rdl. for en Hjelp, der blev til aldeles ingen Nytte, muligen endog til Skade. Jeg tillader mig i denne Anledning allerunderdanigst at lade medgaae en Afskrift af min Paategning paa en Bjergnings-Contract, da jeg kom til Strandingsstedet 5 Miile fra mit Hjem.

Det er og ikke blot Strandingscommissionairen, som her fører Anke mod Wolffsens og andre Uvedkommendes Indtrængen; men de bestandige Forbjergere, Borgercaptainerne i Rønne, 2de særdeles active og bekjendte brave Mænd, som endog have udmærket sig ved Bjergning, og have forskaffet sig Touge og andre Redskaber, anke ogsaa over hans Fremgang. — Medfølgende Andragende fra dem vidner herom. Vel har han med den ligeledes medfølgende Erklæring søgt at retfærdiggjøre sig, og derved viist at han mesterlig forstaaer at besmykke sin Fremgang, men den lader sig dog næppe forsvare. Imidlertid blev der i Anledning af denne Anke intet videre foretaget, fordi jeg, efter en Samtale med ham, havde troet, at han som kongelig Toldbetjent havde forstaaet sin Indtrængen i Andres Function, hvilket dog ikke er Tilfældet.

At han ved sin Erklæring har fremlagt et Brev fra en engelsk Capitain til hans Fordeel, releverer[20] næppe noget. En saadan Skrivelse kan den let faae, som forstaaer at tale Skippernes Sprog, og fortæller ham meget, huuser og beværter ham godt.

Desuden er dette Brev fra en Skibscaptain, som om Aftenen seilede fra Christiansøe og nogle Timer derefter tilsatte Skibet ved Sandvig, uagtet der er Fyr saavel paa Christiansøe som her paa Hammeren tæt ved Sandvig, og en saadan Skipper anseer det vidst tjenligt, at have en saa erfaren Mand som Wolffsen til Raadgiver. Foreviisning af saadanne Breve, især til Lands-

www.vang-hansen.dk

mænd, virker imidlertid stundom bedre, end den mest grundede Øvrigheds Forklaring om hvad Skipperen overensstemmende med Lovene og til mest Fordeel for sig og sine Vedkommende har at gjøre.

Med Hensyn til det jeg saaledes har tilladt mig at ytre og hvad Supplicanten forøvrigt har anført, henstilles allerunderdanigst til Deres Majestæts allerhøjeste Bedømmelse: om der skulde være Grund til at limitere[21] Strandingsreglementets Bud saaledes som Supplicanten har foreslaaet, eller om det skulde ansees rigtigere at foreskrive, at ingen uden Strandingscommissionairen, de bestandige Forbjergere og Bye- og Herredsfogeden, under nogetsomhelst Prædicat[22] maa begive sig ombord til en strandet Skipper for den Kjøbstad, hvori disse ere bosatte, og at naar Strandingen er for Herredet, og de anførte Personer ikke ere komne tilstede at da kun de ved Strandingsstedet boende Fiskere som ere qvalificerede til at blive simple Bjergere og qva tales[23] strax kunne yde Skipperen Hjelp, maae gaae til Skibet. Ved en saadan Bestemmelse, ville Klagemaale fra de bestandige Forbjergere ogsaa forebygges, da simple Fiskere og Søefolk kun gaae ombord for at yde virkelig og hurtig Hjelp, ikke for at betage de andre Vedkommende, naar disse ogsaa komme tilstede, Adgang til at yde Skipperen den videre Hjelp han maatte forlange.

Det kunde maaske synes mest hensigtsmæssigt at foreskrive: at de som først vare komne, hvem de saa end vare, maatte saasnart de bestandige Forbjergere og Strandingscommissionairen vare komne paa Stedet overlade til disse at foranstalte det videre Fornødne hvilket som foran bemærket, nogle Fiskere fra Snogebæk i Almindelighed gjøre; men da Vedkommende ere ikke engang sikre paa at komme ombord eller at faae Skipperen i Tale, naar først hine, om jeg saa maa udtrykke mig Snyltegjæster ere komne paa Skibet. —

En engelsk Capitain med et svært Skib var kommen paa Grund for Poulsker Sogn, for mange Aar siden. Jeg kom tidlig om Morgenen som Herredsfoged, med Strandingscommissionairen til Strandingsstedet, og blev anmodet af denne og de 2de bestandige Forbjergere om at gaae med ombord, deels for at

underrette Capitainen om det fornødne overensstemmende med Strandings-Reglementet, og deels for at forfatte Bjergnings-contracten, ifald saadan blev indgaaet.

Da det var temmelig godt Vejr gik jeg med, fordi flere strandede Skippere ikke gjærne ville forlade Skibet, men naar Vejr og Søe tillade det, ønske Bjergnings-Contract sluttet ombord, men da vi ville borde Skibet sagde Captainen ved Siden af hans Styrmand, at han var Herre paa sit Skib og ikke tillod et eneste fremmed Menneske at betræde det. En hans Landsmand, her bosat, var med 10 Mand forinden kommen ombord, og, for at sikre sig og sine eene Adgang til Skipperen, havde instrueret ham om at afviise alle andre. Vejret vedblev imidlertid at være godt, og det lykkedes dem mod Aften at faa Skibet af Grund mod en af dem betinget anseelig Betaling.

En anden engelsk Skipper havde derimod det Uheld nogen Tid derefter at miste sit Skib det han dog efter alles Formeening kunde have faaet reddet, naar han ikke ubetinget havde stolet paa sin Landsmand.

Saaledes naar først en Anfører med nogle Folk kommer ombord søger han strax at indgyde Mistillid hos Skipperen mod alle Andre for selv at kunne handle med ham; og først om det indtræffer, at Skibet ei bliver reddet, og Skibsføreren kommer i Land, erfarer han at Egennytte har ledet hans Raadgivere.

Hvor langt fra jeg end attraaer at give nogensomhelst Anledning til at betage en strandet Mand al mulig Hjelp, eller bortfjerne den for ham, bør jeg dog formeentligen, saavidt muligt, sørge for, at de for søebrudne saa særdeles velgjørende danske Love ikke illuderes[24], og at Strandingscommissionair og Forbjergere, der staar under Øvrighedens specielle Tilsyn, og ere underkastede strængt Ansvar, ikke krænkes i deres Rettigheder af vindesyge Personer, der endog hovere over, at de forstaae at tilvende sig Commissioner og andre Fortjenester.

En forhenværende Loyd's Agent drev det saa vidt i Egennytte, at han forrige Aar af Loyds selv blev removeret[25] fra denne Post.

www.vang-hansen.dk

Med Hensyn til det Spørgsmaal Supplicanten fremsætter sidst i Ansøgningen, bør jeg allerunderdanigst bemærke: at skjønt det vel ikke kan udledes af de en Strandingscommissionair ved Loven paalagte Pligter, at han skal fournere[26] Penge eller hazardere[27] Forskud til Underholdning og Oversendelse til Hjem- eller Forsyningsstedet for forulykkede Søefolk, der ere i det af ham opgivne Tilfælde, er det dog for almindeligt, at saadanne Folk, naar de her kommer til Land, henviises til vedkommende Strandingscommissionair, der altid tager sig af dem, og gjør det fornødne Udlæg til Klæders Anskaffelse, deres Underholdning og Hjemsendelse; men saavidt mig er bekjendt have Commissionairerne ogsaa siden altid faaet deres Udlæg godtgjort af vedkommende Nations Consul i Kjøbenhavn eller andre Vedkommende.

Skulde imidlertid dette herefter ikke altid skee, er det vel rigtigst, at Strandingscommissionairen gjennem Amtet ansøger det kongelige Departement for udenlandske Sager om dets Bevirkning for Vedkommende til at faae Udlægget godtgjort. —

Bornholms Amtscontoir, den 17. September 1827.

allerunderdanigst
Chr. Jespersen.

Afskrift.

Afskrift
af Amtets Paategning paa en Bjergnings-Contract mellem en for Rutsker Sogn indstrandet engelsk Skipper, Hall, og vedkommende Bjergere.

Den foreløbige Contract mellem Skibsføreren og Capitain, Ridder Wolffsen kan ikke blive Gjenstand for Approbation[28], qvoad formam[29] fordi den er passeret forinden Herredsfogden eller vedkommende bestandige Forbjergere vare tilstede, og saaledes udenfor den Form Strandingsreglementet foreskriver, altsaa at maa blive uden Sanction af Amtmanden; qvoad materiam[30] fordi, ligesom Hensigten med en saadan Contract maa være: det betingedes Opnaaelse — Skibets eller Godsets Bjergning — saaledes har og her paa Landet med deslige Contracter, indgaaede i Øvrighedens Overværelse, uden Undtagelse til alle Tider kun været betinget Betaling — Bjergeløn — for Skibets Redning, men intet for forgjæves Forsøg derpaa eller mislykket Arbejde. —

Iøvrigt approberes Contracten. —
Chr. Jespersen

Afskriftens Rigtighed bekræftes.
Chr. Jespersen

Nu var sagen altså havnet i cancelliet. Til kongen kom den ikke.

Af det nedenfor gengivne notat til sagen fremgår, at i hvert fald en af herrerne i cancelliet har været vidende om Wolffsens »bekjendte Duelighed«, og man kan vel ikke udelukke, at dette kendskab til ham kan have haft betydning for sagens endelige udfald.

Afskrift

af et ved sagen — Danske Cancellie, 3. departement, Brev nr. 2802/1827 liggende notat.

Saavidt jeg af nærværende Sag kan forstaae kræver Wulfsen aldeles ikke at paatage sig Commissionairforretninger for Skippere der indstrande paa Bornholm eller lide Havarie under Øen — hvilke Forretninger vel heller ikke kunde bestaae med hans Stilling som Toldbetjent — hvorimod han kun som hidtil vil have Tilladelse til at gaae ombord paa slige Skibe, og efter Omstændigheder yde dem den Assistance som Øjeblikket kræver og hans bekjendte Duelighed sætter ham i Stand til at yde.

Vel kan det næppe forudsættes at han ikke ved slige Leiligheder undertiden skulde tage Betaling for sin Bistand men desuagtet forekommer det mig dog betænkeligt at udelukke ham fra at vise Assistance til forulykkede Skippere, som han baade efter sin Stilling som krydsende Toldbetjent, og som activ Søemand i Reglen kan være ombord hos længe inden de beskikkede Strandingscommissionairer og deres Folk.

www.vang-hansen.dk

No. 1 og 2 sidste Sp. *Jeg formeener saaledes at det hvad* Ansøgningens No. 1 angaaer bør forblive ved de nu gjældende Bestemmelser og der i Henseende til No. 2 kan forholdes efter Amtets.

Enig heri, dog var det maaskee, forsaavidt der in specie [31] handles om Wulfsen, næsten (?) rettest at høre (?) Gl. K. Generaltoldkammeret?).

Disse (2) Spørgsm. der paaligger St (randings) Coms (Commissionairerne) ingen Forpl. (igtelser); vil ingen tage sig af ankommende Trængende, bliver det Øvrighedens Pligt at tage sig af dem.

Cancelliets afgørelse i sagen:

Afskrift.

Det kongelige danske Cancellie, 3. Departement. Brev No. 2802/1827.

Strandingscommissionair for Rønne og Vesterherred paa Bornholm, Tønnes Rasch, har i en hertil indkommen med Hr. Amtmandens Erklæring af 17. f. m. ledsaget Ansøgning anholdt om, at der maatte træffes en yderligere Bestemmelse til at formeene Uberettigede at paatage sig Commissioner for Skippere, der strande udenfor det nævnte District, og derhos forespurgt, hvorledes han som Strandingscommissionair skal sikkres for Tab i Anledning af Forskud til Skippere med Mandskab, der efterat være forliste i aaben Søe, blottede for alle Beviisligheder ankomme til de nævnte Steder, og begjære hans Hjælp.

Foranlediget heraf og med Hensyn til det af Hr. Amtmanden ved samme Leilighed fremsendte Andragende hvori Forbjergerne i Rønne ogsaa drøjt besvære sig over at der af Uvedkommende gjøres Indgreb i deres Rettigheder, skulde man tjenstlig meldt, at Cancelliet i de oplyste Omstændigheder ikke finder tilstrækkelig Anledning til at bevirke nogen forandret Bestemmelse, hvorimod det i den omhandlede Henseende vil have sit Forblivende ved Anordningerne.

Hvad dernæst det af førstmeldte Supplikant fremsatte

Spørgsmaal angaaer, da maa det overlades til ham selv, hvorvidt han som Strandingscommissionair vil paatage sig nogen Risico ved Forskud til saadanne som de af ham ommeldte Søefarende, hvilke, saafremt de ikke selv eller ved andre kunne forskaffe sig Hjælp, om den fornødne Understøttelse maa henvende sig til Øvrigheden.

Hvilket man ved tillige hoslagt at tilbagesende det indesluttede Bilag til fornøden Efterretning og Bekjendtgjørelse for Vedkommende hermed tjenstlig skulde meldt.

Det kongelige danske Cancellie, den 20. Oktober 1827.

Underskrifter.

3. Dp. B. 2327.

Dette resultat kan, hvad forholdet til Wolffsen angår, ikke have tilfredsstillet borgerkaptajnerne og strandingscommissionæren. Deres klagemål forekommer ikke uberettigede, men ingen foranstaltninger blev truffet, der kunne forhindre Wolffsen i at fortsætte sin bjergningsvirksomhed ved Bornholms kyster.

Efter modtagelsen af cancelliets resolution bekendtgjorde amtmanden denne for borgerkaptajnerne og strandingscommissionæren, men så vidt det kan ses ikke for Wolffsen, som dog sikkert inden længe har erfaret derom.

Med oplysningerne i amtmand Jespersens erklæring i erindring forekommer sagens udfald Wolffsen gunstigt, men kunne den hele affære betage Wolffsen noget af den agtelse, han den dag i dag nyder navnlig på Bornholm som følge af sine tapre bedrifter i kaperkrigen 1807—1814, da giver akterne vedrørende hans udnævnelse til toldinspektør for Bornholm ham al den oprejsning, han kunne have behov.

Den 18. april 1829 dør toldinspektør Chr. D. Lohmann, og blandt de 40 ansøgere til embedet er ridder Wolffsen. (Generaltoldkammer- og kommercekollegiets sager til ekstraktprotokollen, 158/1829).

I ansøgningen anfører Wolffsen blandt andet:

»Toldkrydsningen, som her er indført efter det Høie Collegii Approbation paa Toldinspecteurens Indstilling, har jeg

www.vang-hansen.dk

oprindelig givet Ideen til, ligesom den siden er udført af mig til stor Nytte for Deres Majestæts Toldintrader, og vilde ufeilbarligen kunne foretages til større Gavn, naar Jeg som Toldinspecteur, kunde blive sat i Stand til at foretage den som den burde, hvilket deels mine mangfoldige andre Embedsforretninger, deels mit subordinerede [32] Forhold ikke har tilladt.«

I en ansøgning vedlagt konduiteliste af 10. januar 1822 fra toldinspektør Lohmann siges Wolffsen at have god legemskonstitution, være ædruelig og sædelig, pålidelig, have god konduite, skrive og regne meget godt, have megen varekundskab, ingen næringsvej eller ansættelse ud over toldvæsenet. En medansøger, toldkasserer Krumm, Rønne, giver Wolffsen følgende anbefaling:

»Det er mig en kjer Pligt, efter anmodning af den constituerede Toldinspecteur Toldbetjent Ridder Wolffsen, at kunne bevidne, at i det Embeds Forhold vi har staaet med hinanden nu snart i Aatte Aar ieg stedse har fundet at han har bestyret sin allernaadigst anbetroede Post, til den Kongelige Interesses Fremme, saaledes som man maatte kunne vente det af een Mand med saamegen Æresfølelse som Hr. Ridder Wolffsen!«

Men mest bemærkelsesværdig i denne forbindelse er dog en anbefaling fra amtmand Jespersen. Den lyder:

»Den Kongelige Toldbetjent Ridder Wolffsen har anmodet mig om mit Vidnesbyrd om hans Embedsførelse, da han vil ansøge Toldinspectoratet paa Bornholm; og jeg har i denne Anledning lovet ham, at afgive Erklæring til det høie Collegium, under Forseigling, efter Forordningen af 15. December 1820, hvilket jeg herved opfylder.

Endskjøndt der er forekommet mig nogle Tilfælde, som jeg fra Begjyndelsen tildeels tilregnede Wolffsen, har jeg dog, ved, saavidt som det har staaet til mig, at undersøge de concrete Omstændigheder, erfaret, saavel at Wolffsen besidder en Æresfølelse der ikke lettelig tillader ham nogen lav Interesse eller uværdigt Forhold, som at det, der forekom mig at kunne tilskrives ham, fornemmelig har hidrørt fra hans nærmeste Superieur,[33] der ved bekjendt Klogskab altid vidste at sætte sig selv i Sikkerhed. Jeg tør derfor og antage, at Enhver der nøje kjender Omstændighederne, meget vil foretrække Wolffsens Characteer for den Andens. —

Da forøvrigt, efter Cicero, intet bør siges om en død Mand, uden Godt, saa bør jeg formeentligen ikke anføre noget der muligen ellers kunde godtgjøre ovenstaaende mine Yttringer.«

At amtmanden har gjort visse erfaringer, siden han udtalte sig om Wolffsen i 1827, er umiskendeligt.

Wolffsen fik det ansøgte embede, i hvilket han virkede til sin død den 29. november 1836.

Noter

1. *Christian Jespersen,* f. 30/8 1766 i Neksø. Søn af by- og herredsfoged Niels Jespersen og Barta Marie f. Dam, datter af købmand Chr. Pedersen Dam, Aakirkeby. Måtte som dreng hjælpe sin svagelige far i hans gerning. I 1787 dansk juridisk kandidat. Efterfulgte faderen i embedet 1793 og blev samme år gift med amtmand Heibergs datter Elisabeth Catharine. Blev 1/2 1809 konstitueret og 4/7 1815 virkelig amtmand for Bornholm med bopæl til sin død 30/3 1837 i Neksø. Bornh. Saml. 11. s. 55.

2. *Søren Mathiesen Bohn,* f. i Hasle 1787. Søn af købmand i Hasle Martin B. og Martha Marie f. Stender. Gift med Karen Wolffsen, søster til ridder Wolffsen. Kaptajn i militsen. Død 1/6 1855. Bornh. Saml. 1. s. 70.

3. *Hans Henrik Christiansen,* f. i Rønne 1789. Søn af skrædder Christian Hansen og Vibeke Cathrine f. Hansdatter. Gift 31/1 1812 med Barbara Olsen Wolffsen, datter af købmand Herman Olsen Wolffsen. Skibsfører, kom siden til toldvæsenet og døde som toldassistent i Ebeltoft 1841. Enken døde i Rønne 1864. Bornh. Saml. 1. s. 64.

4. *Caspar Henrik Wolffsen,* ridder af Dannebroge, f. i Rønne 16/12 1781. Søn af skibsfører i Rønne Chr. Leegaard W. og Else Cathrine f. Boss. Blev i sit 10. år sendt til søs og 21 år gammel fører af en vestindiefarer. Vidt bekendt som kaperkaptajn i krigen 1807/14. Blev 1821 kgl. toldbetjent i Rønne og 1829 toldinspektør for Bornholm. Gift 1804 med Marie Elisabeth Undahl, datter af kommandant på Bornholm Andreas Undahl og Charlotte Dorthea f. von Roeder. Gift 2. gang 1811 med Johanne Sabine Behrens, datter af klejnsmedemester Behrens, København, og hustru F. Rydendahl. Han døde 29/11 1836 i Rønne. Se iøvrigt Bornh. Saml. 29. s. 125—128.

www.vang-hansen.dk

5. *Hans Abro Predbjørn.* Af en på Rønne toldkammer opbevaret »Journal over alle De som have betalt for Skipperlaug og Læstefrihed i Rønne Havn« fremgår, at Predbjørn har haft part i jagt »Haabet«, skonnert »Providence«, jagt »Augusta« og skonnert »Wigo«. Skipperlaug er betalt i juni 1821.

6. *Poul Berg.* Har ifølge journalen på Rønne toldkammer betalt skipperlaug den 2. juli 1818.

7. *Christian Gotfred Ditlev Lohmann,* f. 16/2 1786 i Rønne. Søn af cancelliråd, toldinspektør i Rønne A. C. V. Lohmann, Rahbekkegård, og Anna Cathrine f. From. Gift 18/2 1812 med Dorthea Magdalene f. Arboe, datter af byfoged og byskriver i Hasle og birkedommer i Hammershus birk, Mads Høg Petersen Arboe og Anna Dorthea f. Bidstrup. Gift 2. gang 20/9 1826 med Elisabeth Cathrine f. Wassard, datter af grosserer Hans Mathias W. til Marienlyst. Lohmann var cancelliråd og toldinspektør for Bornholm fra 1814 til sin død den 18. april 1829. Bornh. Saml. 1. s. 91.

8. Terser = skoser eller finter.

9. *Quarantaine-Commissionen* i Rønne blev oprettet den 10. april 1805 i henhold til »Forordning angaaende Quarantaine-Væsenet i Danmark og Norge« af 8. februar 1805. I 1826 bestod kommissionen af toldinspektør Lohmann, byfoged Pingel, regimentschirurg Panum og Chr. Leegaard Wolffsen (ridder Wolffsens broder).

10. *Hans Peter Marker,* f. 16/8 1789. Søn af skipper og købmand Hetman Hansen Marcher og Elisabeth f. Rasch. Gift 22/11 1811 med Karen Elisabeth Sonne, datter af urmager Edvard Sonne, Rønne. Var kaptajn i Bornholms Milits, siden oberstløjtnant. Død i Rønne 19/5 1881. Dr. Kabell. Fra Rønne Dilettantcomedie, de første 75 Aar. Bornholms Museum.

11. *Hans Henrik Siemsen,* f. 31/3 1799 i Rønne. Søn af skipper fra Lübeck senere købmand og lervarefabrikant i den nuværende amtmandsbolig i Rønne, Hans Henrik S. og Ane Cathrine f. Schou. Gift 1823 med Lovise Rebekka Kofoed, datter af artillerikaptajn K., St. Skrubbegård, Klemensker. 2. gang gift med Andrea Andersen, datter af smed A. fra Aakirkeby. Først sømand, siden dansk jurist og fuldmægtig hos byfoged Pingel, Rønne. Desuden skoleholder, artillerikaptajn og tøjmester. Ridder af Dannebroge. Død i Rønne 20/6 1866. Bornh. Saml. 1. s. 86.

12. I toldforordningen af 1. februar 1797, § 137, hed det bl. a.: Fra den Tiid af, at Skib ankrer under Rigets Kyster, eller kommer dem saa nær, at Opsyn dermed fra Toldvæsenets Side kan haves, er det saadant Opsyn undergivet..... og melder da nogen af Vore Toldbetjente sig for at gaae ombord, maae det ham ikke nægtes, ei heller nogen Hindring lægges ham i Vejen.....

13. Terser = indhug.

14. *Tønnes Rasch,* døbt 16/11 1791. Gift med Karen Kirstine f. Rømer. Død 1845.

15. Fidem = tiltro til.
16. Fide publica = offentlig stadfæstelse.
17. Illuderes = Omgåes.
18. Hardiesse = mod, dristighed.
19. Prætext = påskud.
20. Releverer næppe noget = gør næppe sagen bedre.
21. Limitere = afgrænse.
22. Prædicat = tillagt egenskab.
23. Qva tales = som sådanne.
24. Illuderes = omgås.
25. Removeret = fjernet.
26. Pournere penge = give kredit.
27. Hazardere forskud = vove forskud.
28. Approbation = stadfæstelse.
29. Qvoad formam = hvad angår formen.
30. Qvoad materiam = hvad angår sagen.
31. In specie = i særdeleshed.
32. Subordineret = underordnet.
33. Superieur = overordnet.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 37. Bind, Rønne 1960

Forfatteren Carl Peter Dick

19. September 1818—20. September 1863

Af *V. Svendsen*

Carl Peter Dicks Fader Peder Eschildsen Dick, født 1784 som næstyngste Barn i Faderens tredje Ægteskab, voksede op paa 26. Slgd., Bækkegaard, i Østermarie. Efter Faderens Død 1796 gik Gaarden over til en Halvbroder, og Peder Eschildsen Dick er antagelig som ganske ung kommet ud at sejle. Han omtales som Sømand, Styrmand og Skipper. Efter at være blevet gift tog han Bopæl i Rønne, men han synes ikke at have opholdt sig ret meget i Land, og han maa antages at være omkommet paa Havet mellem 1834 og 1840.

Carl Peter Dicks Moder, Kirstine Kathrine Kiøller, var født 1792 paa 8. Slgd., Lynggaard, i Aaker. Forældrenes Ægteskab blev imidlertid Aaret efter hendes Fødsel opløst, og Moderen tog med sin lille Datter Ophold hos en ældre Søster, gift med Teglfabrikant Poul Ancher, Storegade i Rønne. To Aar senere døde Moderen, og den treaarige Kirstine Kathrine maa antages derefter at være blevet opdraget i Mosterens og Onkelens Hjem paa Storegade. Med sin Onkel Poul Ancher som Forlover blev hun 17 Aar gammel i 1809 viet til Peder Eschildsen Dick, der da angives at være Styrmand.

De boede i en Aarrække paa Storegade i Rønne, formentlig i en større Ejendom med flere Lejligheder. Her drev Kirstine Kathrine Dick i hvert Fald en halv Snes Aar en Pigeskole. Ved Folketællingen 1845 synes hun at være flyttet til en anden Lejlighed i samme Ejendom. Hun er nu 53 Aar og er ophørt med at holde Skole, idet det anføres, at hun lever af »Fru Koefoeds Legath«. Hun synes et af de følgende Aar at have forladt Rønne, uden at det har været muligt at følge hendes videre Færd.

www.vang-hansen.dk

Carl Peter Dick havde i hvert Fald tre ældre Søskende, to Brødre og en Søster; det er ikke lykkedes at skaffe nærmere Oplysning om disse Børn.

Carl Peter Dick, der altsaa er født 1818, kom paa Latinskolen i Rønne, fik 1836 18 Aar gammel Studentereksamen og et Par Aar efter Filosofikum, hvorefter han synes at have studeret Teologi uden dog at have taget Embedseksamen. Han beskæftigede sig med litterært arbejde og synes hyppigt at have opholdt sig paa Bornholm. Det maa ogsaa være i denne Periode, at han en kortere Tid opholdt sig i Vestindien. Baggrunden for denne Udenlandsfærd er det vanskeligt at finde nogen Forklaring paa eller have nogen Mening om. Det er dog vist ikke meget galt at antage, at Carl Peter Dick snart tabte Interessen for det teologiske Studium og i Stedet dyrkede Bohemens Liv i litterære Kredse i Hovedstaden. Der kan paavises to litterære Personligheder, som han især havde Forbindelse og Samarbejde med; begge var de noget ældre end ham.

Den ene var Heinrich Ludvig Jordan, født 1813; han blev Boghandler, men har ogsaa skrevet enkelte Ting og i Særdeleshed leveret en lang Række Oversættelser af udenlandske Forfattere, bl. a. Marryats Jacob Ærlig og Dickens Oliwer Twist. Mange af hans egne og andres Oversættelser udkom i Hefteform i et periodisk Tidsskrift, som han kaldte: Bibliothek for Oversættelser af den nyere engelske, franske, tydske og svenske Novelle-Litteratur, og som han og Dick stod som Udgivere af. På lignende Maade udgav han i hurtigt skiftende Rækkefølge: Novellesamleren, Archiv for Morskabslæsning og et Ugeblad Novelletidende.

Den anden var Carl Jacob Meldola, født 1808. Han var Bogtrykker og havde rejst en Del Aar i Udlandet for at uddanne sig i sit Fag, før han 1833 kom tilbage til København, hvor han kastede sig over litterært Arbejde og blev Udgiver af forskellige litterære Tidsskrifter, bl. a. sammen med Dick: Læsefrugter til Nytte og Fornøielse, der var anlagt paa samme Maade som Jordans og Dicks Hefteskrift Bibliothek for Oversættelser. Endvidere udgav han Nyt Conversationsblad og Novellebladet; begge synes dog kun at have haft en kort Levetid.

Det anføres, at Dick var Medarbejder ved »Københavnsposten«, et Blad, der var startet omkring 1826 og udkom de fleste af Ugens Dage. Jeg har løseligt bladet i en Snes Aargange af dette Blad, der er i et ret stort firsidet Format, uden at finde noget Spor af Dicks Pen deri. Den eneste Mulighed, jeg kan tænke mig, er, at han har været Leverandør af den Feuilleton, som Bladet fra Tid til anden bragte, idet man her møder enkelte Forfatternavne fra Dicks og Jordans Oversættelses-Bibliothek.

Det anføres ogsaa, at han blev Redaktør for et nyt Blad, »Kjøbenhavns Dagblad«, som startedes i September 1847. Bladet har ikke været til at finde.

Som saa mange baade før og efter ham skrev ogsaa Dick Digte allerede i Skoletiden. Et af disse foreligger trykt: Drapa om Jomsborg, af den 17-aarige Carl Peter Dick, Discipel ved Rønne lærde Skole. Det er trykt i København, skønt Tryde allerede 1827 etablerede sit Trykkeri i Rønne, og 1831 har vi jo den første paa Bornholm trykte Bog: Bohrs Skole-Taler og Lejligheds-Digte.

I Bornholms Avertissements-Tidende for 1838 og 1839 refereres forskellige Festligheder i Anledning af Frederik VI's Fødselsdag, hvortil Dick har skrevet Sange og Prologer.

I Jordans Novellesamleren fra 1840 findes en Novellette af Dick: Værelset i Gothersgade, 18 Sider. Tidsskriftet kan ikke findes paa de københavnske Biblioteker.

Fra Aarene 1845—55 foreligger en Del Oversættelser fra Dicks Haand, bl. a. fra Fransk Den evige Jøde og Paris' Mysterier.

I Meldolas »Læsefrugter« fra 1844,1 — 8. Hefte offentliggøres Dicks Hovedværk: Selvtægt i Østersøen, der bl. a. omtales rosende i »Bornholmerens Land« af Christian Stub-Jørgensen i hans Afhandling om bornholmske Forfattere.

www.vang-hansen.dk

Carl Peter Dick var ugift, og han døde paa Alm. Hospital i København 20. September 1863, Dagen efter sin 45 Aars Fødselsdag. To Dage senere mødte Skifterettens Folk op i Nyhavn Nr. 61, hvor Dick en kortere Tid havde boet hos Værtshusholder Gravengaard. Der fandtes intet af Værdi i hans Bo, som vurderedes til godt 3 Rdl., hvoraf Alm. Hospital gjorde Fordring paa omtrent Halvdelen. Skifterettens Folk spurgte efter Paarørende til den Afdøde og var særlig interesseret i, hvem der skulde bekoste Begravelsen. Herom kunde Værtshusholderen imidlertid ikke give nogen som helst Besked.

Oplysning om Dødsfaldet findes kun gennem denne Skifteforretning. De Kirkebøger, hvori Dødsfaldet normalt skulde være registreret, har intet noteret herom. Begravelsesvæsenets Arkiv og Protokoller ved daværende københavnske Kirkegaarde giver heller ikke nogen Oplysning om Carl Peter Dicks Død og Begravelse.

Carl Peter Dicks fædrene Slægt

Eschel Jensen Dick, født ca. 1725, begravet 20. September 1796, 26. Slgd., Bækkegaard, Østermarie. Gift med:

1. Cecilia Nielsdatter, født 1725, begravet 3. Juni 1765.
2. Segne Henningsdatter, født ca. 1720, begravet 3. Februar 1776.
3. Karen Kirstine Pedersdatter, døbt 4. Oktober 1749, død 30. August 1826. Hun gift anden Gang 1800 med Fisker Rasmus Sønnesøn, født ca. 1733, begravet 18. November 1822, Listed, senere Svaneke. Ægteskabet opløst ved Separationsbevilling af 26. Juli 1822. Han omtales heri som en grov og ondskabsfuld Mand, der mishandler sin Kone med Slag og Prygl. Deres økonomiske Forhold er gode, og der er Strid om Fordelingen af Boets Værdier. Pastor J. Melbye, Ibsker, skønner den attraaede Skilsmisse for nødvendig og velgørende.

Børn af 1. Ægteskab:

1. Jens Eschildsen Dick, født ca. 1757. Gift med Marie Christoffersdatter, født 1764. Efter Faderens Død paa 26. Slgds. Gr., Øm.
2. Hans Eschildsen Dick, født ca. 1760. Gift med Margrethe Hansdatter, født ca. 1764. Arvede efter Faderens Død iflg. Skifte efter Moderen 8. Juli 1765 26. Slgd., Øm.
3. Gjertrud Eschildsdatter, født ca. 1764. Gift med Poul Madsen, født ca. 1756. Fisker i Listed.

Børn af 3. ægteskab:

4. Cecilia Eschildsdatter, født ca. 1778, død 5. Juni 1839 som Udentags Enke paa 10. Slgd., Splitsgaard, Poulsker. Gift m. Jens Espersen, født ca. 1763, død 11. Maj 1826. Paa 28. Slgd., Offergaard, Øm. Paa 9. Slgd., Markeregaard, Poulsker (1824 og 1826).

   Søn:
   Eskild Jensen Dich, født ca. 1796, død 28. Juli 1884 hos Svigersønnen Peter Hansen, 24. Slgd., Ll. Gubbegaard, Poulsker. Viet 30. April 1824 til Lovise Mortensdatter, født 8. Juli 1803, død 6. April 1872 (Forældre: Morten Larsen og Ane Margrethe Andersdatter Due. Paa 5. Slgd., Sejersgaard, Poulsker, 1803. Deres Søn: Anders Mortensen, født 1807, gift med Gertrud Svendsdatter, Balka. Deres Søn: Hans Jørgen Andersen, gift med Mathilde Mainz, Forældre til Forfatteren Martin Andersen, Nexø, født 26. Juni 1869. Fra 1825 til ca. 1870 på 6. Slgd., Tjørneby, Poulsker.
   8 Børn, heraf Anne Cecilie Jensen, (Model til Titelpersonen i Andersen Nexøs Novelle »Frænke« i Samlingen Muldskud fra 1900) født 27. Maj 1825, død 2. Maj 1884. (»Liget fandtes den 3. Maj om Morgenen i Arresten paa Nexø Raadhus hængende i hendes Forklædebaand. Duplikat fra Præsten i Nexø efter Attest af Læge Gerner ved Byfogedens Paategning af 5. Maj«). Viet 22. Oktober 1842 til Jens Peter Han-

www.vang-hansen.dk

sen, født ca. 1810, død i Nexø 29. August 1881, fra 11. Vdg., Bukkegaard, Poulsker. Paa 24. Slgd., Ll. Gubbegaard, Poulsker, 1848 og 1855, paa 1. Slgd., Nørregaard, Poulsker 1859. 6 Børn.

5. Karen Eschildsdatter, født ca. 1780. Gift med Artillerist, nu (1822) Pensionist Jens Michaelsen, Svaneke.

6. Niels Eschildsen Dick, født ca. 1782.

7. Peder Eschildsen Dick, døbt 11. Maj 1784. Formentlig druknet mellem 1834 og 1840. Styrmand og senere Skipper, bosat i Rønne. Viet 4. August 1809 til Kirstine Kathrine Kiøller, døbt 15. September 1792.

   Børn:

   1. Eskild Peter Dick, døbt 26. Juni 1810.
   2. Elsebeth Pouline Dick, døbt 4. Juni 1813.
   3. Poul Ancher, døbt 10. August 1814.
   4. Carl Peter Dick, født 19. September 1818, død 20. September 1863.

8. Albert Eschildsen Dick, døbt 21. Februar 1790. »Farer til Søs, er ikke her paa Landet« (1822).

(Stamtavle Müller, Madvig og Sode, Side 9).

Poul Anthoni Müller, født 1693, var Købmand i Svaneke, indtil han ca. 1723 overtog Vallensgaard. Han var gift to Gange og havde i alt 11 Børn, hvoraf den ældste, Ancher Anthoni Müller, født 1718, blev Ejer af Spiedlegaard og Landsdommer ligesom Farfaderen. Datteren Margrethe, født 1729, blev gift med By- og Herredsskriver Jørgen Madvig, Svaneke, og Farmor til Johan Nicolai Madvig.

Den yngste af disse Børn (af andet Ægteskab med Cathrine Magdalene Koefoed, Datter af Stadskaptajn Morten Koefoed, Svaneke) var

11. Catharina Susanna Müller, født 21. December 1759, begravet 15. Maj 1795. Viet 16. November 1779 til Corporal

Bent Rasmussen Kiøller, døbt Januar 1759, død 1812, 8. Slgd., Lynggaard, Aaker.

Ægteskabet blev opløst ved Separationskontrakt af 26. Januar 1793. Som Grund anføres for Størstedelen Hustruens »Svaghed og afvekslende Sinds Skrøbelighed og hvorved det ikke endnu tegner sig til nogen Forbedring.« Hun faar et aarligt Underholdningsbidrag paa Rdl. 34, Mk. 4 og Rdl. 17, Mk. 2 til Datterens Opdragelse, medens Sønnen bliver hos Faderen. Hun og Datteren tog derefter Ophold hos hendes fire Aar ældre Søster Elsebeth, gift med Teglfabrikant Poul Ancher, Storegade i Rønne.

Børn:

1. Poul Anthoni Kiøller, født ca. 1783. »Formenes død« (1812).

2. Kirstine Kathrine Kiøller, døbt 15. September 1792. Hun synes efter Moderens Død at være blevet opdraget hos Mosteren og dennes Mand, Poul Ancher, i Rønne. Viet 4. August 1809 til Styrmand Peder Eschildsen Dick, født 1784. Bosat i Rønne.

   Fire Børn, heraf:

   4. Carl Peter Dick, født 19. September 1818, død 20. September 1863.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 37. Bind, Rønne 1960

Nogle bornholmske stednavne

Af *H. K. Larsen*

Blandt sprog- og lokalhistorisk interesserede her på landet har der været talt om, at der — da en ny udgave af Bornholms Stednavne vel ikke for det første kan ventes — burde udsendes et supplement med rettelser og kommentarer, da der, især hvad navnenes tydning angår, er adskillige misforståelser og fejl, som ikke gerne skulle blive for gamle.

For sprogets vedkommende foreligger der på museet i Rønne et fyldigt manuskript af P. K. Stibolt, men angående stednavnene er det hidtil blevet ved nogle spredte indlæg i dagbladene.

Her skal da bringes en række rettelser, idet her dog ses bort fra de utallige navne, som er blevet mer eller mindre ukendelige derved, at de er ændret i retning ad almindeligt dansk rigssprog, f. eks. ved at betegne den for bornholmsk tale så karakteristiske a-lyd ved e i navne som Balka, Bobba, Bøzan, Divan, Oda, Stagga o.s.v. eller ved ændring af kønnet, som stadig har stor betydning i bornholmsk tale: Tokkana og Kløzana er lavet om til hunkønsord ved indsættelse af et helt uvedkommende r, så de vanskeligt genkendes.

Her skal da gøres et forsøg med at skrive de rigtige bornholmske benævnelser, som det måtte synes selvfølgeligt, når det gælder bornholmske navne, der tit slet ikke kan oversættes forsvarligt til rigsdansk.

Her følger først en række navne fra Aakirkeby og omegn, kommenteret ud fra et halvhundredårigt lokalkendskab, og derefter et mere tilfældigt udpluk af andre bornholmske navne. For kortheds skyld er her regnet med, at læseren har Bornholms Stednavne ved hånden til kontrol og sammenligning. Tallene i parentes efter navnet angiver på hvilken side navnet kan findes i nævnte værk, som i det følgende betegnes B S.

www.vang-hansen.dk

Bohnagårenj (484). Bonnegård er antagelig blot en fejlskrivning for Bondegård, der imidlertid er uanvendeligt som navn, da alle gårde er bondegårde. Slægten Bohn er en udbredt bornholmsk slægt.

Bokkavænj (102, Bukkevejen) er vistnok ensbetydende med Bukkegårdsvejen. At der var en Bukkegård inden for byområdet, vides fra gamle tiendebøger, og navnene *Bokkajorn* og *Bokkastykjed* tyder på, at gården lå sydøst for den samlede bebyggelse, ud ad Smålyngen til, hvor vejen fører hen. Sandsynligvis det nuværende Lassenborg.

Breflådsgår eller *Breflådegår,* senere kaldet Værfeltsgår og *Hunjsålagår* (484, Bredflodsgård) -flods er nok en skrivefejl, og forklaringen med flod og oversvømmelse lidet sandsynlig. Gården ligger på en bred flade, der skråner jævnt ned mod Ugleenge, og hvor der er frit kørind for vejr og vind fra sydvest. Der er en vindmølle lige ved.

Brobækjabroen over *Brobækjana* (102, Bråbækkene) i *Plusænjen* nord for Aakirkeby. Efter B S skulle navnet komme af brå = brat. Det kan næppe passe, da terrænet er fuldstændig fladt. I byrådets forhandlingsbog nævnes — nov. 1874 — »Vandslugget ved Brobækkebroen«. Navnet har nok på det tidspunkt været forholdsvis nyt. Det ses ikke brugt andre steder og kendes knapt mere, har altså ikke slået an. Ved påfyldning til en vej gennem engen blev småbækkene forenet til et »vandslug«, hvorfra vandet løber under broen og ad en grøft videre østefter. Det er sandsynligt, at den nye bro gav anledning til navnet Brobækkene, og heraf dannedes så igen Brobækkebroen, i lighed med Myregårdsmyrn, Åbyå o. a. lign.

Byfåudaænjen (102, Byfogedengen), del af Plusengen ved Stubbegård — hørte tidligere til Aaker sogn. I skrivelse fra byrådet til amtmanden 19/11 1818 står: »Byfogeden har af Aakirkeby noget over 2 lispund smør årligen og høet af en byeng, som borgerne i fordums tid skal have købt for deraf at skaffe foder til hans heste, når embedsforretninger kaldte ham hertil.« Iflg. skrivelse fra indenrigsministeriet 20/8 1895 er engen overtaget af byen.

Om *Lappatræzan* og *Egla-enge* se Bornh. Saml. bind 34 s. 147 og bind 35 s. 237.

Ozenj (118, Osen). Den, der kender Læsåens udløb, kan ikke give P. Thorsen ret i, at der ikke er nogen oz på dette sted, og må netop derfor give ham ret i hans forklaring af ordet: en stillestående vandsamling ved udløbet af de syd- og vestbornholmske åer. Ved længere tids rolige vindforhold kan strømmen i åen lidt efter lidt skære sig ned i strandvolden, så ozenj bliver mindre betydelig, men ved pålandsvind, den almindelige sydvest, vokser strandvolden og lukker udløbet, og ozenj bliver dybere.

Selv om betegnelsen os måske i gammelt dansk er blevet brugt om enhver åmunding, så er Thorsens definition nok for Bornholms vedkommende den rigtige. Her gælder navnet selve vandsamlingen, og man finder det aldrig anvendt på de mange østbornholmske å- og bækmundinger, hvor der ingen sådanne vandsamlinger findes.

Svånekagåda (101, Svanekegade) »fører ikke til Svaneke« nu, men derfor behøver navnet ikke være »vilkårligt givet«. De gamle navne er sjældent vilkårlige, og det er ret rimeligt, at man, når man i gamle dage skulde til Svaneke, netop der drejede af fra Stokkalegådan og kørte ad Bygaden, over Plusengen og videre over Lyngen.

— — —

Båstamozzanj (152, Bastemose). Hvis navnet kommer af bast, som B S hævder, måtte det vel være blevet til Bastmozzanj, men den hedder Båstamozzanj, og der må nok en anden forklaring til.

Brøddegår (263, 284). Espersens definition på en *brødda:* Vej ned ad en brat bakke, en bakket hulvej — er ufuldstændig og derfor misvisende ligesom P. Møllers: Enj brånter bakkå på enj vej. Vi har mange bratte vejbakker, som ingen falder på at kalde brødder. Såvel ved Viskeled i Almindingen som ved Brøddegård i Olsker ser man i skråningen ned mod åen flere parallelløbende fordybninger. De kaldes *Holvejana* og må altså være gamle veje, som ved kørselens og regnskyllenes forenede virken er blevet til hulveje, men de kaldes ikke brødder.

www.vang-hansen.dk

Det afgørende, som ligger i navnet, er det, at der er foretaget et brødd, et gennembrud, for at gøre stedet farbart. *Brødd* (393) er ikke — som efter BS — »en stærktbøjet sideform til brødda«, men snarere den primære betegnelse for en sådan gennemskæring, mens *Brødda* er en af *brødd* afledet bornholmsk betegnelse for disse bornholmske vejreguleringer.

Byks og Stryben (62, 271 o. fl.) har ingen steder hjemme. Det hedder *Bojs* og *Strivanj*, som ikke kan genkendes i de anførte navne. Skal de oversættes til rigsdansk, må det blive Buks og Struben.

Dâubjær (215) og *Dâu-udenj* (451) har næppe tilknytning hverken til person- eller fuglenavnet Due, snarere måske til Davbjerg i Jylland. Enj ud (mask.) er et hjørne, et fremspring. Vi har ingen odder på Bornholm. Hvis der nu — som angivet i BS — i omegnen siges Dâua-udenj, skyldes det nok påvirkning fra navnene Dâuagårenj og Dâualykjan, efter personnavnet Due.

Fajlaramøllan og *Fløzamøllan* (200) er samme nu nedbrudte stubmølle på *Fajlarabakkanj*. Den ejedes sidst i forrige århundrede af Fløzenj. Han havde en stor tobakssnavset fløz, som han tilmed brugte på en fløzu maner. (Fløz = flab, stor, grim mund. Fløzu = flabmundet).

Fyrn (200, Fyren) nu nedrevet hus, som lå et halvt hundrede meter nord for det ligeledes nedrevne *Ægjaslot* (211). De nævnedes tit i sammenhæng spøgefuldt *Slotted å Fyrn*, refererende til *Slotted* (Hammershus) og fyret på Hammeren.

Hunsåla, Bransåla, Karsåla, Torsåla (488, 363, 188, 418, hvor det hedder Hundshale o. s. v.). Sidste led i disse navne er sâla, ikke hale, hvilket ord ikke forekommer i bornholmsk tale. En smal jordstrimmel kan kaldes og kaldes mange steder en rompa, aldrig en hale. Karsale (188) er dog til forskel fra de andre skrevet uden h, men også her antydes det, at det drejer sig om hale i betydning langt smalt jordstykke. Hvad sâda betyder, må nok indtil videre stå hen i det uvisse.

Hæjlluesbakkana (399, Helvede). Flere af de skriftligt overleverede navneformer tyder på, at det rigtige navn er som det ovenanførte *Hæjllued* må være et hæjllut sted. Helvede er

vel blot en profan parallel til Paradis(bakkana), som er den større del af det samme bakkeparti. (Hæjllut = hyggeligt, smukt, idyllisk).

Kjimpagårenj (203, Kæmpegård). Amtmand Urne hævder, at gården »rettelig hedder Kimpegården efter en skåning der boede og af det hans hustru lavede suppe med kimper d. e. klumper.« Forklaringen lyder rimelig, navnlig da gården også kaldtes Talrikagårenj (Tallerken-). En bondekone med fruenykker skulle naturligvis nøfles. Rigtigt er det i hvert fald, at gården trods o. 200 års »forbedret« måde at skrive navnet på, endnu stadig på egnen i daglig tale hedder Kjimpagårenj.

Kjistehoj (219) mark syd for Simlegård. Den er hvælvet som et kistelåg. Der kendes intet til høje eller stenkister.

Kjylehajna (238, Kølleregård). Forleddet i navnet er næppe kølle, måske kjyla = klump, bolle. Når trævæksten i et hegn tid efter anden skæres ned, vil der danne sig voksende *skryner*, rodklumper, som det er nærliggende at kalde *kjyler*. Langs åen mellem Tornby og Hoglebjerg var der i gamle dage en skov, som hed *Kjyle*. At navnet skulle komme af tøjrekøller eller af navnet Hajner, det ligner for meget en »hjemmelavet« forklaring.

Klæwen (219 og fl.) kommer af klæwt = kløft. Sammensætninger: Klæwahajl, Klæwagår, Klævadâl, Rânklæva o. fl.

Krommemozza (220, Krummemose). Navnet kommer vist ikke af krum, da dette ord ikke har indfødsret her. Mosen ligger i samme strøg som *Krommeledda* og *Krommemark*, og navnene må have en anden fælles forklaring.

Lokkagårenj (204). Bh. lokka = rigsd. lykke. Heri ligger dog vist en nærmere forklaring end i navnet Loke eller Locke fra Lund.

Mozzarænjan (223) er også navnet på den under *Sânagaved* flere m dybt liggende ledning, som tjener til afløb for *Balsmyr*. Vandet løber gennem det nu ryddede *Torpe-elle* til *Bagåen* i *Oda*. Der er ikke noget, der hedder Ode. (222).

Oasânenj (328). En O er et fiskenet. Det bredtes ud til tørring på Oasânenj. Over-Sandegård er nok en fejl for *Oasânagårenj*.

www.vang-hansen.dk

Rânklæwa (355, Rankløve). Klæwen er fremkommet, fordi der er en *rân* i granitten, og navnet bør også på dansk skrives uden d. Oversættelsen til rand er fejlagtig. De to ord har helt forskelligt indhold. En rân er en »gang« eller en åre i jordlagene. Det hedder hverken på dansk eller på bornholmsk en kulrand, men henholdsvis en *kulåre* og en *kollarân*, flertal ræner.

Sjinjaraby (207, Skinderbygård). Sjinjara = sommerfugle og møl. Ordet har næppe nogensinde her på Bornholm været brugt om garvere eller rakkere. Gården er flyttet og lå tidligere i en lun lavning oppe mellem bakkerne i det ellers barske strøg. Der var og er fremdeles et rart tilholdssted for sjinjara af alle slags.

Sjinnemyra (225, Skindemyre). Heller ikke her kommer garvere eller rakkere ind i billedet. Sjinnemyra (Sjinnemyraænjana, Sjinnemyramân) er en udstrakt lavning, der ofte i sommernætterne er dækket af en tæt tågedis. Navnet kommer formentlig af *skin*, ikke *skind*. Jævnf. navnet Blåskinde (18), der nok bør skrives *Blåsjinna*, men dette navn kan let i udtale blive til Blåsjinja, der falder nok så mundret, i hvert fald for bornholmere.

Skâlabârt (357). Navnet er ikke dunkelt for bornholmere, navnlig da det oplyses, at der er meget tarvelig jord over klippegrund.

Soze (147, Sose). Navnet skulle, siger »den gamle fornuftige Lars Hansen på 28. slgd.«, rettelig skrives Suza efter bækkens susen. Man kunne vel tænke sig en udvikling fra Suza over Soza — Sozegârana til Soze, skrevet Sose.

Sprænjbakkanj (38, Springbakken) kommer af sprænj = kildevæld. Hvorfor så skrive Spring-? Det samme gælder nok Sprænjbakkanj i Almindingen (169).

Sæne (73, 304) afledet af *sæner*, flertal af *sân*, svarende til jysk sande — sæner. Ligesom *rân* — *ræner* en særlig bornholmsk glose.

Tyskagârenj (148 o. fl.). De mange Tyskegârde har vel i lybekkertiden været i tyskeres besiddelse, og når senere ejere

kaldtes Tysk, var dette nok et øgenavn, foranlediget af gârdnavnet.

Vadstenarân (42). Navnet kan ikke komme af vadested, da det ikke hedder et vad, men et vâ, og byen Vadstena ligger dog vist for langt væk. Men vi bruger hârde skiferstykker til at vædde (hvæsse) kniven på, og et sâdant skiferstykke kaldes en vadsten eller vassten. Kullagene ligger som bekendt mellem skiferlag, og der har vel så i affaldet fra bemeldte rân været ekstra gode vadstene at finde. Måske har rân ikke givet stort andet udbytte, så det er et smædenavn ligesom *Døkollarân* og *Kuletorrurân*.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 37. Bind, Rønne 1960

Om spøgeri i gamle tider

Ved *O. Nielsen.*

Spøgeri på Døvregård i Bodilsker.

Gamle dyrlæge Jens Larsen, som boede i et lille hus nord for Skovgård, der vistnok står der endnu, fortalte en historie om spøgeri, som han selv havde oplevet i sin ungdom på den sydligste af de to Døvregårde. Han var kort før jul kommet der for at hjælpe til med et eller andet, som jeg ikke husker nu. Men da han skulle tidligt op den næste morgen, var han gået tidligt til sengs ude i karlekammeret, som var ude i en anden længe. På efternatten vågnede han ved at døren gik op, og en skikkelse skred hen over gulvet og nærmede sig sengen, hvor han lå. Men da han troede, at det var den ene af karlene, der var kommet sent hjem, tænkte han ikke på at være bange, og først da skikkelsen bøjede sig over hans seng og ligesom rakte efter noget på væggen, gik der som en rædsel igennem ham, og han hørte døren blev lukket igen.

Han sprang ud af sengen og fik tøjet på i en fart og gik ind i køkkenet, hvor konen lige var kommet op. Hun så forundret på ham og spurgte, hvorfor han kom så tidligt op; men Jens Larsen syntes ikke, at han kunne være bekendt at sige, at han var blevet bange; en kryster var Jens Larsen allermindst, og han svarede derfor ikke rigtigt på hendes spørgsmål. Men så sagde konen som den selvfølgeligste ting: »Bedstefar har kansje været ude hos dig, for han var netop her i køkkenet i aftes, førend vi gik i seng, og det gør han altid, når vi har travlt.«

Så fortalte Jens Larsen sin oplevelse, som de andre på gården var så vant til at se.

På den samme gård gik der en stor sort puddelhund. Ingen vidste, hvor den kom fra eller gik hen; men den stod altid henne ved ildstedet og lagde hovedet op på dette ligesom for

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 37. Bind, Rønne 1960

at varme sig. Konen gik altid hen til den, strøg med sin hånd hen over dens hoved og sagde: »Er du nu der ijen, din stakkal!« Så forsvandt den og var borte i nogen tid.

Spøgeriet paa Lilliegaard i Bodilsker.

Den gård, hvor dette foregik, ligger lidt til højre for Kattesletsgård oppe mellem lyng og lave klipper. Vejen går forbi denne; men den rigtige vej, som hører til selve gården, fører lige direkte fra selve Kattesletsbakken, som i 1870'erne var meget stejl og næsten livsfarlig at køre nedad, da vognen løb så stærkt på hestene, at de knapt kunne holde igen.

På Skovgård havde vi en pige, hvis moder i sin tid havde tjent på Lilliegård. Den gamle ejer, som hed I. P., men var død for mange år siden, havde været så ond mod sine heste og så ubarmhjertig, at han derfor ikke kunne finde ro i sin grav. Han ikke alene sultede dem, men pryglede dem, når de ikke kunne trække det, de skulle, og nu gik han igen. En aften, da pigerne havde siddet ved spinderokken og den føromtalte pige skulle gå ind på salen for at hænge sit spundne fed op, hvor de øvrige hang, som hun havde spundet, blev hun pludselig så bange. Det var måneskin, og hun havde derfor intet lys med, og da hun vender sig for at gå ind igen, ser hun den gamle Jep P. sidde på en stol helt henne ved dørkarmen, og hun gyste ved tanken om at komme til at røre ved ham. Der sad han med sin blåstribede strikkede trøje på, som da han levede; men hun skulle forbi ham, og mere død end levende samlede hun sin kjole sammen og gik sidelæns forbi ham (de havde den gang otte á ni alens vidde i kjolerne).

Fra samme gård fortaltes om denne gamle Jep, at når det var mørkt og der var stille i huset, så kunne de høre ham komme gående med sine træsko på, standse foran sengen for at sætte dem der for derefter at kravle ned i dynerne inde ved væggen. Når døren blev lukket op, var der intet usædvanligt.

Skytsengelen paa Skovgaard.

Når jeg sætter dette som overskrift, så er det, fordi jeg er fuldt og fast overbevist om, at der er sådan en god ånd, som

følger hvert menneske fra vugge til grav. Men lige så sikkert tror jeg på en ond engel, som går foran den gode og lægger alle de snarer, han kan, til vor ulykke, og er vi altfor villige til at lyde ham, da er det, han sejrer i det onde. Men den gode engel kan gøre alle hans anslag til intet, når han synes, at vi er det værd. De utallige gange har jeg erfaret dette fra min tidligste barndom og til i dag.

Og her vil jeg begynde ved det første mirakkel, som jeg oplevede, da jeg var otte år gammel. Min tre år ældre søster og jeg gik og kørte hestene for tærskemaskinen (men først må jeg fortælle, at det var i spøgelseslængen, hvor skelettet fandtes siden). Vi kørte hver to heste. Søster havde de to, som kaldtes for de bedste: »Grabba« og »Sille«, og jeg kørte »Lotta« og »Sokka«. Bedst som vi gik der, begyndte »Grabba« at slå hovedet i vejret, hver gang hun gik under bjælken, og hver gang hun ramte bjælken med mulen, så sprang hun frem, så jeg gik og var bange for, at hun skulle løbe løbsk; men vi var jo så vant til at tumle med hestene fra vi var endnu mindre, så vi standsede ikke op for det skyld. Men nu havde min 14-årige broder sagt til os: »Når nu hestene »hvavsar« halmstrå hen til forbindelsesarmen (den lange jernstang, som drev cylinderen inde på loen), så skal I tage dem væk, for ellers får hestene så meget at trække på.« Profetens ord er visdom, og da jeg skal bukke mig ned for at tage stråene, får mit halsbind fat med begge ender om stangen og bliver ved at trække mig ned, så jeg til sidst lå på knæ med begge arme stemt imod jorden. Søsters heste kom; men de gik uden om mig til hver sin side uden at træde på mig, og søster vidste ikke, hvad hun skulle gøre for at få de fire heste standset, for stangen løb på dem, og mine heste nærmede sig igen. Men så skete »miraklet«; thi som klippet af en usynlig hånd gik halsbindet i to stykker bag i nakken, og op sprang jeg og snappede stykkerne, som jeg kylede hen bag nogle stængetræer, som stod i det nærmeste hjørne; men jeg havde svien flere dage efter der, hvor det havde strammet. Da broder Thor råbte »holdt« og fik at vide, hvad der var sket, blev tærskningen indstillet for den dag. Da alle kom ind i stuen, sagde moder: »Lad os alle takke Gud for,

www.vang-hansen.dk

at her ikke i dag er blevet et sorgens hus, så nær det har været, at O. skulle miste livet.«

Dette var en overnaturlig begivenhed, som her foregik; thi dette halsbind, som moder havde købt i Nexø kort forinden, var strikket rundt ligesom en strømpe (altså dobbelt), og det var strikket af uldgarn (grønt med lilla trekant på midten). Min far og broder prøvede, om de kunne trække det i stykker, men kunne ikke. Moder gemte disse stumper i mange år.

Men derfor sidder jeg her i dag og vidner i mit 65. år, at der er en skytsengel, som vi kan stole på, og er vi det værd, så hjælper han os.

Skovgaard på samme tid.

Det andet mirakkel, som var lige så tragisk som det før omtalte, foregik en dejlig vinterdag, da sneen dryssede ned fra grenene. Det havde sneeet om natten, og vor svenske forkarl Anders Mortensen havde været oppe i »Løkken« og set spor af mikkel ræv. Da han kom hjem og fortalte dette fra far og broder Thor, blev arbejdet indstillet for nogle timer. Jagtdoubletterne kom ned fra bjælken i stuen, hvor de havde deres plads. Hunden Rolf sprang ellevild af glæde op fra sin kakkelovnskrog og løb hen til døren og ud for jægere og hund tillige med Anders som klapper. Ind i skoven gik det med fart og op over bakkerne, hvor mikkel måtte lade livet. Den kæmpede mod overmagten og bed i bøssekolben, så mærkerne deraf altid sad der siden.

Efter sådan en udflugt stod begge jægere opkrøbne på hver sin stol for at lægge bøsserne på plads igen under bjælken, for at vi børn ikke skulle komme galt af sted. Men hvordan det gik til, vidste min broder ikke; skuddet gik imidlertid af og for forbi min faders hoved og hænder, men så kraftigt var dette skud med rævehagl, at det gik tværs igennem væggen til køkkenet og satte sig i den næste væg ud til gårdspladsen.

Bøssen faldt ned, men til alt held gik ikke det andet skud af. Men aldrig glemmer jeg dette mægtige brag, da skuddet gik af, og denne krudtrøg, som fyldte stuen, så både vinduer

og døre måtte op på vid gab; men alle var vi jo glade for, at min far ikke blev dræbt eller mistede sine hænder.

Ja alt, hvad jeg kan huske fra dette for os så dejlige hjem, hvor der som oftest var glæde, humør og fordragelighed fra de største til den mindste, varede for mit vedkommende kun tolv år — lykkelige barndomsdage. Så blev min broder gift, og mine forældre flyttede ned på den anden gård i Langedeby, som far ejede samtidig. Denne sidste var hans barndomshjem. Men ak, hvilken forandring. Her var så lavt til loftet, at far stod på gulvet i den tofags »lillestue« og lagde sin hånd op på loftsbjælken. Her var ingen have, ingen bakker, ingen vandmølle eller bække, hvor vandet rislede over de små nydeligste stene, ingen skov med nattergale, men uden for vinduerne mod nord stod seks store pæretræer, og pærerne kaldtes »trokhalser«.

Det varede ikke længe, førend mine forældre tog fat på at bygge også denne gård op. Stuelængen hævedes en halv alen, og det blev et smukt hjem tilsidst, med haven helt op til landevejen. Der kunne skrives en tyk bog om disse to slægtsgårde, og mange interessante ting fandtes der, da vi kom til Langedegaard, bl. a. var der en ældgammel forstue med sandgrue i det ene hjørne, og store kampestene lå løse med store revner imellem til gulv, og så var der et vindue, der bestod af 16 grønne flaskebunde indfattet i bly. Dette bly støbte min broder Poul kanoner af efter jernstøber Strands støbemetode i Nexø. Det kan skære en i hjertet, når man tænker på, at alt er forbi, og at *alt* er på fremmede hænder. Og atter ønsker jeg: Gid jeg dog var Rochefeller og var 35 år.

Mareridt.

I den østre længe på Skovgaard var der den gang en dør, som vendte ud mod øst. Den bestod af to halvdøre, som det var almindeligt over alt i de tider. I gavlen ud mod landevejen var der altid havrapejl, og den dag, havren blev kørt ind, var der en hest oppe i havregulvet, for at trampe den fast. Her var hakkelseloen, og de seks heste stod i rad på tværs i længen herved.

www.vang-hansen.dk

En morgen, da karlene kom ind for at strigle hestene, havde den hest, som stod næstyderst ved gårdspladsen, været genstand for et mareridt. Det var ikke muligt for karlen at få dens marelok redt ud, men han måtte lade den sidde. Da de midt på formiddagen kom ind for at få kaffe, fortalte karlen triumferende, at nu havde han klippet marelokken af og hængt den ud i tornen under den store ask, for, sam han sagde: »Så kaijn hon sgu sidda dær å ri.«

Da karlen hen ad middag stod og skar hakkelse, som foregik ved håndkraft og lige ved døren, kom der pludselig en gammel rynket morlil med tørklæde om hovedet og kiggede ind over den nederste halvdør, der var lukket i. Hun sagde ingen ting og så hverken på karlen eller hestene, som stod nærmest, men rettede blikket derhen, hvor hesten med marelokken havde stået, men som i øjeblikket var ude, »Så du na?« sagde den ene, da hun var borte, og begge for de hen for at se, i hvad retning hun gik; men væk var hun lige så hurtigt, som hun var kommet.

Karlen, som havde hængt lokken ud i tjørnen, blev så bange, at han ikke var længe om at få den taget ned, for han var ikke i tvivl om, at den gamle var *Maran.*

Om tjørnen står der endnu, ved jeg ikke, men den store ask og egen står der endnu, takket være fredningsforeningen. Thi denne ask har erhvervet sig det ry, at så længe den står der, vil lynet aldrig slå ned på gården. Sådan gik sagnet fra slægt til slægt. Men det hændte engang for langt tilbage, at lynet var slået ned mellem gården og asken.

Denne historie om mareridtet er der måske flere, som lever endnu og kan huske.

De to gardergrave syd for Skovgaard i Bodilsker.

Fra min tidligste barndom på Skovgaard husker jeg disse grave omtalt. Når folkene skulle ned til det sydvestlige hjørne mellem skovene enten for at høste eller foretage andet markarbejde, da lød det altid: »Nede ved gardergravene.« De lå på en åben plads i skovens udkant, 10 alen fra denne, og da der på den tid ikke var ret store træer, mest hassel og ask, var det

sandsynligt, at skoven er plantet mange år, efter at gravene er kastet til; men slægt efter slægt har værnet om de to unge, som lå her, og har ikke nænnet at forstyrre dem. Vi børn, som gerne ville vide, hvorfor de lå her og ikke på kirkegården, fik det svar, at det var to gardere, som her var kommet op at strides og havde dræbt hinanden (jeg tænkte, det var som broder Thor, der var inde som garder 1872). Vi havde sådan medynk med dem, at de skulle ligge ene her i skoven; thi skoven var vi bange for, når det var mørkt. Gravene lå ved siden af hinanden med en halv alens mellemrum. Længden var tre alen og bredden 1½ alen, højden en halv. Jeg kan endnu se disse så ganske tydeligt; de var selvfølgelig bevokset med græs, men om foråret var hele skovbunden langt omkring tilgroet med de frodigste linjekonvaller. Træerne var plantet i rundkreds der omkring, så at solen skinnede på gravene hele dagen. Jeg kan ikke forklare den følelse, der betog mit barnesind; men jeg ville ønske, at jeg havde haft den forstand, som jeg har nu; så ville jeg selv have gravet dem op og undersøgt, om der var menneskeben, som var lige så gamle og gule som dem, der blev fundet i den gamle vestre længe under logulvet, da de rev denne ned. Logulvet var kun faststampet muld, og da der skulle tages et spadestik af denne bort, for at der kunne lægges lergulv, da fandt de dette mandsskelet. Kraniet manglede, men der var benene og armene samt nogle enkelte andre ben. Drabsmanden har ikke haft megen tid til at skjule sin gerning; han har haft travlt. Moder tog disse ben ind i sit forklæde, og da de var fugtige, gule og ligesom ormstukne, lagde hun dem inderst ved væggen på komfuret for at tørre dem; men om natten slap de væk; ingen ville tilstå, at de havde taget dem. Moder ville have båret dem ned på Bodilsker kirkegård.

I denne gamle længe spøgede det altid. Nutidsmennesker vil more sig, når de ældre taler om spøgeri. Jeg synes, det har ligesom sat krydderi på hele tilværelsen livet igennem med al den mystik — dejligt at tænke på.

Når pigerne og karlene om aftenen kom ind i stuen for at hygge sig, da var det for os børn så dejligt at lytte efter, hvad de voksne fortalte, og skønt vi var så bange, at vi knapt turde

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 37. Bind, Rønne 1960

gå uden for en dør, når det var mørkt, så kunne vi alligevel ikke lade være at høre efter disse rædselsdejlige historier. Ja, hvor havde dog barndommen været fattig uden dem.

En aften kom en af pigerne med et forskræmt ansigt og fortalte, at nu hørte hun igen inde fra det gamle huggehus denne forfærdelig stønnen som af et dødssygt menneske. Her havde i gammel tid været karlekammer, men fordi der altid var så meget overnaturligt, turde ingen af folkene ligge der, og så blev karlekamret flyttet hen i østre længe, hvor der også var hestestald lige ved. Det gamle spøgelseskammer blev så indrettet til huggehus, og her var jo altså ikke rart. Thi her havde flere set et afhugget menneskehoved ligge på drejebænken, som stod henne ved vinduet, der var til at lukke op. I lergulvet var der to store huller, som pigerne aldrig kunne få fejet rene, mens der var karlekammer; men det værste var spøgeriet. Når om aftenen dørene var lukket til dette huggehus, var det, som om døren blev bombarderet inde fra med søm og andre ting, som fløj rundt omkring; men om morgenen var alt i orden og intet at se, alt var på plads.

Ved siden af huggehuset var loen, hvor der var særlig slemt. Her blev alle fårene og kalvene sluppet ind, da der skulle laves på kostalden, som den dag i dag vender ud mod landevejen. Da disse dyr blev sluppet ind i loen, blev de aldeles sanseløse, og de sprang op ad væggene, som om de var vilde, og fårene brægede. Pigerne og vi børn stod og så på dem, da den ene af pigerne udbrød: »Ded e lie majed; for injinj skujle få maj te å varra i dænj lænjan nån nat. La vos lokka dørrana. Kansje kainj di fajla te ro.«

Her ved siden af var hestegangen, hvor jeg var ved at miste livet, og uden for denne længe, hvor vandmøllen den gang stod, var en af pigerne ved at få hovedet knust i vandmøllehjulet. Det var som nævnt ligesom en ond ånd, der altid lagde snarer til ulykke; men en anden greb ind og gjorde det til intet i det afgørende øjeblik.

Ertholmene

Af *J. Nielsen*

Navnet Ertholmene som betegnelse for de små øer, der ligger nordøst for Bornholm, forklares i *Bornholms Stednavne*, II, 1951, s. 513-14 som indeholdende ordet ært, der her skal sigte til øernes lidenhed. Der opregnes en række middelalderlige former, blandt hvilke de ældste er formerne med Ert-: Ertholm, Ertholme. Senere kommer formerne med Erdt- og endnu senere i det 19. årh. formerne med æ-: Ærtholmene.

Det er i og for sig naturligt at tænke sig øerne omtalt som Ertholme i betydningen *små øer*. *Bornholms Stednavne* omtaler dog også en anden mulighed, den nemlig at øerne har fået deres navn Ertholmene, fordi de to hovedøer (der er skilt ved et smalt sund) har haft en vis lighed med en ærtebælg.

Måske er der også en tredie mulighed, der fortjener overvejelse. Man kunne måske tænke sig, at øerne havde navn efter de sæler, der enten solede sig på klipperne eller blev fangede der. Man mener jo, at en stor ø som Sjælland har navn efter sælen, og på Bornholm og Christiansø finder vi minder om tidligere tiders form for sæljagt. Stednavne som Sælhundesten i Pedersker sogn og Sælsten i Nylarsker sogn taler deres eget sprog.

I Thaarups Bornholms Amt fra 1839 tales der om sælerne ved Bornholms kyster (s. 288), og i Bornholms Avis fra 13. juli 1838 averterer en fisker i Rønne, at han vil sætte »selvskud« på nogle sten, der kaldes Haddingen, syd for kastellet ved Rønne »for om muligt at fange der sælhunde, der betydeligt skade fiske- og laxefangsten«.

I det 18. årh. (før 1756) blev der sat harpuner på klippeskærene ved Christiansø, »hvorved adskillige sælhunde skal være bleven fangne«, som Christiansøs kommandant, H. B. Wolffsen, skriver i et brev fra 1756. Den, der besørgede arbej-

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 37. Bind, Rønne 1960

det, var en bornholmsk fisker, Faye, der boede på øen, før fæstningen blev anlagt.

Disse oplysninger om Haddingen og Christiansø skylder jeg redaktøren af »Jul paa Bornholm«, lektor Th. Lind.

Da sæl i gamle dage ikke var ret og slet sæl, men snart kobbe, snart ærtn (ærtne), snart sæl, kan man i og for sig nok komme på den tanke, at Ertholmene har deres navn efter sælerne, der engang vrimlede omkring kysterne.

Den norske digter og præst Petter Dass (1647—1707) skrev omkring år 1700 et stort digt, der først er udgivet efter hans død: Nordlands Trompet. Det er et realistisk, beskrivende digt uden tidens ekstravagancer. I dette læser vi i kapitlet om »Svemmende Dyr i det Nordlandske Hav« om sælen, der præsenteres som følger:

Men Ærtnen tilholder ved yderste Skiær,
En temmelig Deel udaf Spæk paa sig bær,
Et græsseligt Dyr og forvoxen:
Saa gammel en Part, at og Græs paa dem groer,
Beklæd med en Huud, ret umaadelig stoer,
Som nogen Tiid Hesten og Oxen.

Ærtner er altså de store gamle sæler.

Ordet ærtn (ærtne) forekommer i norske stednavne, f. eks. i stednavnet Ærtnvåg.

Men der er et *men*. Den bornholmske udtale af ordet Ertholmene leder ikke tanken hen på ærtn, men på ært. Og der findes jo også i det norske ord et *n*, som vi ikke finder i øgruppens ældste navneform. Hvad disse indvendinger angår, mener jeg, at man bør betænke, at vi i navnet Sjælland ganske har glemt, at det indeholder ordet sæl, og at vore ældste kilder til viden om stednavnet Ertholmene er Hanserecesser, d. v. s. tyske aktstykker, der stammer fra Hansestæderne.

Kætilbiorn

Af *J. Nielsen*

Danmarks korteste runestensindskrift er på ét eneste ord: Kætilbiorn.

Selve runestenen er fundet i september 1880, og den lå da i strandkanten i Arnagerbugten neden for Brunsgård, Bornholm.

Stenen havde sin plads så langt ude, at dens indskrift, der var vendt mod land, af og til overskylledes af bølgerne.

Ludvig Wimmer undersøgte stenen den 29. august 1882 og lod da sin medarbejder J. Magnus Petersen udfærdige to tegninger, en, der viser stenens daværende placering, og en anden, hvorpå runestenen ses i nærbillede. Begge tegninger gengives her i noget formindsket målestok.

Da runeindskriften som følge af stenens placering var udsat, blev stenen i 1927 taget op og flyttet til museet i Rønne, hvor den nu findes.

Runeindskriften er bestemt som olddansk, og den lyder: *ketilbarn*, der udtydes som et Kætilbiorn (mandsnavn), idet -barn enten kan være udviklet af -biarn eller være en ikke-brudt form for -bærn. Det må dog bemærkes, at b-runen, som den findes på stenen, i sin form er ukendt. Læsningen ketil-*b*arn er således ikke ganske sikker.

Om runeindskriftens formål vides intet.

Man har tænkt sig, at stenen oprindelig var sat til minde om en på stedet kendt person, der måske havde fundet sin død i bølgerne i nærheden. Stenen havde så måske fra først af stået på klintens top, hvorfra den ved et skred er faldet ned og rullet ud i vandet.

. . Der ville ikke være grund til at besvære læseren med foranstående resumé, hvis ikke forfatteren af disse linjer mente at have noget nyt at tilføje. Og jeg mener da virkelig også, at ikke

www.vang-hansen.dk

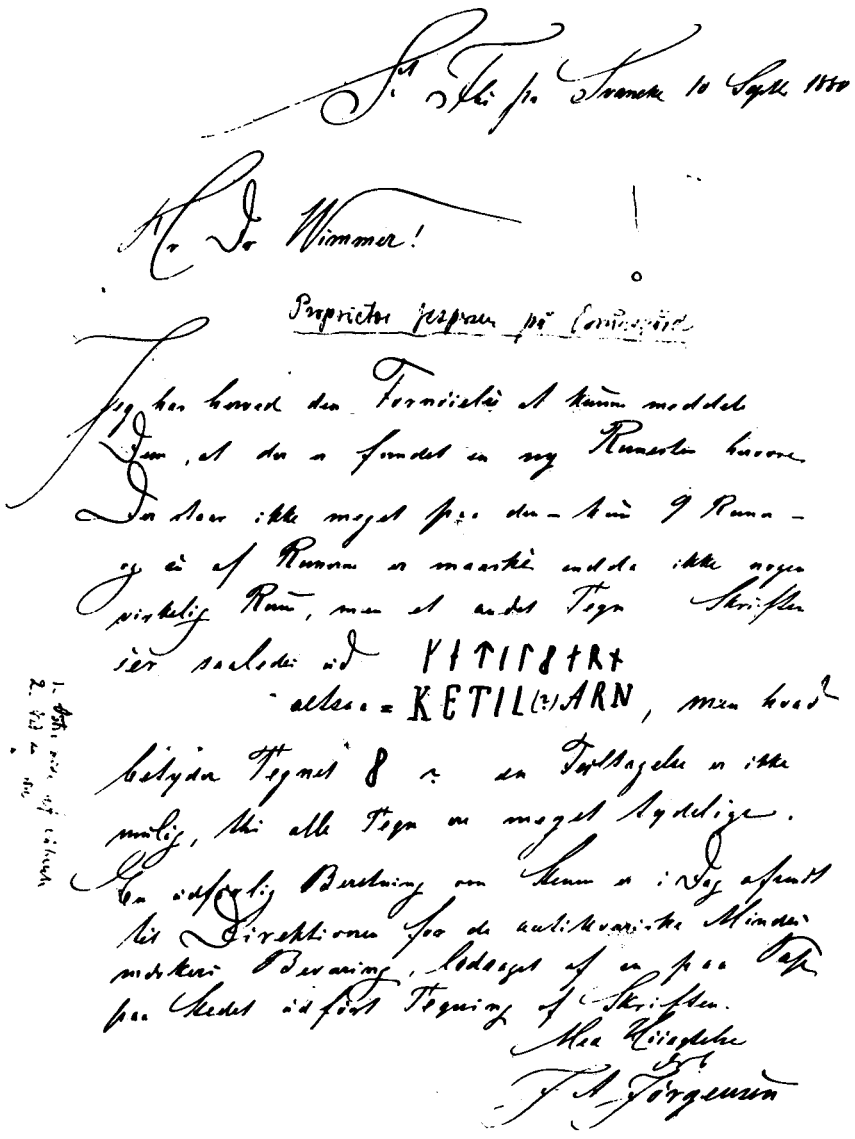

Brev til professor Wimmer fra lærer J. A. Jørgensen, Sct. Ibs pr. Svaneke, 10. september 1880.

alt er sagt om Brunsgårdstenen. Jeg tror snarere, at man ved at tage hensyn til de historisk-topografiske forhold og til stenens eksceptionelle placering kan nå til en anden, lige så værdifuld, opfattelse af runeindskriftens indhold som den, der allerede er givet. Hertil kommer, at det med hensyntagen til disse forhold vil være muligt at give en bestemmelse af runeindskriftens formål, der synes rimelig og fornuftig.

En historisk-topografisk fremgangsmåde bruges, når man arbejder med helleristninger. Det spiller i et sådant arbejde en væsentlig rolle, hvordan de enkelte sten er placeret, og man gør meget ud af ristningernes anbringelse i agerens muld og på sydvendte, solrige skråninger.

Afstanden mellem bronzealderens helleristninger, der har en speciel placering, og de runesten, der som Brunsgårdstenen har en eksceptionel plads i terrænet, er ikke stor. Det skarpe skel trækkes af skriften, der tillader de sidste at tale, mens helleristningerne må nøjes med at afgive deres stumme vidnesbyrd.

Inden jeg går over til at meddele, hvad jeg har at sige, vil jeg dog gerne forudskikke den bemærkning, at jeg fremsætter mine meninger her med al mulig forsigtighed og reservation.

Udgangspunkt for betragtningen af runeindskriften er for mig stenens *placering i strandkanten*. Stenen har, vil jeg tro, til 1927 ligget ikke meget langt fra sin oprindelige plads. Måske har den vendt anderledes, således at indskriftens retning har været den normale. At stenen skal have rullet og altså i meget høj grad fjernet sig fra sin oprindelige plads, tror jeg derimod, man må afvise. Det er kun de små sten, rullestenene og sandet, der flytter sig og vandrer. Sten, der som denne måler 117×178 cm, er som røser i fjeldet. De ligger fast, og det er på dem, man fra år til år kender sin strand og det sted, hvor man kaster sit net eller går ud for at fiske.

Af afgørende betydning for mig er også Arnagerkystens renommé som en gammel, vigtig fiskeplads. Et håndskrift »Bornholmiana« (Add. 342.4⁰), der findes på Universitetsbiblioteket i København (fra omkring 1760), giver os oplysning om ikke mindre end 30 fiskegrunde ved Arnager, hvis navne meddeles.

www.vang-hansen.dk

Fotografierne på s. 66 og 67 er gengivelser efter L. Wimmer: De danske runemindesmærker, III, København 1904—05, s. 309—10.

Ved Brunsgaards Strand. N. Larskers Sg. Bornholm. Magnus P. 29/8 82.

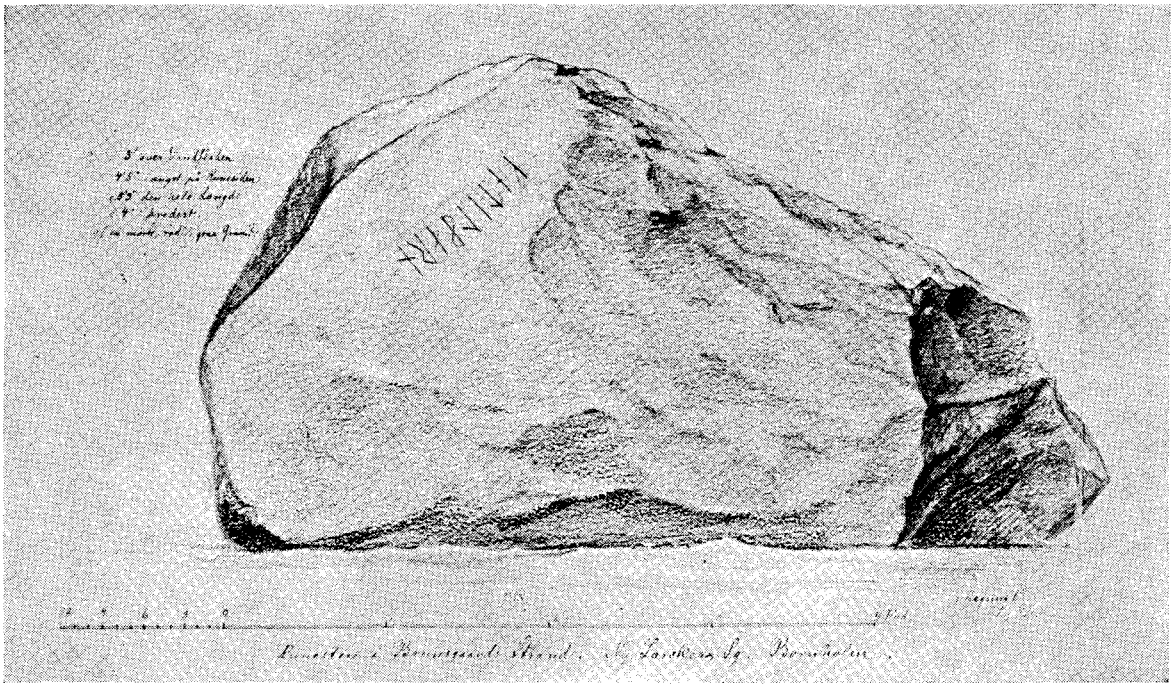

Runesten i Brunsgaards Strand. Ny Larskers Sg. Bornholm. Magnus P. 29/8 82.

www.vang-hansen.dk

18 af disse navne betegner endnu den dag i dag de samme fiskegrunde som for 200 år siden. 3 grunde betegnes nu ved navne, der er ganske lette, genkendelige variationer af de ældre; 3 er slået sammen til én grund, der har fået et nyt navn, og endelig har kun to af de i den gamle optegnelse nævnte grunde fået helt nye navne.

Ved Arnagerkysten er der således tradition for fiskeri i højere grad end ved nogen anden bornholmsk kyst.

Man opnår tre ting ved at tage hensyn til dette ved sin behandling af runeindskriften. Først det negative, der kan sammenfattes i to punkter: man undgår at arbejde med mulighederne -biarn blevet til -barn og -barn = ikke-brudt form for -bærn; endvidere undgår man hypotesen om den nedfaldne sten med den dødes navn.

Dernæst det positive: man kan nu give en enkel og klar bestemmelse af indskriftens formål.

Det ukendte og usædvanlige runetegn, indskriftens 6. tegn, bliver derimod ved med at være det ubekendte x.

Da runestenen, som vi nu har set, har befundet sig på en betydelig fiskeplads og desforuden formentlig har været anbragt helt nede ved strandkanten, er der efter min opfattelse mening i at sætte dens indskrift i forbindelse med fiskeriet og søge at forstå den ad den vej. Som alle bornholmske runesten er denne fra kristen tid, og den er formentlig ikke fra noget tidligere tidspunkt end det 12. århundredes midte. På det tidspunkt var det strandbundne fiskeri med ruser moderne. Det var kommet sydfra, fra Frankrig og Tyskland, og vi skal derfor søge i den fra det engelsk-normanniske rige (omkring 1160) og det tysk-romerske rige udgående kulturstrøm for at finde det ord for et fiskeredskab, der her kan være tale om.

Det vil være naturligt at søge i kilder af retslig eller erhvervsøkonomisk art, da det ord, der skal findes, må have en central plads i det praktiske dagligliv, dersom det skal kunne passe ind i de forhold, hvorunder runestenen er fundet.

Et sådant ord findes virkelig — nemlig det franske guideau, angelsaksisk kiddle eller rettere kidellus (kadellus, kedellus),

da ordet er os bedst kendt fra middelalderlatinske kilder. I tysk optræder ordet og begrebet i to former: Keitel og Keutel.

Det vigtigste sted, hvor dette ord forekommer (i formen kydellus, d. v. s. det samme som kidellus) er Magna Carta's § 33, hvor der tales om ruser ved Themsen, Midway og ved havets kyst. Der er altså tale om væsentlige ting, således at ordet af den grund godt kan svare til det, der står på den bornholmske runesten.

Også lydligt er der tale om overensstemmelse, idet den bornholmske form lettest lader sig bringe i samklang med de tyske former. Man må vel også antage, at såvel redskabet som ordet er kommet til Bornholm gennem tyske mellemled.

I overensstemmelse med dette kunne man måske foreslå at læse anden del af runeindskriften som -garn i stedet for -barn. For g står der så et ukendt tegn; men det er tilfældet, hvad enten vi læser g eller b som denne stavelses første rune.

Vi får således et ord: ketilgarn med betydningen rusegarn, det vil vel sige en henstilling til forsigtighed under passage.

Anvendelsen af det ukendte tegn for g kan måske forklares ved en henvisning til det faktum, at både rusen (som redskab) og dens betegnelse var fremmede i Danmark. Og en fremmed var måske også den fiskeriekspert og runemester, der huggede det advarende ord i stenen.

Det resultat, man kommer til, når man betragter runeindskriften ud fra et historisk-topografisk synspunkt, er da det, at man må diskvalificere den olddanske Kætilbiorn og i hans sted indsætte en udenlandsk — fiskeruse.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 37. Bind, Rønne 1960

Optegnelser af sognepræst Jørgen Kofoed, Klemensker

Ved *Th. Lind*

De her meddelte optegnelser er skrevet med gotisk skrift, iblandet med latinsk til navne o. lign., i en lille notesbog, hvori de kun fylder 16 sider. På et lille blad foran i bogen har M. K. Zahrtmann skrevet: »Optegnelser af Jørgen Kofoed (1731—1813), Kapellan i Klemmedsker 1759, Ejer af Simblegaard 1763, Sognepræst samme Steds 1771—1808. Senere Optegnelser af hans Søn Peder Kofoed (1774—1842) Major 1826, Ejer af Smørengegaard i Vestremarker«.

Det, der er skrevet med latinske bogstaver, er trykt med *kursiv*. Noterne har jeg tilføjet.

Aar 1731 den 26 *Dec:* blef jeg fød til verden paa *Simblegaard* i *Clemensker* Sogn. Mine Forældre, som vare Sandemand *Hans Kofod*[1] og *Anna Jørgens* Datter *Koefoed*[2] befordrede mig den 30 *Dec:* til den Hellige Daab, hvor jeg bekom det Nafn: *Jörgen.* Min Moder haver sagt mig: at hun ved et Løfte hafde opofret mig til Herrens Tieneste i den geystl: Stand allerede førend ieg blef fød.

Jeg blef af min moder self underviist at læse dansk. — Hun var omhyggelig bekymret for min videre underviisning til Studeringer, men min Fader var ey enig med hende derudi, formedelst de bekostninger, som dermed vilde følge, hvilke hand ikke troede sig til, at skulle kunde udholde.

Imidlertid skeede der dog en begyndelse med min underviisning paa denne maade og ved denne leylighed: Hrr *Andreas Agerbech,* Sogne Præsten i *Clemens,*[3] kom i besøg til mine forældre engang, hvor hand, saasnart hand saae mig, som da var en

www.vang-hansen.dk

Dreng paa 8te eller 9 aar, hvilket ieg ikke just erindrer saa nøye, udbrød med disse ord til mine forældre: der sidder et Præsteansigt paa den dreng, ham skal I lade *Studere!* Saadan uventet tiltale var olie paa min moders lampe, men min Fader undskyldte sig med, at hand ey saae sig i stand til at bestriide de omkostninger, som derved vilde falde.

Hrr *Agerbech* veedste at giøre ham det let, og forskaffede derpaa *Leonhard Dahlgreen,* en Svensk, som forstoed skikkelig *latin,* hvilken blef antagen af mine forældre i deres huus til min underviisning. Under ham lærdte ieg at skrive, og *avancerede* til *Cornelii* tydning.[4]

Efter ham fick ieg underviisning af *Stud: Mathias Rasmussen* i mine Forældres Huus et aar — fulgte siden med ham til *Rønne,* hvor hand blev *Præceptor domesticus*[5] *for Hr.* Provst *Buchhav.*[6] Der gick ieg med iblandt hands Børn til denne *Student;* og den 17. *April* 1746 blev ieg af Hrr *Buchhave* andtagen til *Confirmation.* Samme aar *Sc:* 1746 reyste min moder med mig over til Kiøbenhavn, og derfra til *Friderichsborg,* hvor ieg hafde været aaret tilforn med min Fader og da faaet løfte af *Rector Schrøder* om at blive andtagen der; nu kom ieg virkelig i Skolen der som Discipel i Mester *lectie*[7], den 16 *Junii,* forblev der til aaret 1748, da ieg blev med et got *Testimonio*[8] sendt til *Academiet.*[9] 1749 den 20 *Septbr* tog ieg *Examen Philosophicum,* reyste derpaa til *Bornholm,* og forblev i mine forældres Huus indtil den 14 *Dec:* 1750, da ieg antog *condition*[10] hos Præsten i vester *Marie* Hrr *Poul Schor,*[11] forblev der til *Michaelis*[12] udi aaret 1752.

Den 16 *Jan:* 1755 tog ieg *Examen Theolog:* med *Caracht: haud Contemnendo.*[13] Palme Søndag samme aar prædikede ieg i Huuset for *S. T.* Hrr Greve *von Holstein*[14] over en af Hands *Excellence* foreskreven *Text* af *Passionen.*[15] Den 3die *Novembr:* 1758 prædikede ieg *demis*[16] under *Doctr Holm* i *Trin:* Kirke,[17] og fick for samme: *Laudab:*[18] Den 12. *May* 1759 prædikede ieg for Hrr Biskop *Harboe* i Frue Kirke. — Den 2den *Junii* 1759 blev ieg kaldet til *Cappellan pro persona*[19] til mit føde Sogn *Clemensker.* Den 6te indløste ieg mit Kaldsbref, den 18 *Aug: sustineret*[20] *Examen* under Hr Biskop *Harboe.* Den

5te *Septbr:* blef ieg *ordineret* til det hellige Prædike Embede i Frue Kirke. *Dom: 15p. Trin:* blef ieg *installeret*[21] udi *Clemens* Kirke af Proust *Steenbech,*[22] og derpaa tiltraadte Embedet sammesteds. Den 6tte *Novbr* 1759 *holdt* ieg bryllup med min Kiæreste Jomfrue *Magretha Eleonora From*[23] paa *Clemens* Præstegaard. 1760 den 1ste *aug:* Klok: 3 om morgenen velsignede Gud mig og min Hustrue udi vort ægteskab med en liden Datter, hende, vi befordrede til den hellige Daab den 7de *aug:,* hvor hun blev antagen udi Naade Pagten med Gud og indpodet i Frelseren Jesu Xo,[24] under det Nafn: *Anna Cathrina.* Hun blef baaren til Daaben af min moder. Hendes 6 Daabs vidner vare Hr. *Peder Bernholt.*[25] Hr. *Lass Mahler.*[26] Hrr Lands Dommer *Müller.*[27] min Broder *Peder Koefoed.*[28] Jomfrue *Else Cathrine From.* Jomfrue *Anna Magretha Piihl.*

1761 den 24 *martii,* som var tredie Paaske dag, gick denne vor første Datter ved en salig død hiem til Frelseren, og da hendes naturl Lif, som hun hafde haft her 33 uger 4re dage og nogle timer, ophørte, begyndte hun ret at leve. Frelseren samle os igien med ævig glæde for sit Ansigt!

1761 den 11te *Julii* fødde min Hustru mig en Søn om eftermiddagen Kl. 2. Ham vi den 19 s: m: befordrede til det i Daaben anordnede Saligheds Bad, hvor han bekom det lif af Gud, og blef given det Nafn: *Thomas.*[29] Hand blef baaren til Daaben af *Mad: From,* vidner vare min Fader *Hans Kofod. Monsr Søren Malm, Hans Kofod* paa Ladegaarden, *Studiosus Marchmann,* min Broder *Mads Koefoed,*[30] *Hans Svensen Edvardt Olsen Sonne,* min Søster Jomfrue *Kirstine Magretha Koefoed,* Jomfrue *Johanne Piihl, Mad: Grønvold.*

1763 den 8de Septbr: om eftermiddagen Kl. 5 gav Gud os atter en Søn, som blef baaren til Daab af *Mad: Hammer* den 15 i s: m:, hvor hd blef indlemmet iblant Jesu forløste og troende under det Nafn: *Hans.*[31] Vidnerne vare Hr: *Apoteqver Dirchs.* min Svoger *Monsr Hans Jacob From.* Hr: *Hiorth*[32] i *Røe* Sogn. Jomfru *Fuglesang.* Jomfrue *Piihl. Niels Espers* Hustrue.

1763 den 23 Julii tilkiøbte ieg mig den 52 SE:gaard[33] i *Clemensker Sogn* for 900 Sld: og tilfløttede samme gaard om *Michelsdag* samme aar.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 37. Bind, Rønne 1960

Aar 1766 den 6te Julii, som var *Dom: 6ta p. T.* om aftenen Kl. 11ve gav Gud os atter en liden Søn, ham vi igien overleverede Frelseren udi den hellige Daab den 12 s: m: hvor hand fick det Nafn: *Jens.*[34] Blev baaren til Daaben af min moder. Vidner vare min Sviger Fader Hr. *From,* min Broder *Peder Koefoed, Capit. Jørgen Edvards* Datter, *Mad: Sandbye, Hans Larsens* Hustrue.

Aar 1769 den 14 *Martii* om morgenen Kl. 7 gav Gud os en Lille Datter, Hende vi lode føre til Kirken den 20 *martii,* hvor hun fick det hellige Daabens *Sacramente,* og derved blev antagen af Frelseren og indlemmet iblant hans troende Børn, under det Nafn: *Christiana Charlotta.*[35] Blev baaren til Daaben af min Kones Syster *Else Cathrine Peder Koefoeds.* Vidnerne vare min Fader *Hans Kofod. Degnen Jørgen Sandbye Togsverd*[36] *et Jacob Peter Prahl.*[37] *Hans Larsen. Jens Siegfred Piihl.* Jomfrue *Bernholt. Cap: Jørgen Edvardsens* Datter. *Mads Koefoeds Hustrue. Hans Jacobsen Koefoeds* Hustrue.

Aar 1771 den 31 *Decembr:* om morgenen Kl. 5 gav Gud os atter en Søn, ham vi igien overleverede Jesum udi den hellige Daab den 8de Jan: 1772, hvor ham blef givet det Nafn: *Jørgen.*[38] *Mad: Hiorth*[39] *i Røe* Sogn bar ham til Daaben. Vidnerne vare Hrr *Lars Randers*[40] *Hrr Lass Mahler.* min Fader *Hans Koefoed.* Jomfrue *Marie Sophie From. Peder Koefoeds* Hustrue.

Aar 1772 den 9 *Julii* døde min kiære moder *Anna Jørgens* Datter *Koefoed,* og blef begraven den 15 s: m: Frelseren opvække Hendes støv til et ævigt lif!

Aar 1771 den 24 *Jan:* døde min Sviger Fader Hr. *Thomas From.*[41] Frelseren opvekke Hannem til et ævigt lif!

Aar 1774 den 2den *Junii* Kl: 4 om morgenen gav Gud os atter en liden Søn, som vi og overleverede igien til Jesum i Daaben d. 6 s: m: hvor hand fick det Nafn: *Peder.*[42] Blef baaren til Daaben af *Hans Koefoeds* Hustrue paa *Lade*gaarden. Vidner vare *Fenrich Peder Koefoed, Jørgen Hansen. Hans Hansen Kuure. Morten Jensen.* Pigerne *Axilia Sandbye et Maren Jens* Datter. *Joseph Mogens* Hustrue.

Aar 1778 sidst i *Junio* kom min Kone i barselseng med et

dødfødt Drenge Barn som blef begraven den 2den *Julii.* Frelseren lade mig se det engang i det ævige lif med glæde!

Aar 1779 første Pindse dag fødde min Hustrue mig endnu en Søn, om morgenen tidlig, som den 1ste *Junii* blef baaren til Daaben af Hr: *Assessor Villumsens* Frue, og kaldet: *Caspar Henrich.*[43] Vidner vare Hrr: Amptmand *Fielsted.*[44] Hrr *Justice Raad* og Lands-Dommer *Graah.*[45] Hr: Ampts-Forvalter *Munster.*[46] *Frøken Nansen.* Jomfr: *Bernholt et Mahler.*

1826 d/: 22de Julii er jeg af Commandanten indstillet til Major. —

Nota:

Obesten: Hoffmann døde d/:30te April 1842, Morg: Kl: 5. Begravet d/: 4de Maj. —

Jeg antog Commandant[embedet] strax og blev Arkivet m: m: mig overleveret d: 1ste Maj. — P: K:

Noter

1. Født 24. aug. 1704, begravet 15. juni 1785, fra Kofodgård i Østermarie.
2. Født 29. maj 1703, begravet 15. juli 1772, datter af løjtn. Jørgen Jensen Koefoed, Christiansø, og Catharine Jochumsdatter Thiesen, der efter J. J. K.s død blev gift med Michel Monsen, Simblegård.
3. 1741—56.
4. d. v. s. til at læse den romerske historieskriver Cornelius Nepos.
5. huslærer.
6. Jens Jensen Buchhave, præst i Pedersker 1736—41, i Rønne og provst der til 1751.
7. øverste klasse.
8. vidnesbyrd.
9. universitetet.
10. stilling.
11. 1747—53.
12. mikkelsdag.
13. teologisk embedseksamen med 3. karakter.
14. statsminister Johan Ludvig von Holstein, under hvem kirkelige sager da hørte.
15. Kristi lidelseshistorie.
16. prøveprædiken.
17. Trinitatis kirke.
18. 1. karakter.
19. personel kapellan.
20. bestået.
21. indsat den 15. søndag efter Trinitatis.
22. Claus Jørgensen Steenbech, præst i Østermarie 1744—58, Rønne og provst 1758—65, igen i Østermarie 1765—66.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 37. Bind, Rønne 1960

23. datter af sognepræst Thomas Jacobsen From, Klemensker, og Anna Cathrine Krabbe.
24. Christo.
25. sognepræst i Nyker 1742—82.
26. sognepræst i Olsker-Allinge 1760—86, Aaker 1786—89.
27. Ancher Anthoni Müller, 1718—73, Spidlegård i Aaker.
28. 1734—97, Splitsgård i Klemensker, Lille Kannikegård i Bolsker, gift med Elisabeth Cathrine From.
29. løjtn., Ladegaard, død 12. okt. 1814, gift med Anna Cathrine Koefoed, datter af Hans Jacobsen Koefoed, Ladegård.
30. 1742—1820, Simlegård, Båsegård i Rutsker, Svaneke, gift med 1. Anna Margrethe Pihl, 2. Gyde Cathrine Agerbech.
31. sognepræst Aversi og Testrup, død 23. juni 1846, gift med Christine Sophie Munk, datter af borgmester Morten Munk, København, bedstefar til ærkebisp Nathan Söderbloms mor.
32. 1725—95, præst i Rø 1758—79, præst og provst i Ibsker-Svaneke 1779—95.
33. selvejergård.
34. etatsråd, dr. med., stiftsfysikus, Ålborg, død 18. juni 1821.
35. gift med Ancher Müller Sode, Kyndegård, Nyker, død 2. juli 1842.
36. 1726—1800, degn i Pedersker 1754—61, Klemensker 1761—1800.
37. 1737—1810, degn Nyker 1762—75, Vestermarie —1779, sognepræst i Sø 1779—87, i Østerlars —92, i Østermarie —1810.
38. sognepræst Tjæreby og Alsønderup, død 25. dec. 1831.
39. gift med præsten i Rø.
40. præst i Rutsk.-Hasle 1749—80.
41. født 20. sept. 1699, præst Christiansø 1730—56, Klemensker —71.
42. major, Smørengegård, Vestermarie, død 9. nov. 1842, g. m. 1. Karen Kirstine Sode. 2. Elisabeth Marie Hjorth, datter af pastor J. M. P. Hjorth, Ibsker Svaneke.
43. løjtnant, Bukkegård, Pluggegård, Nyker, død 14. juli 1832, gift med Bertha Margr. Holm.
44. Torkel Jonsson Fjeldsted 1778—80.
45. Peter Hersleb Graah 1777—84.
46. Thomas Georg Münster 1777—87.

Ruts kirke og Rønne
Nogle forbehold

Af lektor *H. A. Koefoed.*

I forrige årgang af *Bornholmske Samlinger*, bind 36, 1958, stod der en interessant afhandling af Agnes Hansen om nogle bornholmske stednavne, specielt *Rutsker, Rønne, Rø* og *Rytterknægten*. Hvis det ikke var, fordi alt, hvad der bliver trykt, må formodes en gang før eller senere at ville blive benyttet som grundlag for videre teorier og slutninger, skulle afhandlingen gerne for mig få lov at blive stående uimodsagt; men under de givne omstændigheder føler jeg at måtte komme med nogle bemærkninger som udtryk for forbehold, så meget mere som den pågældende artikel rent umiddelbart virker sober og troværdig med en logisk argumentation og vel underbygget konklusion; altså tilsyneladende er udført efter de bedste videnskabelige mønstre, trods det at forfatterinden mange steder i formen røber sig som amatør.

Det er jo ikke usædvanligt at høre fremsat nye og overraskende forklaringer til dunkle stednavne, men i reglen savner de enhver saglig og sproglig underbygning. Dette gælder imidlertid ikke fru Agnes Hansen. Tværtimod vidner hendes artikel om stor belæsthed i faglitteraturen og er fremgået af årelange studier af både sproghistoriske og kulturhistoriske værker samt specialafhandlinger, spændende fra Traps Danmark over Pauls Grundriss der germanischen Philologie til Tjekkisk-tysk-slovensk Ordbog og bøger om kalendervidenskab og nederlandske stednavne og oldgermansk træ-kultus. Hendes artikel fortjener og kræver altså, at man tager hendes teorier og tolkninger under alvorlig overvejelse.

Herved vil det imidlertid vise sig, at der trods alt mangler noget i henseende til den rette udnyttelse af de nævnte kilder,

www.vang-hansen.dk

der gør, at man rent umiddelbart kvier sig ved at acceptere de fremsatte hypoteser. Navnlig er der et par afgørende punkter, hvor et eller andet postulat selv svæver i luften, men ikke desto mindre er sat til at bære en pyramide af logisk bevisførelse. Og en sådan opstilling er på forhånd dømt til at falde sammen.

Det gælder således den højst tvivlsomme og ubeviste antagelse, at ordet *rod* foruden »planterod« kan betyde (eller har betydet) »voldanlæg«, og dermed lægges til grund for navnet *Rønne* med henblik på oldtidens voldanlæg i Rønne herred (s. 96).

Også i den rent sproghistoriske redegørelse for navneformernes udvikling kan der påvises svage punkter; for trods den tilsyneladende sikre fundering i anerkendte videnskabelige håndbøger overser forfatterinden alt for ofte detaillernes afhængighed af større helheder og sammenhænge af sproglig såvel som historisk og geografisk art.

*

Det er ikke hensigten her at gennemgå og imødegå alle punkter i den inciterende afhandling; men et par hovedlinier skal lige trækkes op:

Afhandlingen drejer sig i første række om navnene *Rutsker* og *Rønne*. For det førstes vedkommende går teorien ud på, at *Ruts* kirke betyder »majtræ-kirke« (s. 73), idet forfatterinden nævner udenlandske paralleller, hvor en majstang har været rejst foran en kirke. Førsteleddet i *Rutsker* skulle i så fald være et ord *rod*, identisk med engelsk *rod* = stang (s. 83). — Både sagligt og sprogligt stiller man sig skeptisk over for denne tolkning. For det første har man ikke lov til at se bort fra, at vi ikke på Bornholm kender nogen tradition for, at man har fejret sommerfest med et majtræ eller en majstang, endsige noget vidnesbyrd om, at en sådan stang har stået ved Ruts kirke. Det ville være underligt, om en sådan skik, hvis den havde eksisteret, var forsvundet helt uden at sætte sig spor i overleveringen. For det andet er det en betænkelig sag, ved en så speciel tydning, at operere med et ord, der ellers er så godt som ukendt fra det levende sprog uden for stednavnematerialet,

både i ordbøger og dialekter. De eneste steder, det foreligger, er i formerne *rode* (rodekontor) og *spidsrod*. Forekomsten i stednavne er begrænset til de rene postulater (dvs. påståede, ubeviste tilfælde) hos fru Agnes Hansen.

Udredningen af, hvordan *rods-* kunne blive til *røds-* og *røs-* i den bornholmske udtale af *Rutsker* (s. 84), kunne måske teoretisk være forsvarlig nok, hvis det ikke var for et enkelt afgørende punkt: den nuværende udtale af stednavnet forudsætter oprindelig kort vokal, medens det gamle ord *rod* har haft lang vokal, og oprindelig langt *o* kan ikke blive *ø* i bornholmsk, hvis man skal tage hensyn til udviklingen i andre ord under lignende betingelser.[1] Endelig er der også det forhold at tage i betragtning, at det postulerede ord *rod* i oldsprogene var femininum og som følge deraf ikke havde *s* i genitiv (fx. i en sammensætning *rods-)*, men *-ar!* Den senere lydrette form heraf ville i sammensætninger være *rode-*. Først et stykke ind i middelalderen, ca. 1300, og senest i østdansk blev *s* gennemført som genitiv-mærke i alle navneord (i hunkønsord, såvel som hankøns- og intetkønsord, hvor *s* fra først af hørte hjemme).[2] Dvs. skal navnet *Rutsker* tolkes som af fru Agnes Hansen foreslået, måtte det være et meget ungt stednavn, og det skulle da være mærkeligt, om man ikke umiddelbart stod sikrere over for dets betydning i sammenhæng med sprogets øvrige almene ordforråd.

For navnet *Rønne* gælder, hvad det saglige angår, som ovenfor nævnt, at det er svært at etablere en forbindelse mellem betydningen »fæstningsvold« og ordet *rod (*= planterod, ældre *rot;* i dette tilfælde et andet om end beslægtet ord end det ovenfor behandlede *rod),* der påstås at indgå i navnet. En meget fjern betydningsforbindelse, — som forfatterinden nævner i et tillæg (s. 114), — der går tilbage til før-nordisk tid, skal man være forsigtig med at tillægge for stor vægt, da det må være realforhold og betydninger på nordisk grund, der er afgørende. Det ville være mærkeligt, om der ikke i en dialekt eller i ældre dansk havde foreligget utvetydige eksempler på

1. Cf. Espersen: Bornholmsk Ordbog, § 51 ff.
2. Se Skautrup: Det danske Sprogs Historie I, s. 268.

www.vang-hansen.dk

ordet *rod* brugt i den særlige betydning, hvis den nogensinde havde eksisteret. Alt dette alene gør det til en højst betænkelig sag at basere hele tolkningen af *Rønne* — og tillige *Rø* og flere andre — på en så hypotetisk påstand.

Hvad nu den sproglige redegørelse for lydforholdenes udvikling i *Rønne* angår, gælder her også principielt det tidligere anførte, at de mange grammatiske krumspring for at få regnestykket til at gå op, i og for sig nok er teoretisk mulige, men dermed er ikke bevist eller blot sandsynliggjort, at lydudviklingen netop er forløbet sådan, fordi der mangler nøjagtige paralleller (s. 100 ff). Enkelthederne er ikke set i sammenhæng; bl. a. kommer også her længdeforholdene i vokalen på tværs, idet ordet *rod* har oprindelig lang vokal, medens i *Rønne* forudsættes kort vokal. — Forfatterinden ser heller ikke rigtig vanskelighederne ved at vurdere de forskellige gamle skriveformer, delvis i udenlandske kilder, i deres forhold til udtale eller bøjning (s. 100). Alt for håndfast eller kluntet tager hun også efter min mening på de gamle bøjningsformer af *rod* (s. 96 ff). Kasusbøjningen havde kun gyldighed i oldsproget og den allerældste middelalder, ikke for den tid, hvor de ældre skriftlige eksempler på de bornholmske navne findes, således at det er højst usandsynligt så sent at regne med at finde det samme stednavn i forskellig bøjningsform, både et *Rotum* og et *Rotna,* i brug samtidig. Når et oprindeligt fællesnavn i det hele taget er gået over til at blive egennavn (stednavn), ligger dets form i reglen fast, som fx. altid *Husum.* De få eksempler i ældre tid på *Rotten* (s. 102) må sikkert forstås som en plattysk form, opstået ved fejlhøring eller i et forsøg på at gøre navnet lettere tilgængeligt for tyske læsere.

At *Rø* sogn skulle komme af *røtr* (gammelt flertal af *rod)* -sogn (s. 103) lyder mærkeligt, alene af den grund, at der med første led i nævnefald savnes en syntaktisk sammenhæng mellem første og andet led, som der ellers altid plejer at foreligge i sammensætninger.

Endelig er det helt udelukket, at *Rytterknægten* (s. 106) skulle have noget med dette famøse *rod* at gøre, der tilsyneladende for fru Agnes Hansen er blevet til en slags sesam, der får

alle stednavne til at røbe deres hemmelighed. Det ville være imod ethvert system i sprogudviklingen, om *røtr* skulle være blevet til *rytter* i dette ene ord, når det ellers overalt er blevet til *rødder* i både rigsdansk og bornholmsk. Hertil kommer det reale forhold, at *Rytterknægten* meget lettere lader sig forstå ganske enkelt som et sammenligningsnavn, billedligt efter en rytterknægt, en sten til at stå op på ved bestigning af en hest. Der kan være vanskeligheder nok i stednavneforskningen, uden at man behøver gøre det mere indviklet selv.

*

Trods disse fundamentale kritiske bemærkninger, vil jeg dog fastholde, at der er tale om en særdeles fængslende artikel i Agnes Hansens undersøgelser, fordi de bornholmske navne stilles i en helt ny og overraskende belysning, der nok er nærmere overvejelse værd, selv om det skulle ende med, at man ryster på hovedet. Det sidste ord er givetvis endnu ikke sagt om oprindelsen til *Rutsker* og *Rønne,* og nye teorier og hypoteser vil her som andetsteds i stednavneforskningen altid være velkomne som incitament, omend de senere ved nøjere efterprøvelse og på grundlag af nyt fremdraget materiale kun skulle vise sig holdbare i stærkt modificeret form. — For mit eget vedkommende vil jeg indtil videre holde mig til de også med forsigtighed fremsatte tolkninger af de omhandlede navne i Bornholms Stednavne, 1951, som Agnes Hansen nok her og der henviser til (fx. s. 12, 100, 116), men alligevel øjensynlig ikke tager ret meget hensyn til. Hun har åbenbart selv været *for* langt fremme i sine studier, da stednavneværket udkom for nogle år siden, til at forlade det spor, hun mente at have fundet til at rangere en hel gruppe navne ind på, som ingen andre før hende havde tænkt på at se i sammenhæng indbyrdes. Men en sådan sammenhæng mener jeg altså stadigvæk, der ikke er ført afgørende bevis for.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 37. Bind, Rønne 1960

Er der et Rønnemål?

Af lektor *H. A. Koefoed.*

Den nu udkomne bog om Rønnemålet[1] — et led i Udvalg for Folkemåls publikationer af moderne dialektbeskrivelser — har længe været bebudet og imødeset med spænding.

Lad det være sagt straks: Det er ikke nogen let tilgængelig bog. Den stiller store krav til læseren, og udbyttet afhænger dels af, hvor fortrolig man i forvejen er med bornholmsk, dels og navnlig af ens kendskab til problemstillingen i moderne sprogvidenskab og dialektforskning.

En væsentlig hindring for tilegnelsen er den i bogen anvendte meget specielle terminologi i forbindelse med den særlige form for sproganalyse, der kaldes glossematik, eller — med et ord fra bogens undertitel: strukturallingvistik, og som danner det videnskabelige grundlag for den foreliggende behandling af sproget i Rønne. Det ville have hjulpet læseren ikke så lidt, hvis forfatteren i et særligt kapitel havde gjort kortfattet rede for denne metode og defineret de anvendte tekniske udtryk. *Rønnemålet* er fremgået af en eksamensafhandling ved Københavns universitet, og det forklarer i nogen grad manglen, da et sådant arbejde kun er beregnet til at læses af censorer, der er specielt kyndige i det givne emne. Men af en bog, der udsendes i handelen, kan man med rimelighed forlange, at den hviler i sig selv, dvs. også orienterer læserne om den metode, der er anvendt, og de fagudtryk, der ikke kan forudsættes almen kendt selv blandt folk, som ellers er vant til at beskæftige sig med sproglige arbejder. En supplerende omarbejdelse på dette punkt ville have været i høj grad ønskelig. Som det er nu, må man desværre konstatere, at *Rønnemålet* er en bog kun for specialister og kun kan læses af dem. Det er tvivlsomt, hvad andre kan få ud af den, andet end forskellige — i deres konsekvens muligvis farlige — misforståelser.

1. Børge Andersen: Rønnemålet (J. H. Schultz, 1959).

www.vang-hansen.dk

Nærværende omtale vil søge at forebygge nogle af disse misforståelser og tillige uddrage af bogen, hvad der kan have mere almen interesse for bornholmere med kærlighed til deres sprog, samt endelig fremhæve nogle af de udmærkede enkeltheder, der trods alt skjuler sig bag de mange svære ord og indviklede ræsonnementer.

*

Vi må atter her begynde med en anke, denne gang mod selve titlen, som på flere måder er misvisende. Hvis man kun holder sig til hovedtitlen og venter en fuldstændig eller blot nogenlunde alsidig redegørelse for sproget i Rønne, bliver man skuffet. Det er vigtigt at læse undertitlen med: *En strukturallingvistisk analyse af udtryksplanet i en bornholmsk dialekt;* dvs. der er kun tale om en behandling af *udtalen,* og forskere fx. i udlandet, der er ukendt med bornholmsk, må ikke gerne få det indtryk, at selve gloseforrådet, hvis fortegnelse optager ca. halvdelen af bogens godt 250 sider, er specielt for Rønne. Jeg vil endda påstå, at adskillige af ordene ikke bliver brugt aktivt mere (selv om de nok kendes) af folk i Rønne, knap nok andetsteds på Bornholm, fx. *bøste*-skinke, *fåsa, ivansblik, sisara, otasång,* m. fl.

Selve vendingen »i en bornholmsk dialekt« er imidlertid også vildledende; i indledningen er det formuleret mere dækkende som »en form for bornholmsk dialekt«, idet man ikke kan hævde, at Rønnemålet er nogen særskilt dialekt, eftersom Rønne sproglig set ikke danner noget skarpt afgrænset område i forhold til det øvrige Bornholm.

Det er forøvrigt et gammelt problem, om der kan tales om en geografisk fordeling af flere slags bornholmsk. Nogen forskel i udtale, bøjning og ordforråd er der forlængst konstateret i de forskellige dele af øen; men man har aldrig prøvet at fastlægge nogen egentlige dialektgrænser, og nu er tidspunktet forpasset med den blanding af befolkningen, som udviklingen med de moderne kommunikationsmidler har ført med sig. Børge Andersen gør karakteristisk nok heller ikke noget forsøg på at afgrænse de udtaleejendommeligheder, han har fundet hos sine meddelere i Rønne, men som for manges vedkommende (fx. udtalen af *avtan* som *aftan, fajlla* = falde, som rimende på *fajla* = fejle, og manglende stemt *s)* også høres andetsteds på øen, — i første række naturligvis vestlandet, og tildels kun hos de yngre.

Der er altså ikke basis for, som titlen kunne antyde, at regne med noget særskilt afgrænset Rønne-bymål i lighed med, hvad man har kunnet gøre for visse andre provinsbyer, hvor forholdene delvis er undersøgt meget tidligere, som for Bergens vedkommende (i Norge) eller måske Åbenrå. I nyeste tid også Lund og Göteborg (Sverige).

Medens på den ene side mange af de behandlede fænomener har udbredelse ud over Rønne, må man på den anden side tage forbehold over for nogle sprogejendommeligheders udbredelse indenfor selve Rønne. Der er nemlig hele bogen igennem tale om generalisering udfra iagttagelse af et minimum af meddeleres sprog. Største delen af materialet stammer fra en gruppe på tre personer, og i de fleste tilfælde vil man nok indrømme berettigelsen af en generalisering ud fra disse personers sprog, men der er også eksempler, hvor man må have lov til at tvivle på gyldigheden af de opnoterede former som andet end individuelle eller snævert begrænsede (familie)udtalevaner, som fx. *mor* for *moer, rotebilijn* (kort *o)* for *rute-* (langt *u), måsje* og *kemenerijn.*

Altså, medens i nogle tilfælde det optegnede materiale repræsenterer et langt videre område end Rønne, er der andre former, man overhovedet vil frakende gyldighed som almindelig brugte, selv i Rønne.

*

Det sprog, Børge Andersen behandler, er ikke identisk med det såkaldte »rønnafint«, hvorved man forstår et bornholmsk, der er stærkt tillempet under påvirkning af og i retning af rigsdansk. Alene for dette rønnafint kunne man måske være berettiget til at regne med et fænomen, der i første omgang i hvert fald har været begrænset til Rønne, men nu efterhånden har bredt sig til de andre byer (dog stadig i ringe grad til landet). Børge Andersen gør imidlertid udtrykkelig opmærksom på, at hans genstand er det sprog, der tales nogenlunde

www.vang-hansen.dk

rent uden rigsmålspåvirkning; men han peger samtidig på vanskeligheden ved at afgøre, når denne foreligger og hvornår ikke, med andre ord: hvornår dialekten er ægte, og hvornår den er i opløsning.

Faktisk kan mange træk, som adskiller de yngres sprog fra »klassisk« bornholmsk — fx. falde udtalt som fejle, tab af stemt *s* —, betragtes som dialektens naturlige udvikling; men i Rønne er udviklingen unægtelig gået videre under stærk påvirkning af rigsdansk, og efter min opfattelse har forfatteren ikke kunnet holde sig fri af former, der må stemples som rønnafint, dvs. opløsningsformer, fx. sådan noget som *joren* i stedet for *jorn, gud* for *god, jævner* for *javner, måsje* for *kansje, ryser* el. *ruser* for *rysara, prøvt* for *prævt, røk* for *rykj, fek* for *fikj, ekke* for *ikkje,* m. fl. — Former som *pong* for *pujn, fenga* for *fijnna, længe* for *læjnge* vil jeg derimod ikke (lige så lidt som Børge Andersen) bestemme som rønnafint.

Rent metodisk ligger en af bogens svagheder netop deri, at den beskrevne sprogtilstand ikke er ensartet, men består af blandingsformer mellem »ægte« og »opløsnings«former. Det er faktisk umuligt at tale om en »sprogtilstand«, fordi der er flere sproglag, der griber ind i hinanden: yngre og ældre sprog, ren dialekt og rigsmålspåvirket sprog, almene og ganske individuelle former. Alt sammen noget, forfatteren ikke magter at adskille, hvad man i og for sig ikke kan bebrejde ham. Man må snarere være ham taknemmelig for at have dristet sig til at gå i lag med en form for bornholmsk, der vitterlig er meget forskellig fra klassisk bornholmsk, på vej til opløsning og derfor ringe anset både af bornholmere, der har deres modersmål kært, og indtil nu også af filologer. Børge Andersen har ret i, at en sådan ung sprogform også fremviser træk, der er af interesse for sprogvidenskaben, og han er ikke veget tilbage for de mange, til dels uløselige problemer, som den opgave frembyder, han har stillet sig.

*

Et forhold ved bogen, der nok kan give anledning til misforståelser hos den mindre opmærksomme læser (det gælder også fagfilologer), er den valgte lydgengivelse. Det er forvirrende,

at denne ikke er den samme hele bogen igennem, men skifter noget, efterhånden som analysen skrider frem. Hertil kommer, at nogle former, især på de fremskredne analysetrin, ser ganske u-bornholmske ud og kun kan forstås, hvis man har fulgt forfatteren ad hans slyngede bane af ræsonnementer. De er resultatet af ganske bevidste intentioner udfra den tilgrundliggende teori; men endda er det ikke sikkert, at man vil give ham sin tilslutning til notationen.

Jeg tænker her ikke på former som fx. *sil* for *sijl* eller *længe* for *lænjge,* thi sådan udtales ordene vitterligt i Rønne, men derimod *førter* for *førder, dømte* for *dømde, bote* for *bode, kjåvl* for *kjåvl,* og endda værre: *bænk* for *bæjnkj* og *bårk(i)* for *bårkj.* Her vil man uvilkårlig udbryde: Det er jo ikke bornholmsk! Og det er rigtigt nok, at disse ord ikke udtales sådan i sprogbrugen. Alligevel har forfatteren sin begrundede mening med disse former, da det for ham gælder om at finde frem til de sprogligt betydende enheder i lydsystemet, der udgør dialektens struktur eller skelet, om man vil. Da det ikke betydningsmæssigt gør nogen forskel, enten man siger *dømte* eller *dømde,* vil han udskyde den ene konsonant, nemlig *d,* i notationen af verbernes imperfektum og gennemføre *t* som i verber af typen *blæsa* — *blæste,* selv om det strider mod sprogbrugen, der både bruger *d* og *t* efter bestemte regler. — Noget lignende gælder den tilsyneladende inkonsekvente brug af længdetegn efter vokalerne, fx. *ste.n, ræ.v, grø.d; men bi, by, uda, aga,* selv om disse sidste vokaler også udtales lange i sprogbrugen.

Der er altså en hensigt med den tilsyneladende galskab, og dog kan anmelderen ikke helt godtage denne form for gennemført analyse og reduktion af lydsystemet, idet jeg stadig vil hævde — stik imod hvad der for tiden synes at være god tro på bjerget — at det ikke mindst har sin store praktiske værdi at tage hensyn til de fonetiske nuancer i sprogbrugen, selv om de har lidet at sige for meningen eller forståelsen; det er trods alt nuancerne, der giver et sprog ansigt.

Det viser sig da også, at ved den af Børge Andersen praktiserede form for analyse reduceres antallet af betydnings-

www.vang-hansen.dk

bærende udtryksenheder (dvs. sproglyd) i bornholmsk (Rønnesproget) til stort set de samme som i rigsdansk og formentlig også andre dialekter; men skal målet med analysen være, som forfatteren fastslår, at skabe en basis for sprogsammenligning, går det ikke an at fjerne alle forskelle, da der ikke er nogen fornøjelse ved at sammenligne noget, som er ens.

Man bør fæste sig ved, hvad forfatteren selv siger, at det hele er et forsøg på at efterprøve en teori på et givet materiale, og man må lade ham, at han gennemfører sin opgave til den yderste konsekvens med grundighed, skarpsindighed og logik (som dog enkelte steder annuleres og erstattes af vilkårlighed). Men i betragtning af de mange indgående udredninger og bogens omfang synes man dog, at det er sørgelig lidt, der kommer ud af anstrengelserne, nemlig en konstatering af, at Rønnemålets lydsystem ikke er ret meget forskelligt fra klassisk bornholmsk, ja faktisk heller ikke meget forskelligt fra dansk iøvrigt.

Essensen af bogen og det, der kommer bornholmere mest ved, er i virkeligheden også resumeret på en enkelt side (s. 115—116), hvor interesserede kan slå op og finde »Specialtrækkene i Rønnemålet« samlet i 5 punkter. Det gælder altså blot for de fleste af disse, som før bemærket, at deres udbredelse strækker sig ud over Rønnes bygrænser. En undtagelse danner måske *pujn* og *mujn* udtalt som *pong* og *mong*. — Svaret på denne anmeldelses overskrift giver bogen derfor indirekte selv derhen, at noget egentligt Rønnesprog findes ikke andet end som »en form for bornholmsk dialekt«, hvis ejendommeligheder er væsentlig begrænset til udtalen og er særlig iagttaget i Rønne, men også i de fleste tilfælde kan påvises i sproget udenfor denne by.

*

For de mange kritiske bemærkninger, der er fremsat i det foregående, må man dog ikke glemme de positive træk i Børge Andersens bog. Først og fremmest må man beundre det grundige kendskab til bornholmsk, han som ikke-bornholmer lægger for dagen. Han har et fint trænet fonetisk øre, selv om nogle udtaleangivelser kan diskuteres. Ved en skæbnens ironi

har han, der principielt interesserer sig mest for sprogstrukturen, gjort nogle bemærkelsesværdigt præcise iagttagelser over udtalenuancer i sprogbrugen, som ingen tidligere har noteret, eller i hvert fald ikke fremsat på tryk; det gælder således udtalen af *v* foran *n* som en mellemting mellem *v* og *b*, fx i ordet *navn*, og det træk, at *r* næsten forsvinder i nogles udtale af ord som *fira* og *fyra*.

»Rønnemålet« er en bog, der bringer både nyt materiale og nye synspunkter, hvad enten man er enig med forfatteren eller ej, og den skal nok give anledning til diskussion også blandt sprogfolk af faget.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 37. Bind, Rønne 1960

Fortegnelse paa adskilligt, som sig paa Boringholm haver tildraget fra 1602. til 1687. (a)

Danske Magazin. I. 1745. S. 125.

An. 1602. var den store Død.

1619. var den anden Død.

1638. var Barne-Døden.[1]

1645. d. *9. Junii* røvede Svensken Nexø. *D. 11. Jun.* gav Capiteinerne Landet op. *D. 17. Jun.* gav *Holger Rosenkrands* Slottet op.

1654. d. 23. Octob. døde *Jørgen Kofod* udi hans Alders 10¼ Aar.

1656, d. 18. Martii visiterede *Hr. Jens*[2] i Rønne Lands Provst her første Gang i Øster Mari Kirke, og da faldt ind i hans Prædiken, som hand iblandt andet berettede, at her døde udi denne Pestilentze[3] over hele Boringholm 4933. Mennisker.

1657. d. 5. Julii kom vor Allernaadigste Herre og Konge *Friderich den Tredie* her for Landet fra Danzig og satte[4] for Nexø med *26.* Skibe store og smaa, og d. *6. Julii* seglede Hans Majst. her fra igien ad Skaane eller paa Kiøbenhafn.

1658. d. *25. April* bades af Svanike Prædikestol allerførst for Høybaarne Første[5] *Carl Gustav* Sveriges Konge, samt og for Dronningen *Hedevig Eleonora,* Item[6] ligeledes for Dronning *Christina,* saaog for *Carl Friderich,* Arve-Første til Sverig.

1658. var saa sterk Vinter, at ald Østersøen var tilfrossen, og de Svenske med deres Armadie[7] gik fra Jylland over Smaa-Landene, og lagde sig for Kiøbenhavn. For dets Afstaaelse miste Danne-Kongen Halland, Skaane, Blegind, Bornholm, Bahus Lehn og Trundhiems Lehn, med mere.

1658. d. *2. Maji* læstes *Johan Printzenskiold* til Printznes[8] og Seffredsholm[8] hans Seddel, at Geistlig og Verdslig skulde

www.vang-hansen.dk

møde i Aakirkeby d. *6. Maji,* og høre Hans Majestets hans Herres Fuldmagt. Strax her efter vare alle Stænderne af Landet i *Rønne,* og forhørdes af Lands-Herren og *Commissario* om deres Friheder, og andet, som dennem vidtløftig tilspurdes.

1658. d. *25 Maji* vare menige Stænder af Boringholm i *Malmø,* og der svore Kong *Carl Gustaf* af Sverige, og Eeden tog *Greve Corfitz Ulfeld* og *Friherre Sparre.*

1658. d. - - Julii udtoges af Boringholm, som kom over ad Tydskland til den Svenske Krigs Bestyrkelse, *350.* Mands-Personer, for Rønne, som der strax ginge til Skibs.

1658. d. *8. Octob.* kom af Landet Bornholm, som ginge til Skibs for Rønne, alt Landsens Rytteri.

1658. d. *8. Dec.* om Aftenen blev Lands-Høfdingen *Johan Printzenskiold* skudt til Døde udi Rønne af Hasleboerne og deres Medfølgere, og i Borgemester *Peder Lauridsens* Stue i Rønne, som hand sad over Maaltid, udtrakt, og ved Jens Søfrensøns Gaard nedskudt, og derefter død hentrekket, og lagt i sine Klæder med Støvle og Sporer paa Raadhuset, og samme Aften blev hans *Secretarius, Inspector*en, Styk-Lieutenant, med flere, i Fængsel indsat, samt Fændrichen og nogle Soldater paa Landet ihielslagne.

1658. d. *9. Dec.* blev Slottet overleveret for Landskabet, og de Svenske marcherede ud, og lagde deres Gevær, og Landfolket, som da var tilstæde, sig det bemægtigede og plyndrede, som siges at være *Jens Kofod Pedersen,* og *Claus Kam* finge Befaling over Slottet og Landet, med deres Anhængere, og den *12. Dec.* bades igien af Prædikestolen for den Danske Konge. Saa er overreist ad Kiøbenhafn *Peder Jensen,* som blev Ridefoged og Skriver over Landet, og *Peder Olsen* Borgemester udi *Hasle,* som blev Landsdomer, og saa kom Oberst-Lieutenant *Echstein* ind at være Landsens Commendant, førde med sig Ryttere og Soldater. Strax herefter er *General-Major Adolph Fuchs* kommen her til Landet at være Lands-Herre og *Gouverneur* paa Slottet *(b).*

1661. d. *15. Sept.* kom her *Commissarius* hid til Landet for *Nexøe,* hvor han paa Majestetens Vegne d. 16 *ditto* tog Eeden af Nexø, laae til Borgemester *Carl Matthisens* den Nat. D. 17.

ditto tog Eeden i *Aakirkeby* og Synderherred, laae til Prestens[9] den Nat. D. *18 ditto* var han i Rønne, og logerede i Niels Nielsens Gaard, hvor hand af begge Land-Compagnierne, Oberste-Vagtmester *Brinches,* og Lands-Rytteriet, samt de gevorbene[10] Soldater, Adel og Fri-Mænd paa Landet, Provsten[2] og Vesterherreds Prester, Landsdomer, med Borgemester og Raad i Rønne er undfanget[11] med stor Ære, og samme Dag efter Prædiken fra Kirken paa Raadhuset annammede deres Eed: Først Oberst-Lieutenant *Echstein* med sine 2de Sønner, *Christian Machabæus* og sine 2de Sønner, siden Fri-Mændene, dernæst Provsten og Presterne, siden Landsdomer, Borgemester og Raad, med Byfogden og Skriveren, siden Borgerskabet og Bønderne, og siden er fulgt til Logementet[12] af forbemeldte, hvor han da paa det fineste lod tractere dem. Denne *Commissarius* var Greve *Christian von Rantzou.*

Efter *General Fuchs* kom bort, kom i steden igien paa Slottet og over Landet Oberst-Lieutenant *Leuche,* som var her stakket.[13]

1662. kom Oberste *Hans Schrøder (c).* Og har udi dette Aar været en meget stor dyr Tid her paa Landet, som i mange Aar ikke mindes.

1670. var her en meget haard og streng Vinter og stor Foder-Trang, eftersom Fisked[14] tilforn var en langvarig Tørke, som i lang Tid ey kand mindes.

1670. haver Gud allermægtigste henkaldet vor Allernaadigste Arve-Herre og Konge *Friderich den Tredie,* og haver Menigheden igien udi April Maaned samme Aar svoret nu regierende Hans Majestet *Christian den Femte* Huldskab og Troskab. Eeden paa Hans Majestets Vegne tog Slots-Herren Velb. *Hans Løvenhielm.*

1670. var her paa Landet en stor Misvext baade paa Græs og Korn, som det ikke havde været i mange Aar, tilmed megen Tørke, saa det var meget ondt for Vand.

1670. d. 15.*Aug.* blef.....

(Her fattes et Blad i *Manuscriptet).*

1676. d. 31 *Maji* blev her Allarm, og alt Landfolket mødte paa Hammeren med Stykker[15] og Gevær; Thi den Svenske

www.vang-hansen.dk

Flode [16] kom Sydvest af Søen, Hammeren tet forbi, 44. Skibe, og ginge Nordost paa. Strax i Timen kom den Danske Flode efter, 44. Skibe, og forfulde dem, og komme derefter til Slags [17] under Øland.

1676. d. 25. *Junii* var Taksigelse af Prædikestolene for den store *Victorie,*[18] vore Skibe fik under Øland over den Svenske Flode, saa vi mistede ingen Skibe, Mens en stor Deel af de Svenske at være fangne, endeel ombragte,[19] iblandt dem var alle de 3de[20] Svenske Admiraler, som bleve borte, nemlig det store Skib *Cronen,* hvorpaa vare 130. Metal-Stykker[21] og 1100. Mand. Item *Sverdet,* derpaa var 900. Mand, som ginge i Brand, og ingen Folk bierget, og berettes, at *Æblet* stødte, og siden sank til Bunds.

1678. d. 24. *Martii* kom Velb. *Christian Gedde* her til Landet at være Lands-Herre *(d).*

1678. d. 4. *Decemb.* om Natten strandede og giorde Skib-Vrag en stor Deel af de Skibe, som skulde overføre det Svenske Krigs-Folk fra Tydskland til Sverige, og bleve saa her for Landet, Synden Lands for Sose Acher Sogn og de Pladser, 21. Skiberom,[22] der siges at 2de kom ud igjen, men de nitten bleve i Løbet, hvoraf trende Skiberom bleve sønderslagne, og mange hundrede Mennesker druknede, som gandske nøgne meget ynkelig fløde udi Stranden, og ere de meste Folk paa de andre Skibe biergede, som maatte nederlegge deres Gevær, og tagen fangne til nogle tusinde, som ere indsæt paa alle Sogne-Kirkerne over alt Landet, og i Kielderne udi Kiøbstæderne.

Noget herefter er Landsdomer *Matthiassen* overseglet til Kiøbenhafn, medførde nogle af de fornemste Fanger, og berettede Kongen denne Hendelse, Saa kom Kongens Skibe i Foraaret, og hentede nogle tusinde bort af Fangerne, de meste de kunde føre, mens her blef nogle 100. igien, som Skibene ikke havde Rum til, de andre bleve i deres Fængsel, til der kom andre Skibe efter dem.

NB. Den trykte Relation[23] melder, at der skulde være 22. Skiberum blevne, og 2000. Mennesker druknede, og 3000. Mennesker fangne. Item skal den Brandenborgske Confoyer[24] være gandske Artolleri,[25] som bestod i 70. Metall-Stykker, iblant

hvilke vare mange hele og halve Cartover,[26] item fem Fyr-Mørser, ere med blevne, men siden til Daner-Kongens Beste optagne.

1680. d. 7. *Julii* visiterede Bispen af Kiøbenhafn *Doct. Hans Bagger* her udi Øster Mariæ Kirke.

1682. udi *Septembri* kom ind til Landet *Bendix von Hatten* at være Lands-Høfding, og *Giedde* kom bort igien.

1685. d. 24. *Martii* døde *Bendix von Hatten* paa Lensgaard.[27]

1687. d. 7. *Maji* kom Hans Kongl. Majst. *Christian den Femte* her til Landet, var her paa Landet udi trende Nætter, laae udi *Sandvig* til Niels Jørgensøns den første Nat, og til Landsdomers *Ancher Møllers* udi tvende Nætter.

(a) Disse Optegnelser skal, efter Beretning, være giorte af en curieux Degn paa Boringholm. Og synes det af de Omstændigheder, som anføres under *1656. 18. Mart.* og *1680. 7. Julii,* at han haver været Degn til Øster Mariæ Kirke der paa Landet.

(b) Hans Bestalling paa Tydsk, af *Frid. III* er *date*ret Copenh. *1659. 21. Julii.*

(c) Frid III. Instruktion for Oberste *Hans Schröder* som *Commendant* over *Milicen* paa Bornholm er *dateret* Kopenh. 1663. 15. *Febr.* Denne *Schröder* blev siden af *Frid. III.* 1669. 22. *Augusti* adlet og kaldet *Hans von Lövenhielm.*

(d) Christ. V. Bestalling for Cancellie-Raad *Christian Gedde,* som *Amtmand* paa Bornholm er *dat.* Kiøbenh. 1677. 5. *Decemb.*

Afskrift af *Th. Lind.*

Noter af samme

Danske Magazin er en række historiske kildesamlinger, som historikeren Jacob Langebek (1710—1775), der 1745 stiftede Det kongelige Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog, var en omhyggelig redaktør for, da selskabet 1745 begyndte udgivelsen. Selskabet består endnu, og Danske Magasin udgives stadig; men selskabet opgav at arbejde med sproget. Langebek, der 1748 blev gehejmearkivar, redigerede 1745—53 6 kvartbind af Danske Magazin.

De her aftrykte optegnelser har jeg som anført afskrevet af Danske Magazin, hvori de er aftrykt efter nogle nedskrevne meddelelser om begivenheder fra 1602 til 1687, hvoraf des-

www.vang-hansen.dk

værre et blad med oplysninger om årene 1670—1676 allerede da ikke var bevaret.

Optegnelserne findes i en kildesamling i Det kgl. bibliotek i Ny kgl. samling folio 398 e. Det er et lille hæfte, 15,3 cm højt og 10,4 cm bredt, som siden 1745 har mistet de første sider, så at det nu bevarede først begynder i afsnittet om 8. december 1658 med: Johan Printzenskiold skudt. Der er nu 8 sider; men de er ikke vel bevarede, gnavede af insekter, snavsede flere steder, ikke lette at læse overalt. Godt er det, at de blev reddede af Danske selskab, medens der var bevaret så mange værdifulde oplysninger.

Forfatteren er ikke nævnt i det lille hæfte. På første side nævnes, at den 10¼ år gamle Jørgen Kofod døde d. 23. oktob. 1654. Han havde hjemme på Kofoedgård i Østermarie, og M. K. Zahrtmann antog, at hans halvbror Peder Kofoed, der var født på Kofoedgård og blev rådmand i Svaneke, nedskrev dagbogen; han var født 1622 og døde 1688. Men nogen vished for, at han er forfatteren, har vi ikke. Som der står i note a på side 1, antog Danske Magazin, »efter beretning«, at en degn i Østermarie var forfatteren. At optegnelserne blev skrevet i Østermarie eller Svaneke, kan vi antage for sikkert.

1. 1602, 1619 og 1638 ligesom 1650 var pestår.
2. Jens Lauritzen Malmøe præst i Rønne 1653—81, provst fra 1654.
3. = pest.
4. lagde sig.
5. fyrste.
6. ligeledes.
7. orlogsflåde.
8. i Småland i Sverige.
9. Niels Madsen Lund 1654—76.
10. hvervede.
11. modtaget.
12. opholdssted.
13. kort tid.
14. efteråret.
15. kanoner.
16. flåde.
17. slag.
18. sejr.
19. dræbte.
20. = tre.
21. kanoner.
22. skibe.
23. beretning.
24. ledsagende skibe.
25. skyts.
26. større og mindre kanoner.
27. i Østerlars.

Henrik Lock og Kirsten Nielsdatters dom

Af J. Klindt-Jensen

Under det korte svenske herredømme på Bornholm i 1658 var det i overensstemmelse med Roskildefreden stadig de danske retsregler der gjaldt, og de danske juridiske embedsmænd fortsatte med at fungere. Som en bekræftelse herpå, og samtidig som et tidsbillede og et eksempel på datidens retsvirksomhed, bringes her en sag, der findes i landsarkivet i Lund blandt de fra Bornholm til den skånske generalguvernør Gustav Otto Stenbock indkomne breve.

Det drejer sig om den originale skrivelse fra den nyudnævnte svenske lenshøvding på Bornholm Johan Printzensköld, bilagt en udskrift af en bornholmsk landstingsdom. Brevet er her oversat til dansk, og da datidens svensk og datidens dansk lå så nær op ad hinanden — meget nærmere end nutidens svensk og dansk — har det været nærliggende at oversætte gammelsvenske vendinger til tilsvarende gammel-danske. Der ville gå meget af stilens farve væk ved at oversætte til moderne dansk eller svensk.

Domsudskriften er på dansk, som endnu, selv om Bornholm vitterligt var blevet en svensk provins samme forår, var landsrettens sprog (Der spores dog forskellige svenske vendinger, der kan skyldes, at udskriften er skrevet af en af Printzenskölds svenske skrivere). Iøvrigt gælder også her, at ord og vendinger er bibeholdt i gammel stil, hvor det kan gøres uden at der opstår misforståelser. Retskrivningen er derimod ændret til den moderne. Ord i [ ] er mine tilføjelser, ( ) er teksternes egne paranteser. Her er først skrivelsen fra Printzensköld:

»Højvelbårne greve og herre, hr. generalguvernør og feltmarskalk.

Eders *excellence* kan jeg hermed ingenlunde undlade at besvære, og tilkendegive, hvorledes en bonde her på landet haver for

www.vang-hansen.dk

Til Wellborne Adelbaarne og Høyt Lærde Herre, Herre
General Gouvernøur og Feldtmarskalk,

Dem Excellence Herr Jacob Fabricius for mod ingelunde at
forlade alle besvære, og til Kiøbenhavn giøre, hvilke
ved denne Øer på landet, saaverfuge tilsøes
den beskiedne Mißgunstige, Kiøbmænd giøl
giøre sig ikke sange, og besøgelse om Øyeriga, saaledes
Indbyggere dette fester burtførdt, og for den Øyeriske
Skarvelsen for flere Uger med sig Skiøen og
og fangslaver, saaledes den sig ikke Forstelsen burtfø
og Fiellet sig ere smuggerne på landet, til ikke
ingen ødelæggelse, og Lidt Penge, Fastlaga og insultia;
Enemand Jeg og fremgaaet, Ikke Jeg og saaledes
Dette Underfaldt, men Ikke strakt til øyeriet, og
med Gunstige Jeg beskiedt. Det Jeg ingen Lidt
fulfølgelig processen med Jeg under Landsfoged
mand, og med ere Jeg, saaledes Kiøbmænd
og siden fremdeles som ønskelig Jeg, og Fiellet
Dette siden beskiedt for det fælles Øyriges, og Jeg
ikke ønsker ødelægge og forminske Jeg Landet,
Christian Rolz, grøfte Øyeriudøver, og Jeg
navnlig den Øyeriske ingen Øyeriet forstaaet. Derfor
Jeg vil ydmyg og beder, det Ære Excellence for
fremgaaet, om executionen skal, efter Jeg

deste

Gelde på Jeg Øyeriet, straxt fortøllad, eller forudsiger de
Jeg Øyeriet; Alle Jeg Grænser og Naboer, saaledes
Jeg Gunstige Allerede, og under Øyeriet bliver Jeg
fremgaaet og continuerlige Besøgelse gemeinger, og
mere end Jeg last gaaet, under Jeg for den
de stadig: Men ingen Jeg, som ikke Øyeriet sig
med fester Jeg under, men det bliver Øyeriet
er det lidt stadig executionen på Jeg Øyeriet
for ønsker Jeg under fester Jeg gaaet Øyeriet.
Det Jeg ydmyg og venligst vil for Ære Ære
Excellence resolution, ikke til ønskelig Jeg
Det Jeg Jeg for med Ære Excellence under Jeg alle
Jeg og under Jeg, til alle Jeg og Jeg
og Jeg under Jeg, Jeg Jeg under Jeg
5 August Anno 1658.

Ære Excellences,

Dem Jeg

Jeg Dingenskiøes

nogen tid siden bedrevet store misgerninger, såsom først gået fra sin ægteseng og besovet en ung pige, siden hemmeligen bortført hendes foster, og da han derfor (såvel som for flere lejersmål) er blevet grebet og fængslet, haver han sig brudt ud af hæftelsen, og holdet sig oppe i småskovene på landet, til des jeg ankom og lod ham tage fast og indsætte i kronens jern og fængsel, hvorfra han og siden mere er undveget, men blev straks påny grebet, og med hårdere jern behæftet.

Og haver jeg ladet *processen* fuldføre med ham under landsdommeren, og opnået på ham, såvel som kvinden (som også sidder fængslet) en endelig dom, af hvilken doms beslutninger her hos følger *copia*. Og derudfra er udførligen at fornemme denne bondes, Hendrich Lock's, grove overtrædelser, så at han næppe kan blive ved livet forskånet. For den skyld vil jeg og have mig hos Eders *excellence* forespurgt om *excekutionen* straks skal iværksættes efter dommens lydelse på hans liv, eller udsættes nogen tid. Alle hans granner og naboer, såvel som gemene almuen, overantvorder ham fast gerne under hans fortjente straf, af vederstyggelighed for hans bestandige *continuerlige* letfærdige gerninger.

Men med pigen [svensk: »kånan«], som igen bekender sig at være med foster, vil det være det betænkeligere at lade udføre *excekutionen* på hendes liv, førend hun kunne blive bemeldte foster kvit.

Om hvilket jeg i ydmyghed vil forvente Eders *excellences resolution* mig til endelig efterrettelse.

Og befaler her med Eders *excell.* under den Allerhøjestes milde beskyttelse til al langvarig og god velmagt og livssundhed troligen.

Af Hammershus den 5. august 1658.
Eders Excellences ydmyge tjener
Johan Printzensköld.«

— — —

»*Copia* af landsdommeren Niels Nielsens sentes [kendelse, dom] over fangerne Hendrich Lock og Kirsten Niels Datter, som afsagdes den 28. juli anno 1658:

Efter tiltale og gensvar, som af alt foreskrevne her for an i *processen* er indført, så og af begge fangernes egen bekendelse

kan ses og erfares, og efter denne sags vidtløftige beskaffenhed er således herpå for retten til landstinget afsagt, at efterdi det efter bemeldte kvindfolk Kirsten Niels Datters egen bekendelse befindes at hun mindst een gang ved bemeldte ægtemand haver ladet sig beligge, avlet foster og det i dølgsmål, lønlig (foruden de af Gud der til *ordentlige* beskikkede midler) kvitteret og ladet det borte blive, påskudt det at være dødt født, hvilket der, om det var dødfødt eller ikke, er intet bevis på uden hendes egen sigelse alene, tvært imod *recessen Christian Fjerde anden bog femte capitels første artikel*, som udtrykkelig tilholder, når slige letfærdige kvindfolk sådant begår, skal de ikke bedre agtes end den som sit foster med vilje haver ombragt.

Medens hun endogså der efter siden, efter hendes egen bekendelse, haver påny igen efter at hun havde vigt hendes arrest som hun først var udi, ublulig udi et letfærdigt levnet lagt sig i horeri med bemeldte ægtemand Henrich Lock, og bekender sig nu atter ved ham at være med foster. Ved jeg mig ikke at understå hende imod fornævnte *recessis* udtrykte ord og bogstav at befri, mens kun der efter at lide og undgælde.

Belangende Henrich Lock, som er, som foreskrevet står, en ægtemand, da efterdi han og efter hans egen førbemeldte bekendelse haver sig således lagt, ubluelig, i horeri og skamgerning med bemeldte Kirsten Niels Datter, avlet foster med hende, han og efter hendes bekendelse slap en sæk rug, som faldt ned på hende, hvorefter hun 2 eller 3 dage der efter siger hun at have født sit foster, han det og i løndom og dølgsmål havde taget det fra hende og heden sat det, så han ikke meget bedre i samme fosters forkommelse eller bortblivelse kan agtes end som hun. Item endog påny igen siden han havde førbemeldte foster i løn og dølgdom heden sat bekende sig og at have haft lejesmål og skammelig gerning med bemeldte Kirsten Niels Datter (som hun foreskrevet står bekendt haver, ved hannem igen atter at være med barn).

Bekende og at have tilforn beligget førbemeldte Kirsten Niels Datters så nær i blodsforvandte og i blodet, nemlig som er bekendt og bevist, at være hendes moders søskende barn.

Han endog der foruden over alt dette bekender at have brudt og skåret sig ud af sit fængsel og tvende gange stiget kongl. hus

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 37. Bind, Rønne 1960

og slottet *Hammerhuses* befæstede mure, som og strider imod kongl. trykte bogstave, som siger at hvo der stiger kongens hus eller adelsmands gård, som er befæstet med mure, grave eller planker eller som porte er for, miste livet. Og for slige hans letfærdige gerninger taget sig dom og sag på, så den ene hans ubluelig værk, bedrift og gerning fast overgår den anden, alt til det onde:

1. Hans tvende førnævnte bekendte letfærdige lejesmåler med bemeldte tvende kvindfolk, som endogså nær haver været udi slægt og blod tilsammen, som af bemeldte Kirsten Niels Datter er bekendt og af tvende mænd for retten om samme deres slægtskab er vundet og bevist, og endda de tvende sidste lejesmål han med bemeldte sidste kvindfolk haver haft, er sket mens han haver været ægtegift med denne hustru, han nu haver til ægte. Eragtes og den sæk rug, han efter hendes bekendelse slap, der faldt neder på hende, hvorefter hun siden sit foster haver kvitteret som før er meldt.

2. Han haver og tilrådt bemeldte kvindfolk at dølge med sit fosters medværelse, og han selver haver taget det fra hende, og i løn og dølgdom det bortkommet, og heden sat.

3. Hans store dumdristighed idet han haver udbrudt af sit fængsel og tvende gange stiget kongl. hus og slots befæstede mure med alt videre, som før skrevet står.

For slige hans begangede egne bekendelser, mange ubluelig bedrifter og ulønlige gerninger imod Kongl. lauger og *recessis* gemes, ved jeg ej heller mig at understå ham på livs straf og boeslods fortabelse at frikende, mens han tilbørlig at lide og undgælde, og således ikke vide, de 15 nævnings mænds afsagte dom og lov om førbemeldte tvende personer, for deres grove forseelser imod rettens lovlige gemes og *recessens* bare bogstave at frafalde, men melder den og det hermed ved magt og *konfirmeret* at være.

Dog efter *recessen Christian 4, 2 bog 1. capitel 5. artikels* des anledning stiller jeg dette ind for vores gunstige velbårne ædle hr. landsherre som fornævnte fanger til landstinget haver ladet indstævne, eller og for Ko. Ma. bemeldte ridefoged, som dennem til landsting haver ført i rette. Og over dennem begærer dom, om derom findes at behøves først for nogen højere øvrig-

hed, om denne sags beskaffenhed og denne min doms slutning indeholder noget at andrage førend nogen *excekution* med nogen af disse førnævnte tvende personer på livsstraf sker.

Om velbr. vell. hr. landsherre, eller også førbemeldte ridefogeden ellers for nogen vigtige årsagers skyld (som ordene og bogstaverne udi forbemeldte *recessis* 1. cap. 5 art. klarlig omformælder) der udi vil eller kan have nogen betænkende, særdeles fornesomlig om førbemeldte kvindfolk Kirsten Niels Datter, som siger sig igen med foster at være frugtsommelig, som ikke vel af øvrigheden, for samvittigheds skyld (måske) vorder tilstedt, over hende nogen hedenrettelse eller *justifikation* på livet at ske, førend hendes tid såvidt kan være forbi, at det ved tilbørlig og dertil ordentlig middel kan *proberes* og blive kendt, om hendes bekendelse med barns eller fosters nu igen medværelse er sandt eller ikke.

Det til vidnesbyrd mit signet her nedenfor trykt Actum anno di et loco ut supra

NPx

L. S.«

Om det menneskelige drama, som disse nøgterne og fordømmende linier giver os indblik i, kan der ikke siges mere.

Men der kan være grund til at se lidt nærmere på det historiske indhold. Printzenskölds brev er ganske typisk for hans skrivemåde, omstændeligt og vagt. Det er betegnende, at han udtrykkeligt nævner almuens stilling til sagen, hvilket jo normalt ikke vedkommer spørgsmålet om ret eller uret, men det er forståeligt, når vi ved, at netop i juli 1658 begyndte det at gære for alvor i den bornholmske befolkning. Den 6. juli blev 350 af øens unge mænd deporterede til svensk Pommern, og i løbet af juli meddeler Printzensköld flere gange om desertører, der opholder sig »i småskovene på landet«, og som flittigt eftersøges. Det kan tænkes, at Hendrick Lock er blevet fanget ved samme lejlighed. Dommen er jo afsagt 28. juli. — Der var altså begyndt at komme uro i befolkningen, og Printzensköld redegør omhyggeligt for, at denne sag ikke har noget hermed at gøre.

Selve retssagen er foregået efter de ældgamle, danske rets-

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 37. Bind, Rønne 1960

regler, som blandt andet Printzensköld i »ransakningen« om Bornholm udtrykkeligt gør rede for. Herredsfogeden, (også kaldet herredsdommeren eller tingfogeden), der var en bornholmsk bonde, skulle i sager der var tvivl i, og som angik »livet eller hånden«, tage til sig et 15 mands nævn (der her udtrykkelig kaldes nævninge), der skulle votere i sagen og derefter indbringe den for landsdommeren, hvis dom yderligere kunne appelleres til kongen og rigsrådet. Bornholm havde i mange hundrede år haft sit eget landsting, der holdtes ved Aa kirke. Landsdommeren var i reglen en bornholmsk frimand, embedet var øens fornemste tillidspost. Tingskriver var borgmester i Hasle Peder Olsen som blev en af opstandslederne 5 måneder senere. Trods domsprotokollens omstændighed, mærkelige bogstavering og kontinuerlige bisætninger er den dog klar nok, og ikke holdt i noget dårligt sprog. Om sproget så er landsdommerens eget, eller måske Peder Olsens, er ikke til at udrede.

Hvor landsdommeren bevæger sig i Christian Fjerdes recesser o. s. v. er han på sikker grund. Men da appellationen til en højere ret skal udformes, er han i høj grad usikker. Dansk lov gælder, men svensk øvrighed. Er det Printzensköld eller den danske ridefoged (Jens Larsen Risom, der endnu befinder sig på øen for at repræsentere den danske konge), der skal modtage appellen? — Selvfølgelig er det den svenske øvrighed, og det er Printzensköld da heller ikke i tvivl om — men lader sagen gå videre til sin nærmeste foresatte.

Vi har grund til at tro, at sagen ikke blev afgjort, førend Bornholm blev dansk igen — både Stenbock og Printzensköld fik jo rigeligt at gøre i tiden efter. Krigen brød nemlig ud kun 2 dage efter at Printzensköld afsendte sit brev. Så vi må tro, at sagens virkelige hovedpersoner: Henrik og Kirsten, der var fundet sammen trods love, fængsling og konventioner, trods den hårde dom har haft en lille chance for at klare sig og måske ses igen. Nok er det ikke den slags kærlighedshistorier, der yndes i almindelige historiske romaner, men til gengæld sikkert et mere ærligt træk af livet og kærlighedens vilkår for 300 år siden.

Om en Dampskibsforbindelse mellem København og Bornholm*

Paa en Tid, da det af foreliggende Facta er klart, at man er kommen til fuld Overbevisning om, hvor følgerige og velgørende Dampskibsforbindelser, ikke alene med Udlandet, men ogsaa, og i Særdeleshed, mellem de enkelte Statsdele, ere for et Land som Danmark, hvor Søen danner den eneste Vei fra den ene Provinds til den anden, maa det i Sandhed synes forunderligt, at een Provinds af Riget, og det en Ø af ikke ubetydeligt Omfang, nemlig Bornholm, aldeles ikke anløbes af noget Dampskib, uagtet en Fart mellem denne Ø og det øvrige Rige, navnlig København, i mange Henseender vilde være saare heldbringende ikke alene for Øen selv, men for Handelen og Vindskibeligheden i det Hele taget, og udenfor al Tvivl tillige være en fordelagtig Entreprise.

Denne Øes Communication med det øvrige Rige har, som oven antydet, hidtil været henviist til den sparsomme og usikre Forbindelse, som de paa Øen farende, i Almindelighed smaa og slet indrettede Fartøier frembyde. Vel er der i de senere Aar gjort noget for, at en mere bekvem og regelmæssig Forbindelse med København kunde bringes istand, idet nemlig Generalpostdirektionen har afsluttet en Contrakt, hvisfølge Postjagten »Ørnen« overfører Brev- og Pakkeposten til Bornholm, saavidt muligt engang ugentlig, ligesom også den ved Placat af 30 September 1815 paabudte Forpligtelse for de bornholmske Skippere til at medtage Breve endnu bestaar, forsaavidt angaar Kgl. Tjenestebreve. Men om den nuværende Indretning vel, hvad man maa indrømme, er bedre end tidligere, er den dog i mange Henseender langt fra at have opfyldt det Krav, Nutiden med

* Gengives her efter »Arkiv for Handel og Toldvæsen« anden Aargang 1847. Hvem Artiklens Ophavsmand er, vides ikke.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 37. Bind, Rønne 1960

Billighed kan opstille, idet den ingenlunde afgiver den hurtige, stadige og sikkre Communication, der er Betingelsen for ethvert Steds Opkomst og Blomstren, og som navnlig er en Trang for Bornholm, der ligger saa fjernt fra det øvrige Rige, med hvilket naturligvis dets første Samqvem ligefrem maa være. Men selv afset fra, hvor hensigtsmæssig og tilraadelig den her omhandlede Dampskibsfart maa være med Hensyn til Postforsendelsen i strængere Forstand, frembyder der sig andre Data, der endmere godtgøre dens Nødvendighed. Disse ere Person og Godstransporten. Det er unægteligen særdeles vigtigt saavel i politisk som aandelig og materiel Henseende, at Samlivet mellem de enkelte Statsdele gøres saa levende som muligt, ligesom Erfaring ogsaa viser dette med Hensyn til Rigets øvrige Provindser. Den samme Trang finder naturligvis ogsaa Sted med Hensyn til Bornholm, og gør her næsten mere end andetsteds en hurtig og regelmæssig Overfart nødvendig, idet det ingenlunde er Forretningsmanden ligegyldigt, hvor længe han maa være hjemme fra, men derimod særdeles vigtigt for ham at kunne bestemt forud beregne sin Reises Varighed og hvad Tid han kan indtræffe paa det Sted, han agter sig hen. Ligeledes har og denne Trang til Samliv og Samfærdsel med Rigets øvrige Indvaanere tydeligen for Bornholms Vedkommende constateret sig ved den i de senere Aar bestandige Tiltagen af Antallet paa Reisende mellem Bornholm og Sjælland, hvilken Tiltagen vel tildels maa søge sin Grund i de noget bedre indrettede Communicationsmidler; i 1844 beløb saaledes Antallet af Reisende mellem Sjælland og Bornholm sig til 1200 Personer, i 1845 til 1600 og i 1846 til 2000, et Factum, der noksom godtgør, hvor langt nødvendigere nu end tidligere en regelmæssig og efter en større Maalestok end hidtil indrettet Communication mellem Bornholm og Sjælland er.

Ikke mindre end Persontransporten kræver ogsaa Godstransporten den her omhandlede Fart; skøndt Forsendelsen af Købmandsvarer mellem København og Bornholm for største Delen er henviist til den usikre og forholdsvis ikke billige Forsendelse med Potteskibene og Fiskerkvaserne fra Øen, har denne dog været særdeles betydelig, hvad den nedenstaaende Udsigt for

Aaret 1846 udviser, ligesom det her og maa komme i væsentlig Betragtning, at Øen modtager sine fleste Fornødenheder af ikke hjemmeavlede Frembringelser fra København, hvorhen den ogsaa for største Delen udfører sine Vareartikler, samt at uagtet den directe eller indirecte Indførsel af Varer fra Udlandet i de sidste Aar er tiltagen. Importen af saavel indenlandske som fremmede og frigjorte Varer fornemmelig fra København dog ikke er aftagen, men derimod i en betydelig Grad tiltagen.

I Aaret 1846 er mellem Bornholm og det øvrige Rige omsat:

	Indført til Bornholm fra København	Udført fra Bornholm til indenlandske Steder, Hertugdømmerne undtagne.
Salt	2.745 Tdr.	—
Kaffe	81.216 Pund	1.126 Pund
The	1.930 «	—
Ris	17.563 «	48 Pund
Sukker, uraffineret	87.598 «	—
– raffineret	86.906 « *	353 Pund
Sirup	13.857 «	398 «
Andre Specerier	39.735 «	—
Tobak, ufabrikeret	820 «	—
– fabrikeret	42.530 «	—
Viin	15.124 Pott.	576 Pott.
Brændevin	387.214 «	164 «
Punschextract	20.162 «	—
Trælast	3.876 Cbf.	47 Cbf.
Manufacturvarer	47.495 Pund	405 Pund
Jern- og Jernvarer	163.230 «	15.330 «
– Støbegods	92.158 «	—
Pottemagerarbeide	—	3.480 Rbd.
Fajance	—	6.000 «
Uhre	—	16.600 «

* Heraf til Rønne alene 44.619 Pund.

www.vang-hansen.dk

	Indført til Bornholm fra København.	Udført fra Bornholm til indenlanske Steder, Hertugdømmerne undtagne
Steenkul	—	4.062 Tdr.
Cement og Trass	—	4.500 «
Alun	—	170 «
Ben af Kreaturer	—	29.852 Pund
Glasskaar	—	1.160 «
Haar af Heste	—	299 «
Kartofler	—	580 Tdr.
Kornvarer	—	14.973 «
Raps	—	4.035 «
Kød, saltet	—	14.978 Pund
Huder, saltede	—	22.042 «
Skind, tørre	—	10.052 «
Klude	—	41.776 «
Fisk:		
Lax, saltet og fersk	—	4.690 «
Lax, røget	—	18.500 «
Sild, saltet	—	1.460 Tdr.
Sild, røget	—	48.800 Pund

Af de vigtigste Varer er i Aaret 1846 fortoldet paa Bornholm:

Salt	611	Tdr.
Trælast	105.498	Cbf. og
	32½	Læst
Brændevin fremmed	2.148	Potter
Manufacturvarer	5.929	Pund
Bomuldsgarn	12.723	«
Jern og Jernvarer	30.313	«

Forbruget paa Øen udgør pr. Individ:

af

Kaffe	$3^1/_2$	Pund
Riis	$21^1/_2$	Lod
The	$2^2/_3$	«
Sukker og Sirup	$3^7/_9$	Pund
Andre Specerier	$1^1/_2$	«
Tobak	$1^2/_3$	«
Vin	$^5/_9$	Pot
Brændevin, fremmed	$^1/_2$	«
Salt	$28^1/_2$	Pund

Skibsfarten til og fra Bornholm samt mellem Øens Steder indbyrdes har i 1846 været:

www.vang-hansen.dk

	Allinge		Gudhjem		Hasle	
	Indg.	Udg.	Indg.	Udg.	Indg.	Udg.
Paa Bornholm:						
Antal	4	6	21	25	45	50
Læstedrægt	17	29¾	35	48¼	191¼	142
Bestuvning	4½	1	17	8¼	1	115¾
Paa København:						
Antal	21	21	31	29	52	60
Læstedrgt.	102¾	103	133¾	106¾	244	319
Bestuvning	47	80	56½	47	68¾	278
Paa det øvrige Sjælland:						
Antal	—	—	16	14	5	7
Læstedrgt.	—	—	66¾	58¼	22½	33½
Bestuvning	—	—	3	26½	3	28
Paa de andre Provindser:						
Antal	—	—	13	19	—	—
Læstedrgt.	—	—	45	91¾	—	—
Bestuvning	—	—	5	16	—	—
Paa Hertugdømmerne:						
Antal	—	—	—	—	9	7
Læstedrgt.	—	—	—	—	50½	38
Bestuvning	—	—	—	—	25½	33½
Paa Sverrig:						
Antal	4	4	—	—	16	33
Læstedrgt.	32	32	—	—	190¾	176¾
Bestuvning	32	2	—	—	185½	14¼
Paa Preussen:						
Antal	—	—	—	—	3	4
Læstedrgt.	—	—	—	—	17½	33
Bestuvning	—	—	—	—	—	9
Paa andre Lande:						
Antal	—	—	—	—	5	6
Læstedrgt.	—	—	—	—	34¼	31¼
Bestuvning	—	—	—	—	4	21¼

	Nexø		Rønne		Sandvig		Svannike		Summa	
	Indg.	Udg.	Indg.	Udg.	Indg.	Udg.	Indg.	Udg.	Indg.	Udg.
Paa Bornholm:										
Antal	38	28	44	33	3	3	44	39	199	184
Læstedrægt	141¾	94	112½	103½	4	12¼	160	191	661½	620¾
Bestuvning	34½	25	36	12½	1	—	28	47	122	209½
Paa København:										
Antal	44	39	176	180	11	7	59	49	394	385
Læstedrgt.	471½	249½	2408½	2590	38¾	27	445½	380	3844¾	3775¼
Bestuvning	139	173	766½	1558	14	14¼	172½	206½	1264¼	2356¾
Paa det øvrige Sjælland:										
Antal	—	—	12	9	—	—	—	1	33	31
Læstedrgt.	—	—	54½	38	—	—	—	37½	143¾	167¼
Bestuvning	—	—	14	37	—	—	—	—	20	91½
Paa de andre Provindser:										
Antal	—	—	23	31	—	—	2	1	38	51
Læstedrgt.	—	—	126	180½	—	—	7½	3¾	178½	256
Bestuvning	—	—	96½	136½	—	—	7½	—	109	152½
Paa Hertugdømmerne:										
Antal	1	3	15	14	—	—	3	5	28	29
Læstedrgt.	11½	34½	157½	158	—	—	31½	52½	251	283
Bestuvning	11½	34½	135	150½	—	—	31½	52½	203½	271
Paa Sverrig:										
Antal	13	14	70	62	—	—	13	13	116	126
Læstedrgt.	117¾	120	821	694½	—	—	121	121	1282½	1144¼
Bestuvning	110	21	711	77	—	—	110½	13	1149	127¼
Paa Preussen:										
Antal	4	9	62	65	—	—	—	2	69	80
Læstedrgt.	55¼	184¼	483	564½	—	—	—	72½	555¾	854¼
Bestuvning	43¼	33	314	6	—	—	—	—	357¼	48
Paa andre Lande:										
Antal	3	3	23	20	1	1	—	—	32	30
Læstedrgt.	39½	52	360½	271	4¾	4¾	—	—	439	359
Bestuvning	32½	11½	294½	124½	—	2	—	—	331	159¼

www.vang-hansen.dk

Ligesom saaledes Øens Samhandel med det øvrige Rige, hvilken efter den givne Udsigt ingenlunde er ubetydelig, men dog under heldigere Forhold end de nuværende maatte kunne stige endmere, gør en Dampskibsfart mellem Øen og København ønskelig og hensigtsmæssig, saaledes frembyder der sig andre Betragtninger, der maa lede til det samme Resultat. Saaledes først de paa Bornholm værende Fabrik- og Industrianlæg. Denne Ø frembyder i mange Henseender gunstige Vilkaar for saadanne og er endog det eneste Sted i Riget, hvor enkelte af disse med Nytte kunne drives; men disse have vistnok langtfra naaet det Opsving og den Betydenhed, de ere istand til, og som en forbedret Communication med Hovedstaden kan ventes at ville befordre.

Dernæst ville Agerdyrkning* og Haandværksdrift, der for Øjeblikket ingenlunde staae paa noget høit Trin, heller ikke lettelig kunne naa det Opsving, der andetsteds maa anses for en stor Del som Følge af de forbedrede Communicationsmidler, ligesom ogsaa her, saavelsom ethvert Sted, der er henvist til sig selv eller dog kun paa en usikker og langsom Maade er sat i Rapport til andre, mange Erhvervskilder, som Jordbunden frembyder, ville blive aldeles ikke eller i hvert Fald kun utilstrækkeligt benyttede. Handelen vil igen føle Vexelvirkningen af den ved Communicationsmidlernes Forbedring ansporede Produktion.

Det kan ikke betvivles, at Bornholm, der nu, med dets Mangel paa endog nogle af de første Civilisationstegn, t. Ex. Gæstgiverier, maa forekomme enhver opmærksom Iagttager at staa flere Menneskealdre tilbage for den største Del af det øvrige Land, vil gaa en betydelig Udvikling imøde. Det ligger uden for den Artikels og Handelsarchivets Øiemed at give nogen nærmere Beskrivelse endog blot af Hovedressourcerne, hvoraf dette Klippeland er i Besiddelse; men vi opfordre Enhver til

* Landet med et Areal af 10⅓ □ Mil og en Befolkning af 26.546 Mennesker exporterede i det Hele i 1846 kun 18.611 Td. Korn; i 1844 var efter sær rig Høst den største Export, nemlig 35.723 Td. (hvoraf kun 5.025 Td. til Udlandet), noget, der dog langt fra svarer til Øens Produktions Evne.

dermed at gøre sig bekendt, og vi tvivle ikke paa, at Pluraliteten af Reisende vil indrømme, at der næsten ved hvert Skridt paa Øen frembyder sig den Betragtning, at der er meget at gøre. En forbedret Communication vil ikke alene hendrage Nybyggere og Capitaler til Øen, hvis Agerbrug, Bjergværksdrift, Handel og Industrie dertil er trængende, men den vil ufeilbarlig ogsaa bidrage til at vække Bornholmerne selv til forøget Virksomhed og fjerne Ensidighed og Stagnation. Vi tro ikke alene paa denne Virkning af Communicationens Forbedring, men vi tro tillige, at det er, om ikke det eneste, i alt Fald det virksomste Middel til Øens Opkomst og vi antage derfor, at en Dampskibslinies Aabning mellem København og Bornholm ikke let vil kunne købes for dyrt. Det Efterfølgende vil imidlertid forhaabentlig bidrage til at vise, at der ikke behøves noget synderligt Opfer.

Det er i det Ovenanførte forudsat, at Dampskibsfarten maatte finde Sted paa København; noget, der ikke alene begrundes ved, at denne By er en af de Bornholm nærmest liggende, men og ved at en Forbindelse med den betydeligste Handelsstad maa være den fordeelagtigste og ønskligste, naar iøvrigt de locale Forhold, som i nærværende Tilfælde, tillade det, ligesom og en vægtig Grund herfor maa søges i det ovenanførte Factum. Rønne, som den fornemste og bedst beliggende Stad paa Øen, maatte da være Forbindelsens andet Endepunkt.

Angaaende den her omhandlede Dampskibsfart har det Kgl. General-Toldkammer- og Commerce-Collegium havt Anledning til at lade Overtoldinspecteuren for Sjællands og Lollands Falsters Stifter ytre sig, og har han udtalt sig derhen, at han ansaa denne Dampskibsforbindelse for at være meget tilraadelig, selv om den ikke skulle kunne holdes i Gang uden ved Opofrelse fra det Offentliges Side, hvad der iøvrigt ikke synes nødvendigt efter den af ham opstillede, her nedenfor meddelte Calcule over Foretagendets Rentabilitet, der allerede næsten alene kan støttes paa Persontransporten.

Som alt ovenfor anført er Antallet af Reisende mellem Sjælland og Bornholm i de tre sidstforløbne Aar aarlig tiltaget med 400 Personer, hvad der giver grundet Anledning til at forud-

www.vang-hansen.dk

sætte, at Antallet endnu mere vilde forøges ved en Dampskibsfart. Man tør derfor vel anslaa Passager-Antallet i denne Fart til i det mindste 2500 Personer aarlig, der, efter en Gennemsnits Fragt af 4 Rbdlr. pro Persona, som er lig den paa Router af lignende Længde fastsatte, og som man paa Bornholm anser passende, vil afgive en aarlig Indtægt af 10.000 Rbdlr. Man indvende ikke imod denne Fragt, at der for Øieblikket reises for en billigere Betaling med Seilskibene; thi, ser man hen til de forøgede Omkostninger, som Proviantering for en længere Reise altid maa medføre, ligesom til den vigtige Besparelse af Tid, som Dampskibsforbindelsen har til Følge, vil denne Indvending være afvist, og tilmed har en lang Tids Erfaring lært, at Person-Passagen med Seilskibe saagodtsom aldeles ophører, hvor en beqvem og regelmæssig Dampskibsfart er indrettet med en passende Fragt, endskøndt denne overalt er høiere end den med Seilskibe.

At der i de første Aar vil vindes Synderligt ved Godstransport, tør man vel ikke gøre Regning paa; det kan imidlertid ikke feile, at den regelmæssige Fart her, som andetsteds, i Tiden vil give Anledning til en forøget Vareførsel, og naar man derfor anslaar Indtægten herved blot til 1000 Rbdlr., udsætter man sig neppe for at have gjort en for høi Calcule. I Forbindelse med denne Indtægt samt Intraderne af Postsækkene, som vel mindst kunne ansættes til 500 Rbdlr., naar der tages Hensyn til de ikke ubetydelige Udgifter, som sammes Forsendelse nu medfører, maa saaledes den samlede Indtægt, som en Dampskibsfart paa Bornholm vilde afgive, kunne ansættes til 11.500 Rbdlr.

Med en Seilads frem og tilbage ugentlig maatte alle billige Fordringer, i det mindste i Begyndelsen, anses tilstrækkelig fyldestgjorte, og Farten kan derfor, naar den, ligesom Tilfældet er med andre Dampskibe, beregnes til 8 Maaneder om Aaret, i det Hele ansættes til 68 enkelte Toure, der under Forudsætning af at dertil benyttes et passende stærkt og velseilende Skib hver maa kunne tilbagelægges i 12 à 14 Timer.

På Grund af de Hindringer, som Strøm og Vind ville kunne lægge iveien paa det større Farvand, der maa passeres, vil denne

Fart vistnok udkræve et Skib af 60 Hestes Kraft, hvis Indkøbspris, naar det i alle Henseender er vel udrustet, vil kunne anslaas til 60.000 Rbdlr., og hvis Drifts-Omkostninger lade sig beregne saaledes:

Materialet til et saadant Skib koster i 6 Timer 24 Rdl. 64 Sk., altsaa for et Middeltal af 13 Timer 53 Rdl. 43 Sk,

som for 68 Toure udgør	3634	Rbd.	44 Sk.
Folkeløn i 8 Maaneder	1704	»	»
Renter af Indkøbsprisen	2600	»	»
Slittage og Forringelse af Pris	2400	»	»
I Alt	10338	Rbd.	44 Sk.

Uden Hensyn til den Indtægt, som der ved et saadant Skib, dersom dets faste Station var København, lader sig indvinde i de 5 dage, det ikke er i Fart paa Bornholm, dels ved Kystture som andre Dampskibe, dels ved Buxering af Skibe paa Rheden eller i Drogden, hvortil der vel neppe her i Byen haves noget mere passende Skib, vil efter foranførte Beregninger en saadan Dampskibsfart afgive en Gevinst af 1000 Rbdlr.

Af de angaaende Forholdene indhentede Oplysninger og anstillede nøie Overveielser overbeviist om den her omhandlede Dampskibsforbindelses Hensigtsmæssighed og Ønskelighed har det Kgl. General-Toldkammer- og Commerce-Collegium om denne Sag indledet Brevvexling med den Kgl. Generalpostdirection.

Sluttelig have vi troet, at følgende Fortegnelse over forskellige industrielle Anlæg paa Bornholm vilde være af Interesse for vore Læsere.

www.vang-hansen.dk

De forskellige Anlæg	Den anvendte Kraft: Damp		Vind	Heste	Haandkraft	Hvorvidt anvendt maskiner
	Størrelse Hestekraft	Over eller Underfalds		Antal	Arbeidernes Antal	Beskaffenhed og Antal
Jernstøberiet ved Rønne	—	—	—	2	24	En Blæsemaskine, der drives af 2 Heste.
Kulværket ved Sorthat	—	—	Vind	8	42	1 Vindmølle med Pumpeværkt og 1 Hestemølle.
Stenhuggeriet omkring Rønne	—	—	—	—	56	Ingen.
Garveriet i Nyker Sogn	—	—	—	1	2	1 Barkmølle drives ved den ene Hest.
Stampe- og Olieværket samt Hørsvingeriet ved Rønne	—	Overfalds	—	—	4	2 Vandmøller.
Cementfabr. Phønix ved Rønne ..	—	—	Vind	1	6	1 Vind- og 1 Hestemølle med 2 Qværne.
Cementfabr. Haabet ved Rønne ..	—	—	Vind	—	3	1 Vindmølle med 2 Qværne.
Cementfabr. Lykk. Prøve ved Rønne	—	—	Vind	—	4	Ligeledes.
Teglbrænderiet ved Rønne	—	—	—	3	29	2 hollandske Leermøller, drives ved de 3 Heste.
Fajancefabr. i Rønne, Br. Spietz ..	—	—	—	1	12	1 Hestemølle, 1 Glasurmølle, den sidste ved Haandkraft.
» » » Br. Sonne ..	—	—	—	—	13	Ingen.
» » » Wulffsen ..	—	—	—	—	8	Ingen.
Pottefabr. i Rønne	—	—	—	—	20	Ingen.
Uhrfabr. » »	—	—	—	—	69	49 Dreierbænke.
Kulværket ved Hasle	Dampmaskine, 20 Hest. Kraft	—	Vind	—	50	Dampmaskine lavtryks, 1 Vindmølle.
Teglbrænderiet ved Allinge	—	—	—	1	8	1 Leermølle.
Seildugsfabr. i Nexø Arbeidshus ..	—	—	—	—	20 faste Arbeidere. 50 Arbeidere i 5 mdr. af Aaret	4 Væve
Det kongl. Frederiks Stenbr. v. Nexø	—	—	1 Pumpemølle der driver 3 Pumper	—	6 à 7 Mand til Stenpoursering.	Den anførte Pumpemølle.
Aluns- og Cementværket på Lihmensgade i Aaker Sogn	—	—	1 Vindmølle	2	24	Den anførte Mølle.

Litteratur om Bornholm

I fortsættelse af: Udvalg af trykte kilder om Bornholm. I Bogen om Bornholm.

Ved *Esther Iversen*

Benyttede forkortelser:

B. o. B. Bogen om Bornholm. Red.: Richard Nielsen og Thorvald Sørensen. 1957.

Bh. S. Bornholmske Samlinger. Udg. af Bornholms Historiske Samfund.

J. p. B. Jul paa Bornholm. Red. af Th. Lind.

M. D. G. F. Meddelelser fra Dansk Geologisk Forening.

T. Å. Danmark øst for Storebælt. Turistforeningens Årbog 1957.

SAMLEVÆRKER . ÅRSSKRIFTER

Bogen om Bornholm. Red.: Richard Nielsen og Thorvald Sørensen. 664 s., ill. 1957.

Indh.: Poul Nørgaard: Geologi. Valdemar M. Mikkelsen: Planteliv. Arne Larsen: Dyreliv. Ole Klindt-Jensen: Oldtiden. Aage Rohmann: Stednavne. Aage I. Davidsen: Lilleborg og Hammershus. Vagn Heiselberg: Kongens frie bønder. Ellen Andersen: Klædedragt. Jørn Klindt-Jensen: Byggeskik. Carl J. E. Åkerlund: Sagn og overtro. Svend E. Kofoed: Sygdom og lægehjælp. Jørn Klindt-Jensen: Urolige tider. Henning Køie: Hav og havn. Frede Kjøller: Almindingen. Tage Christiansen: Kirker. Vilhelm Kolthoff Nielsen: Religiøse strømninger. Gunnar Bjerg Møller: Politik og presse. Poul Petersen: Vort land Bornholm. Christian Stub-Jørgensen: Bornholmerne. H. P. Sonne: Sproget. Jørgen Vibe: Digternes Bornholm. Hans Hjorth: Teatret. Ide Løppenthin: Malernes Bornholm. Thorvald Sørensen: By og erhverv. Henning Køie: Ertholmene. Esther Iversen: Udvalg af trykte kilder om Bornholm.

Bornholmske Samlinger. Udg. af Bornholms Historiske Samfund. Bd. 35-36. 1957-58.

Jul paa Bornholm. 25.-27. årg. Red. af Th. Lind. 1957-59.

www.vang-hansen.dk

TOPOGRAFI . KORT

Bernhardsen, E. Chr. R.: Portrett av en ø. Udg. af Turistforeningen for Danmark. 22 s. 1959.

Davidsen, Aage I.: Lilleborg og Hammershus. B. o. B. S. 157-72, ill. 1957.

Grundværdikort over købstæder i Bornholms Amt ved vurderingen pr. 1. september 1956. Udg. på foranstaltning af Statens Ligningsdirektorat. 38 upag. s., ill. 1958.

Hjorth, Hans: The pearl of the Baltic. Danish Foreign Office Journal. 1958, nr. 26. S. 31-34, ill.
Findes også i The American Scandinavian Review. Vol. 17. S. 61–66, ill. 1959.
På tysk: Schönes Bornholm. Dänische Rundschau. Hrsg. vom Dänischen Aussenministerium. 1956, nr. 9. S. 20–23, 28, ill.

Kjøller, Frede: Bornholmske billeder. J. p. B. Årg. 27. S. 35-39, ill. 1959.

Larsen, Bent V.: Træk af Bornholmskortets historie. J. p. B. Årg. 25. S. 17-22, ill. 1957.

Lauring, Palle: Bornholm. Med tegninger af Ebbe Sadolin. (Rejse i Danmark, 2). 256 s. 1957.

Lind, Th.: Lidt nyt om Bornholms mindesmærker. J. p. B. Årg. 26. S. 40-41, ill. 1958.

Petersen, Poul: Vort land Bornholm. B. o. B. S. 476-89, ill. 1957.

Smith, Johannes: Bornholm. T. Å. S. 29-33, ill. 1957.

Stub-Jørgensen, Christian: Bornholm. (Danmark. Red.: Cai M. Woel. Bd. 2. S. 433-77, ill. 1956).
— Vandreblokke på Bornholm. J. p. B. Årg. 27. S. 4-9, ill. 1959.

Urne, Johan Christian: Bornholms Øe og Amt. [1745]. Bh. S. Bd. 35. S. 65-93. 1957.

Rohmann, Aage: Amtmand Urnes Bornholmsbeskrivelse 1745. Bh. S. Bd. 35. S. 51-64. 1957.

Stub-Jørgensen, Christian: *Allinge*-havne og Allinge Havn. J. p. B. Årg. 25. S. 4-10, ill. 1957.

Kjøller, Frede: *Almindingen.* B. o. B. S. 363-76, ill. 1957.

Gitz-Johansen, Aage: Østersøens klenodie. *{Christiansø}.* En vintersolhvervshilsen i det år 1956. 12 upag. s., ill. 1956.

Kofoed, A. E.: Fører over fæstningen *Christiansø.* Nyt opl. 16 upag. s., ill. 1958.

Køie, Henning: Ertholmene *{Christiansø}.* B. o. B. S. 590-603, ill. 1957.

Dam, G. L.: Da *Gudhjem* ville være købstad. Særtryk af kronik i Bornholms Tidende. 11 s. 1954.

Gudhjem-Rø vejen maj 1957. 16 upag. s., ill. 1957.
Billeder fra vejarbejdet og de tre broanlæg samt den færdige vej med et forord af C. Milner.

Olsen, S.: Fredning og færdsel. Et bornholmsk eksempel. *{Gudhjem*-Rø vejen]. Byplan. Årg. 8. S. 155-60, ill. 1956.

Betænkning vedrørende *Hammerknuden.* Afgivet af det af Statsministeriet den 28. december 1956 nedsatte udvalg. (Betænkning nr. 200). 40 s., ill. 1958.

Jensen, Vagn: *Hammerknuden.* Dansk Naturfredning. Danmarks Naturfredningsforening. Årsskrift 1958. S. 25-27, ill. 1958.

Kaarsted, Tage: *Hammershus.* (Faglig Læsning. Ny serie, 37). 32 s., ill. 1960.

Stub-Jørgensen, Christian: Bornholms borg. Skæbner og skikkelser omkring *Hammershus.* Tegninger: Henning Køie. 109 s., ill. 1957.

Nielsen, Jan: *Hasle.* J. p. B. Årg. 25. S. 28-34, ill. 1957.

Aakerlund, Carl J. E.: Den gamle købmandsgaard i *Hasle.* Tidsbillede. (På omslaget: 50 års jubilæum i Aktieselskabet Grønbech & Co. 1908-1958). Tegninger: Finn Simonsen. 32 s., ill. 1958.

Larsen, Arne: *Læsø.* Bornholm fra tidernes morgen. 142 s., ill. 1959.
Indh.: Læsås udforskning. Åen. (Digt af Christian Stub-Jørgensen). Læsås beliggenhed, størrelse og vandføring. Geologisk orientering. Læsåprofilet. Planteliv. Dyreliv. Industriel anvendelse af stenarter fra Læsåområdet. Fiskeri i Læsø. Læsås vandmøller. Litteraturhenvisninger.

Jensen, A.: *Nexø* før og nu. En skildring af by og egn gennem tiderne. Udg. af byrådet i jubilæumsåret. Hf. 1. 32 s., ill. 1946. [Uafsluttet].
Går til 1346.

www.vang-hansen.dk

Kjøller, Frede: *Paradisbakkerne.* J. p. B. Årg. 25. S. 11-16, ill. 1957.

Niebe, Axel: Klintens historie. *{Paradisbakkerne}.* J. p. B. Årg. 26. S. 27-28, ill. 1958.

Stub-Jørgensen, Christian: Fra Salne til Stammershalle. *{Rø}.* J. p. B. Årg. 26. S. 4-12, ill. 1958.

Hjorth, P.: Lidt mere om Firsernes *Rønne.* J. p. B. Årg. 25. S. 39-41, ill. 1957.

Nielsen, Niels: En by vokser til. *Rønne* 1890-1914. 331 s., ill. 1959.

Sonne, H. P.: Kjiljesbakkanj og Fiskarabakkanj. *{Rønne}.* Særtryk fra Bornholms Tidende 1957. 3 s. 1957.

Stangegård, N. Chr.: Chiffonieren fra Arnestedet. Et kapitel af bornholmsk håndværks historie samlet i anledning af firmaet Andr. Kure & Søn's 100 års jubilæum tirsdag den 4. februar 1958. *{Rønne}.* Særtryk af »Bornholmeren« 1. og 4. februar 1958. 45 s. 1958.

Sørensen, Robert: Byfornyelse og særpræg. *{Rønne}.* Byplan. Årg. 9. S. 100-02, ill. 1957.

Poulsen, Aage: *Svaneke* Kirke. 4 upag. s. 1959.

Nepper-Christensen, Carl: Sct. Laurentius Kirke. Kortfattet gennemgang af *Østerlars* Rundkirke. Udg. af Østerlars Menighedsråd. 23 s., ill. 1959.

KIRKELIGE FORHOLD

Hansen, Andreas: Kirke- og skoleforhold på Bornholm i de sidste 75 år. 1942. J. p. B. Årg. 26. S. 13-20, ill. 1958.

Kolthoff Nielsen, Vilhelm: Religiøse strømninger. B. o. B. S. 426-50, ill. 1957.

100 år i Bornholms Baptistmenigheds søndagsskoler. 1855-1955. Udg. af E. Sonne. 32 s., ill. 1955.

Luthersk Missionsforenings Ungdomsafdeling. Rønne 1906-1956. 20 s., ill. 1956.

MILITÆRET

Bornholms Værn. 12. Artilleriafdeling. 3. Batteri. 1954-IV. 20 s., ill. 1956.

Riberholdt-Hansen, P.: Kampen om Bornholm. Glimt fra øvelsen »Øster Sø« på Bornholm i marts 1957. Udg. af KFUMs Soldatermission i Danmark. 37 s., ill. 1957.
Soldatermissionens arbejde på Bornholm.

FOLKEMINDER . FOLKEKARAKTER

Andersen, Ellen: Klædedragt. B. o. B. S. 202-13, ill. 1957.

Lind, Eyvind L.: 18 borrinjholmska opstæljedanjsa. J. p. B. Årg. 27. S. 40-41. 1959.

Schmidt, August F.: Bornholm. (i hans: Danmarks Byremser. S. 52-53. 1957).

Stub-Jørgensen, Christian: Bornholmerne. B. o. B. S. 490-519, ill. 1957.

Åkerlund, Carl J. E.: Sagn og overtro. B. o. B. S. 234-51, ill. 1957.

NATURFORHOLD

Bornholms Naturhistoriske Forening .... mere om vor ø. Udgivet i anledning af 25 års jubilæet. Red. af Arne Larsen. Vignetter af Ernst Køie. 99 s. ill. 1957.
Indeholder foruden en oversigt over foreningens virksomhed 1932–57 20 mindre geologiske, botaniske og zoologiske afhandlinger om Bornholm.

GEOLOGI

Callisen, Karen: Hornblende with pyroxene core in the Rønne granite, Bornholm. M. D. G. F. Bd. 13. S. 236-37, ill. 1957.

Larsen, Gunnar: Nye boringer i Nexø-sandstenen ved Aakirkeby. M. D. G. F. Bd. 13. S. 15-30, ill. 1955.

Mathiesen, F. J.: Brachyoxylon Rotnaensis n. sp. Et fossilt ved fra Bornholms Lias. M. D. G. F. Bd. 13. S. 415-37, ill. 1957.

Mattsson, Åke: Windgeschliffenes Gestein im südlichsten Schweden und auf Bornholm. Svensk Geografisk Årsbok. Årg. 33. S. 49-68. 1958.

www.vang-hansen.dk

Münther, Viggo: Grænsen mellem granitten og Nexøsandstenen, belyst gennem magnetiske målinger. M. D. G. F. Bd. 13. S. 254-55, ill. 1957.

Nørgaard, Poul: Geologi. B. o. B. S. 7-52, ill. 1957.

Poulsen, Chr.: A new Middle Cambrian Trilobite from Bornholm. M. D. G. F. Bd. 13. S. 223-24, ill. 1957.

Saxov, Svend: Keldseå diabas dike and gravity. (Geodætisk Institut. Meddelelse, 35). 24 s. ill. 1958.

— Listed diabas dike, density and gravity. M. D. G. F. Bd. 14. S. 133-40, ill. 1959.

FLORA

Højsommer-ekskursion til Bornholm 2.-4. august 1957. Ledere: S. E. Sandermann Olsen og Valdemar M. Mikkelsen. Botanisk Tidsskrift. Bd. 54. S. 80-84, ill. 1958.

Med floralister supplerende Arne Larsen: Bornholms Flora i Botanisk Tidsskr. Bd. 52.

Mikkelsen, Valdemar M.: Planteliv. B. o. B. S. 53-72, ill. 1957.

FAUNA

Jensen, J. Chr.: Myreløven Euroleon europaeus Mac Lachl. genfundet i Danmark på Bornholm. Flora og Fauna. Årg. 64. S. 195, ill. 1958.

— Pionea verbascalis Schiff. og Eromene ocellea Haw. To for Danmark nye pyralider. Flora og Fauna. Årg. 65. S. 35, ill. 1959.

Larsen, Arne: Dyreliv. B. o. B. S. 73-88, ill. 1957.

— Rimten (Leuciscus idus L.) ynglende på Bornholm. Flora og Fauna. Årg. 65. S. 135-38, ill. 1959.

Poulsen, C. M.: Indtryk fra et besøg på Ertholmene. Flora og Fauna. Årg. 62. S. 1-6, ill. 1956.

Spärck, R.: Græsholmen ved Christiansø. Et lille dansk fuglefjeld. Naturens Verden. Årg. 42. S. 299-311, ill. 1959.

SUNDHEDSTILSTAND

Kofoed, Svend E.: Sygdom og lægehjælp. B. o. B. S. 252-65, ill. 1957.

ERHVERVSFORHOLD

Andersen, Kirsten: Egnsudvikling på Bornholm. 39 s., ill. 1959.

Dam, Gunnar L.: Limensgadeselskabets Historie. Bh. S. Bd. 35. S. 111-235, ill. 1957.

Foranlediget af Knud Dreyer Jørgensen: Om Aluntilvirkning paa Bornholm. Bh. S. Bd. 30. S. 107 ff.

Sørensen, Thorvald: By og erhverv. B. o. B. S. 573-89, ill. 1957.

LANDBRUG . HAVEBRUG

Heiselberg, Vagn: Kongens frie bønder. B. o. B. S. 173-201, ill. 1957.

Tholle, Johannes: Bornholmske haver og havedyrkning gennem vexlende tider. Bh. S. Bd. 36. S. 7-72, ill. 1958.

SAMFÆRDSEL . POSTVÆSEN

King-Farlow, R.: Bornholmske Poststempler - Corrigenda. Nord. Filatelistisk Tidsskr. Årg. 64. S. 113-14. 1957.

Klindt-Jensen, Jørn: Større trafik på Bornholm. En Øresundsbro trækker Bornholm lige så tæt på København som Fyn. - Bilfærgefarten på Sverige må udbygges. Ingeniørens Ugeblad. Årg. 3. Nr. 5. S. 10-11, ill. 1958.

Køie, Henning: Hav og havn. B. o. B. S. 322-62, ill. 1957.

BYGNINGER

Christiansen, Tage: Kirker. B. o. B. S. 377-425, ill. 1957.

Danmarks Kirker. Udg. af Nationalmuseet. Bd. 7. Bornholm. Ved Otto Norn, C. G. Schultz og Erik Skov. 616 s., ill. 1954-59.

Fortegnelse over de i henhold til lov nr. 137 af 12. marts 1958 ... fredede bygninger, revideret 1959 ... 1959.

Bornholms Amt s. 74–75.

Jespersen, Anders: Rapport over vindmøller. Bd. 4. Vindmøller på Bornholm. En recognoscering, analyse og et forslag til en fredningsplan, udarbejdet 1956-58. [Dansk og engelsk tekst]. 97 s., ill. 1959.

Klindt-Jensen, Jørn: Byggeskik. B. o. B. S. 214-33, ill. 1957.

www.vang-hansen.dk

MALERKUNST . TEATER

Bramsen, Henrik: Det danske landskab og malerne. Bornholm T. Å. S. 117-28, ill. 1957.

Danneskjold-Samsøe, S.: Kristian Zahrtmann. 604 s., ill. 1942.

Løppenthin, Ide: Malernes Bornholm. B. o. B. S. 562-72, ill. 1957.

Rindholt, Svend: Kræsten Iversen. (Dansk Kunst, 7). 152 s. ill. 1937.

Hjorth, Hans: Teatret. B. o. B. S. 556-61. 1957.

SPORT

Bornholms Boldspil Union 1907-1957. Fodbold gennem 50 år. Red.: Holger Staffensen, Chr. Møller og Johs. Nielsen. 75 s. ill. 1957.

Gudhjem Idrætsforening gennem 50 år. 1908 - 4. maj - 1958. (På omslaget: Idrætten i Gudhjem 1908-1958). 48 s. ill. 1958.

Idrætsklubben Viking. Oversigt over klubbens historie i anledning af 50 års jubilæet. 1907 - 3. maj - 1957. 72 s. ill. 1957.

LITTERATUR

Vibe, Jørgen: Digternes Bornholm. B. o. B. S. 545-55, ill. 1957

DIALEKTDIGTNING

En borrinjholmsk gjendajtning udå Prynsensjojlsvizan ver A. Jensen. Tajninjer udå Oluf Høst. Udg. af Jørn Klindt-Jensen. 15 upag. s. ill. 1959.

Espersen, J. C. S.: Digte i bornholmsk mundart. (Omslagstitel: Skudan hon vaggar –). Tilrettelagt med ordliste og efterskrift samt meloditillæg af H. A. Koefoed. Tegninger af Henning Køie. 39 s. ill. 1959.

Hjorth, Hans: Paa Versefødder. Bornholmske Billeder og Stemninger. 43 s. 1957.
Digte på bornholmsk og rigsdansk.

SKØNLITTERATUR OM BORNHOLM

Brøndsted, K. G.: Bornholms Pris. Etatsraadinde Zahrtmann ærbødigst tilegnet. [1890]. J. p. B. Årg. 27. S. 29. 1959.

Ipsen, Henning: Det Herrens år. 156 s. 1958.

— Skrænten ved havet. 175 s. 1959.

Koefoed, Karl Edward Sonne: Bornholms Befrielse 1658. Drama i ni Scener. (Meddelelser fra Dansk-Skaansk Forening, 1957, 7). 23 s. 1958.

SPROGET . STEDNAVNE

Andersen, Børge: Rønnemålet. En strukturallingvistisk analyse af udtryksplanet i en bornholmsk dialekt. (Udvalg for Folkemaals Publikationer. Serie A, nr. 18). (Universitets-Jubilæets Danske Samfunds Skrifter, 390). 252 s. 1959.

Andersen, Poul: Dialekterne øst for Storebælt. Bornholmsk. T. Å. S. 154-59, ill. 1957.

Hansen, Agnes: Ruts Kirke og Rønne. Bh. S. Bd. 36. S. 73-116. 1958.

Larsen, H. K.: Egla-enge. Bh. S. Bd. 35. S. 237-38. 1957.

Rohmann, Aage: Stednavne. B. o. B. S. 140-56. 1957.

Sonne, H. P.: Sproget. B. o. B. S. 520-44. 1957.

Urne, Johan Christian: Fortægnelse på Bordingholmske Ord og Talemaader. Bh. S. Bd. 35. S. 94-109. 1957.

ARKÆOLOGI

Helbæk, Hans: Bornholm plant economy in the first half of the first millennium a. d. (Ole Klindt-Jensen: Bornholm i folkevandringstiden. S. 259-77, ill.). 1957.

— Korndyrkningens Udvikling paa Bornholm. Bh. S. Bd. 36. S. 117-29, ill. 1958.

Kapel, Holger: Bag-å 0 »Marienlyst«. Bh. S. Bd. 36. S. 131-43, ill. 1958.

Klindt-Jensen, Ole: A. Scandinavian community in peace and war. Archaeology (USA) vol. 11. Nr. 2. S. 81-86, ill. 1958.
Sortemuld og Dalshøj.

— Bornholm i folkevandringstiden og forudsætningerne i tidlig jernalder. Med bidrag af H. Helbæk, U. Møhl o. a.

www.vang-hansen.dk

Summaries in English. (Nationalmuseets Skrifter. Større Beretninger, 2). 323 s. ill.

— Dalshøj og Sorte Muld. To bornholmske jernaldergårde i gode og onde år. Skalk, nr. 3. S. 19-27, ill. 1957.

— Oldgranskere, fortidsminder og rokkesten på Bornholm. Nationalmuseets Arbejdsmark. S. 107-24, ill. 1958.

— Oldtiden. B. o. B. S. 89-139, ill. 1957.

— To importfund fra yngre romertid. Nogle synspunkter om absolut datering. Aarbøger f. Nord. Oldkyndighed og Historie. 1957. S. 105-28, ill.
Enekrogen, Bodilsker. St. Bukkegård, Aaker.
Resume på engelsk.

— To krigergrave fra Bornholms jernalder. Nationalmuseets Arbejdsmark. S. 90-100, ill. 1959.
Slusegård, Pedersker. Risehøj, Østermarie.

— Udgravninger på Bornholm 1816-24. Bh. S. Bd. 36. S. 145-70, ill. 1958.

Møhl, Ulrik: Zoologisk gennemgang af knoglematerialet fra jernalderbopladserne Dalshøj og Sorte Muld, Bornholm. (Ole Klindt-Jensen: Bornholm i folkevandringstiden. S. 279-318, ill. 1957).
Resume på engelsk.

HISTORIE

Bjerg Møller, Gunnar: Politik og presse. B. o. B. S. 451-75, ill. 1957.

Dahlerup, Aksel: Bornholms Befrielse. (I hans: Stormen paa København den 11 Februar 1659. S. 212-26. 1958).
Bygger på den historisk urigtige: C. Adler: Stormen på København. 1858.

Danmarks riges breve, Amtsudgaven af. Udg. af Det Danske Sprog- og Litteraturselskab under ledelse af Franz Blatt. Bornholm 1250-1332. Ved C. A. Christensen. 45 s. 1957.

Klindt-Jensen, Jørn: Disse danske. Tegninger af Oluf Høst. 147 s. ill. 1958.
Begivenhederne 1658 skildret på grundlag af breve, regnskabsbilag, retsprotokoller og samtidige beretninger.
Litteraturhenvisninger.

— Urolige tider. B. o. B. S. 266-321, ill. 1957.

Lampe, David: Øen. (i hans: Den utæmmede kanariefugl. Skildringer fra Danmarks frihedskamp. S. 114-22. 1957).
Overs. fra engelsk.

BIOGRAFIER

Portrætter af kendte bornholmere afgået ved døden sidste år. [Med korte biografiske data]. Årligt i Jul paa Bornholm.

Bidstrup, Otto: Nogle erindringer. I-IV. J. p. B. Årg. 24. s. 25-38, årg. 25, s. 43-50, årg. 26, s. 31-39, årg. 27, s. 30-34, ill. 1956-59.

Koefoed, H. A.: Bidrag til belysning af *Holger Drachmanns* Bornholmsbesøg. Bh. S. Bd. 35. S. 33-49, ill. 1957.

— Rektor *J. C. S. Espersen* — et hundredårsminde. Særtryk af Bornholms Tidende 6., 7., 8. april 1959. 15 s. 1959.

— Rektor *J. C. S. Espersen,* 12. 2. 1812-4. 4. 1859. J. p. B Årg. 27. S. 20-21. 1959.

Lauridsen, Aksel: *Andreas Hansen.* 10. november 1874-16. januar 1956. Højskolebladet. 1956. S. 79-81.

Haagensen, H. P. Nekrologer af Andreas Friis og Oluf Høst. J. p. B. Årg. 26. S. 42, ill. 1958.

Køie, Henning: Tre snedkergenerationer på Christiansø. *{Marcher}.* J. p. B. Årg. 25. S. 23-27, ill. 1957.

Dam Johansen, Edv.: Minder om *Printzensköld.* Tekst og billeder af Ignotus. 26 s., ill. 1958.

Printzensköld, Johan: To breve fra lenshøvding, oberstløjtnant Johan Printzensköld til generalguvernør, feltmarskal Gustav O. Stenbock 1658. Udg. af Jørn Klindt-Jensen. 19 upag. s. ill. 1958.

Stub-Jørgensen, Christian: *Olaf Rude.* 26. april 1886-17. juni 1957. J. p. B. Årg. 25. S. 35-38, ill. 1957.

— *Peter Nikolai Skovgaard* og hans bøger om Bornholm. 48 s. 1958.

Soltau, Gunnar: Fra Rolighedsgade i Rønne til Vestergade i Hasle. J. p. B. Årg. 27. S. 11-19, ill. 1959.

Nielsen, Jan: Adjunkt *I. Stchelkunoff* 90 år. J. p. B. Årg. 27. S. 24-26, ill. 1959.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 37. Bind, Rønne 1960

STAMTAVLER

Lauegaards-familien og den deri indgiftede slægt. Major Hans Madsen *Koefoed,* Lauegaard i Aaker paa Bornholm og hans hustru Maren Kirstine Sonnes efterkommere. 5. udg. ved O. E. Sonne. 140 s., ill. 1957.

Schlesch, Hans: Optegnelser over slægten *Siersted.* Bh. S. Bd. 35. S. 1-31, ill. 1957.

Lidt om min Barndom og Ungdom

Af Peter Thorsen.

Jeg er født den 8de Juli 1872. Min Fader Niels Thorsen ejede et Hus Syd for Vellensby i Nylarsker på 3de Vellensbygaards Grund, hvor han var Smed og havde Avl til to Køer. Jorden var fæstet fra Gaarden og var af ringe Beskaffenhed. Fader var født paa Pilegaard i Østermarie, hvor hans Fader, Peder Thorsen, boede en Del Aar; han flyttede flere Gange siden, og han døde paa Søndre Bedegadegaard i Klemensker, hvor hans yngste Søn af andet Ægteskab fik Gaarden. Faders Moder hed Margrethe Madsen og var født paa den senere nedlagte Gorridssegaard, som laa i Nærheden af den nuværende Aaker Fattiggaard. Peder Thorsen var født paa Værmelandsgaard i Aaker, hvor Slægten havde boet i umindelig Tid. Moder, Kristine Kofoed, var født på et Tohestesavl Nord for Tyndekullegaard i Klemensker, hvor hendes Moder, Elsebeth Olsen, var født som Datter af Erik Olsen. Min Moders Fader var ikke født paa St. Almegaard i Østermarie; men hans Moder bragte ham med i Ægteskabet med hans Stiffader; han hed Ambros Kofoed og stammer fra »Befrierens« næstældste Søn Hans Kofoed og er født paa Møllegaard i Rø.

Fader havde tjent Bønder nogle Aar baade før og efter sin Konfirmation, men lærte siden Smedehaandværket, først hos Jens Elleby i Østermarie, siden hos sin Broder Hans Thorsen ved Bolby i Klemensker og var til sidst nogle Aar hos Jens Bohn, som boede i Kattesundet i Rønne. Moder havde væsentligst ernæret sig som Vævepige, der tog omkring hvor der var Brug for hende. Saaledes arbejdede hun meget hos Kaptajn Sonnes paa Hoglebjerg og Marevadgaard i Klemensker hos »Degnemadammen« og andre. Ogsaa Klining, Høstarbejde og lignende var hun jo godt kendt med.

Fader havde købt Huset af Jens Hansen Kjøbeck, som havde betinget sig Ret til at blive boende i en lille Længe, som han

www.vang-hansen.dk

havde bygget til sig, og fik Kosten hos mine Forældre mod Betaling. Faders Kundekreds blev aldrig stor, og Tiderne var knappe, saa der maatte altid spares mest muligt; foruden mig, som var ældst, fik jeg fire Søstre efterhaanden. Fader havde en Læredreng eller Svend til Hjælp, som det kunde træffe; adskillige af Svendene var Skaaninger.

Som Barn var jeg svagelig og var bange for støjende Leg. Jeg lærte tidligt at læse og kom i Skole, inden jeg var seks Aar. Da havde jeg læst det meste af en gammel Bibelhistorie (J. B. Daugaard og P. W. Stockholm) og for Resten ABC og kunde læse i Flinchs Almanak. I Hjemmet var der ikke meget at læse. Det vigtigste var: et ny Testamente, Hans Jacobsen Hvalsøes: De bedendes aandelige Kjæde, nogle gudelige Traktater, udsendt af Baptistmenigheden, et Nummer af Mormonernes: Skandinaviens Stjerne, to Firskillingsviser (den ene var om »Et Bondebryllup«; jeg husker ikke stort mere deraf, end at Traktementet var »en Pærevælling og en dejlig Havregrød.« Den anden var en Sømandsvise, som begyndte: »Syng nu op Matroser, Spillet er i gang, Hiohip, hip ohej«.

Efterhaanden som jeg vokste til, læste jeg alt, hvad jeg fik fat i. Far havde Femtepart i Bornholms Avis; den udkom, saa vidt jeg husker, med 3 eller 4 Numre om Ugen, noget større end et Lommetørklæde. Inden Avisen naaede frem, var den jo temmelig gammel; men den blev omhyggelig gennemlæst, lige fra »Udenlandsk Oversigt« til Bekendtgørelserne om »Pattegrise og Heste til Salgs.« Næsten endnu bedre var det, naar Moder havde været til Rønne med Smør og havde købt en stor Klipfisk, for saa var den gerne indpakket i et Nummer af »Dagstelegrafen« eller »Folkets Avis« eller andre københavnske Blade; dem læste jeg nøje igennem. Senere fik vi enkelte andre Bøger. Bibelen, enkelte af Rosenius's Skrifter, saasom en Martyrhistorie, hvor jeg først fik noget at vide om den romerske Kejsertid og om Tacitus's Historieskrivning saavel som om Eusebius Kirkehistorie. Bibelens historiske Bøger læste jeg helt igennem; men de andre kunde jeg ikke tumle. Der var en lille Bog af Alexander Keit: »Vidnesbyrd om Opfyldelsen af Skriftens Profetier«, som jeg læste med stor Opmærksomhed, navnlig fordi jeg der fik den første Oplysning om Ninive, Babylon, Ægypten,

Petra, Jerusalem, Tyrus og andre Ruinstæder. Det vakte hos mig en meget stor Interesse, ikke for Profeterne, men for de østerlandske Ruinbyer og de undergaaede Kulturer, som havde frembragt dem. Denne Interesse har holdt sig usvækket til denne Dag, og jeg har efter Evne udvidet den Kundskab, hvortil Grunden blev lagt ved Alexander Keits Bog; den var vist oversat af Chr. Møller.

Skolen, jeg blev sat i, var en Pogeskole i Arnage; den blev holdt i et gammelt langt Avlsbrugerhus, som tilhørte Niels Kuhre, der udlejede Salen til Skolestue og Storstuen samt et Kammer som Privatbolig for Lærerinden. Husene var meget brøstfældige. Salens Bræddegulv var fuldt af Huller. Loftet var raaddent, saa man havde klistret det over med Tapetpapir. Vinduerne var ret smaa og Karmene uden Maling, Døren utæt. Inventaret passede til det øvrige. Læsebøgerne var lasede, og Landkort fandtes ikke før et Par Aar, efter at jeg var kommet i Skole. Der laa nogle Eksemplarer af P. Hjort: »Den danske Børneven«; de brugtes ikke, men jeg laante en hjem og læste den begærligt; det var det første, jeg læste om Naturkundskab og Historie.

Lærerinden her hed Thrine Lyster. Uddannelsen, hun havde faaet, var kun, hvad Almueskolen kunde yde, og hun havde vist ikke megen Forstand på moderne Pædagogik. Men hun kunde jo i alt Fald mere end dem, hun skulde undervise, og hun havde udmærket Evne til at undervise de Smaabørn, hun havde med at gøre. Hun gik op i sin Gerning med stor Kærlighed til Børnene, hvoraf mange var baade snavsede, lusede og lasede; tit blev hun endda udskældt af Børnenes Forældre tilmed. Jeg er hende Tak skyldig for den Tid, jeg gik i Skole hos hende. Foruden at passe sin Skolegerning holdt hun Søndagsskole for dem, som vilde komme; jeg besøgte den til Stadighed og saa der det første Juletræ. Thrine Lyster kunde ikke meget med at synge; men hun vidste endda at hjælpe sig, idet hun lærte sig at spille paa Harmonika, hvortil vi sang.

Jeg kom i Tiaarsalderen op til Kirkeskolen, og snart efter opgav Thrine Lyster Pogeskolen i Arnage; hun var vist i Svaneke en Del Aar og holdt Privatskole for Smaabørn. Hun opholdt sig vidt de sidste Aar, hun levede, ude ved Sorthat og laa de sidste

www.vang-hansen.dk

Aar tilsengs og var lam. Ære være hendes Minde; jeg har meget at takke hende for.

Men Skolen var jo alligevel ikke det Sted, hvor jeg lærte mest. Først var der Jens Hansen Kjøbeck; af ham lærte jeg Geologi, Arkæologi og Folklore. Rigtignok kendte han intet gennem Bøger, men han havde brudt Cementsten i Risebruddet, boet paa Limensgaden, den Gang Alunværket blev bygget og en lille Tid var i Drift; han havde gravet Brønde, taget Ler op, sprængt Sten og arbejdet med Jordarbejde, bl. a. været med til at rydde adskillige Gravhøje. Alt dette fortalte han om, og jeg hørte efter med stor Interesse; af ham hørte jeg om de forskellige Stenarter, om Kulbrydningen, som han havde set på, naar han var sendt med Vogn efter Kul og maatte holde og vente i Timevis paa, at hans Tur kom til at faa Læs. Ogsaa om sin Tjeneste ved Militsen fortalte han morsomme Historier saavel som Fortællinger om den usynlige Verden, som omgiver Menneskene og kun viser sig en sjælden Gang.

I Smedjen kom jo mange Folk, og der var meget at høre. Arnagebo fortalte om deres Fart til Søs; somme havde slaaet Sælhunde paa Spitsbergen; andre havde sejlet »paa Varmen«, somme havde bare været i England med Kulskonnerter eller i russiske Havne efter Sæd eller kanske bare været med Skonnert Hans Peter mellem Rønne og København. Eller de fortalte om haarde Fisketure, hvor de havde maattet ro Baaden hjem mod Storm og Sø, eftersom de ikke kunde føre Sejl.

Der var de svenske Svende; ogsaa de kunde fortælle om deres Hjem. Uhyggelige Sagn om Varulve og Marer, om Lunds Domkirke, om Glimminge Stenhus, og Ljungby Horn och Pipa og meget meget mere. Somme havde tjent ved »Beväringen« og ekserceret paa Tvedöra, hvorom de fortalte fornøjeligt, og saa sang de deres Sange, som for en Del stod Kæmpevisen nær, saasom om Hr. Peder, som maatte for sin Brøde kastes over Bord, for at de øvrige Skibsfolk kunde bjerge Livet, om Slottet i »Østerige, som var saa herligt udstafferet«, en Vise, som kom Kæmpevisen om »Aage og Else« nær og mange andre. Af Svenskerne hørte jeg ingen uanstændige Viser, hvad der ikke ubetinget kan siges om de danske Svendes Sang.

Som otteaarig fik jeg fat i Østersskaller i Grønsandslagene ud-

for Arnage Lyng. Jeg spurgte Moder om, hvordan de var komne der. Hun mente jo, at de var vel komne der ved Syndfloden, hvilket jeg jo ogsaa fandt rimeligt. Om Somrene saa vi af og til Polyteknikere fra København og Studenter fra Greifswalde besøge Arnage, hvor de samlede Forsteninger i Kalken. Dette lærte mig ogsaa at samle Forsteninger samme Steds, og paa den Maade kom jeg ind paa at beskæftige mig med Geologien, da jeg var en halv Snes Aar. Det første jeg fik at læse om denne Videnskab, var i en : »Naturhistorisk Læsebog«, som jeg laante, og det var ikke meget, den indeholdt. Nogen ordentlig Litteratur om Geologi fik jeg først i Hænder, siden jeg blev voksen. Noget af den største Glæde, jeg havde, var at gaa ene lange Ture langs Stranden; der saa jeg interesseret paa de mærkelige Lag, som kom frem i Kystklinterne. Jeg samlede Kul, som var skyllet i Land, og saa, at de ofte havde Træets Aaringer og Knaster bevarede. Moder syntes ikke rigtig om at fyre i Kakkelovnen med mine Havkul, for de lugtede ganske forskrækkeligt, naar de brændte.

I disse Aar blev mange Høje udgravede af lærer I. A. Jørgensen, og jeg hørte med stor Interesse derom, og ved samme Tid stod i »Flinchs Almanak« et Stykke om Oldnordisk Museum, og det havde en Del Illustrationer med Afbildninger af Oldsager, som blev det første, jeg fik af Litteratur om Oldkyndighed.

Ved Tiaars Alderen blev jeg flyttet til Kirkeskolen, hvor jeg kom under Lærer Clausens Tugt. Han var da en gammel udslidt og overnervøs Mand, som altid havde været slem til at prygle Børnene. Clausen var i og for sig en Mand med megen Kundskab og Dannelse; men hans Begreber om Undervisning var dem, han havde erhvervet i sin Ungdom. Nu var han ikke til meget mere end at skælde og slaa Børnene. De Aar, jeg gik hos ham, var nærmest spildte, og Skolen blev mig det mest modbydelige Sted. Clausen tog da ogsaa sin Afsked, og Sørensen, som var Lærer i Sognet indtil for faa Aar siden og lever endnu, skønt meget affældig, i et lille Hus nær ved Skolen. Ham kan jeg takke for, at jeg blev glad ved Skolen igen, og gjorde nogen Fremgang det sidste Skoleaar, jeg gik hos ham. Hans Undervisning i Historie og Geografi var for mig meget frugtbringende, og det var de Fag, jeg mest brød mig om. Regning derimod var

www.vang-hansen.dk

jeg baade den Gang og nu en stor Klodrian i, og Skrivning var ogsaa yderst tarvelig.

I disse Aar oprettedes i Arnage en Læseforening, væsentlig ved Jakob Mogensens Tilskyndelse og Offervilje. Mogensen lever endnu og har i mange Aar drevet Sommerhotel ved Johns Kapel; han var noget af en Idealist, som var stærkt grebet af den ny Tid, som med stor Styrke brød frem i disse Aar. Jacob Mogensen i Forbindelse med Lærer Sørensen holdt en Vinter i Arnage en Række Foredrag og Oplæsninger for at bringe lidt mere Aandsliv ind i Arnageboernes Forestillingskreds. Disse Møder maatte dog holde op af Mangel paa tilstrækkelig Tilslutning; men jeg besøgte dog nogle af dem og mindes dem med Glæde endnu. Der blev samtidig anskaffet en lille Bogsamling paa omtrent 100 Bind, som laantes ud, og den brugte jeg flittig. Forinden havde jeg ikke læst ret megen Skønlitteratur foruden Skolens Læsebøger (Matzen Dansk Læsebog I og II) og saa Flinchs, Wisbecks og Folkets Almanak, som blev købt saaledes, at de kunde byttes mellem forskellige Hjem. Den første skønlitterære Bog i egentlig Forstand, som jeg læste, var C. A. Thyregod: »Fra afsides Egne«, som var en Samling Fortællinger fra Hedeegnene; den gik ikke højere, end jeg kunde følge med, og den glædede mig meget; omtrent paa samme Tid læste jeg Ingemann: »Kong Erik og de Fredløse«; men der var saa overordentlig faa Bøger blandt Folk. Da Bogsamlingen i Arnage blev oprettet, blev den for mig som Brød for den hungrige. Der var Rejsebeskrivelser, nogle Historieværker af Thyregod og meget andet, vel ikke af den betydeligste Litteratur, men vel netop saadan, som jeg den Gang kunde fordøje. I disse Aar var det, at jeg dels gennem Lærer Sørensens Undervisning, dels ad anden Vej blev bekendt med Bjørnsons Sange, som jo derude var nye, ogsaa Chr. Richardts og Hostrups Sange og Grundtvigs Salmer, som alt gav mig hidtil uanede Syner ud over baade Fortid og Fremtid.

Efter Konfirmationsalderen fik jeg Lejlighed til at læse Bøger fra den store Sognebogsamling. Den var vistnok oprettet omkring 1855 og ledet i mange Aar af Lærer Clausen. Bogsamlingen havde ved sin Oprettelse faaet et stort Udvalg, væsentlig af Landbrugslitteratur fra Landhusholdningsselskabet og var støttet

af Sognets Gildeslag. Der var i Aarenes Løb indkøbt saavel populær videnskabelig Litteratur som Skønlitteratur. Bibliotekar Bremerstent, som for nogle Aar siden var behjælpelig ved Bogsamlingens Nyordning, beundrede Lærer Clausens Ledelse af Bogindkøbet, som han fandt repræsenterede det bedste af den Tids Bogavl. Da jeg kom i Lag med at læse Bogsamlingens Bøger, var den i Forfald. De mere intelligente Bønder og enkelte Husmænd, som før havde støttet den, havde mere vendt sig til »det levende Ord«. De, som havde været paa Højskole, kunde ikke rigtig med at læse, og de Bøger, som Samlingen indeholdt, stemte ikke rigtig med den nye Tidsaand. Man lod saa Bogsamlingen forfalde i Stedet for at arbejde paa at lade den følge med Tiden.

Hvad jeg læste, var især Rejsebeskrivelser, Naturkundskab og Historie, hvoraf kan nævnes Tidsskriftet »Fra alle Lande«, hvoraf hele Rækken, vist 38 Bind, fandtes. Pajkulles »En Sommer paa Island, »Fox Ekspeditionen«, »Et Aar mellem Zorraverne«, Tidsskriftet »Rundt paa Jorden, Pouchet: »Naturens Vidundere«, Hartwig: »Havet«, sammes »Dyre- og Planteverdenen i de tropiske Egne«. Det meste af det udkomne af Skrifter udgivet ved Udvalget for Folkeoplysningens Fremme. Det udkomne af »Historisk Arkiv«, »Nordisk Penning Magazin« og meget mere af oplysende Ting. Af Skønlitteratur Charles Dickens' »David Copperfield«, Fritz Reuter: »Landmandsliv«, Carit Etlar: »Gøngehøvdingen«, Hackländer: »Fortællinger og Vagtstueæventyr«, det meste af C. A. Thyregods Produktion, især hele Rækken »Blandt Bønder I—VIII«. Enkelte andre af Skolelærerforfatternes Skrifter, Viktor Rydberg: »Fribytteren på Østersøen«, Zakarias Topelius: »Feltlægens Historier«, Walter Scotts Romaner, H. F. Ewald: »Svenskerne paa Kronborg« og Krøniker fra Christian den IIs Tid, Knud Gyldenstjerne: »Den skotske Kvinde paa Tjele« m.m. og mange, som jeg nu ikke husker. Der var ogsaa en Del om Bornholm, saasom Rawert og Garliebs Rejse, Fr. Thaarup: »Bornholms Amt«, J. P. Møller: »Folkesagn og mundtlige Minder«, P. Hauberg: »Bornholm« og andet.

Nylarsker Sognebogsamling hjalp mig til at faa noget af den bedste Læsning, som jeg overhovedet kunne faa i min Ungdom,

www.vang-hansen.dk

og havde jeg intet til overs for Lærer Clausen som min Lærer i Skolen, saa skal jeg i alt Fald mindes ham med Taknemmelighed for hans Arbejde for Bogsamlingen.

Men jeg hang dog ikke altid over Bøgerne i min Fritid. Efter min Konfirmation vænnede jeg mig til at gaa lange Ture til Øens skønneste og seværdigste Steder, undertiden Ture, som varede et Par Dage. Saaledes en Tur til Helligdommen og Hammeren. En anden til Randkløve og Svaneke. Ogsaa til Dueodde og Snogebæk og Nattelogi i Pedersker paa den Ejendom, jeg nu selv ejer. Paa disse Ture laa jeg om Natten hos Slægtninge, som jeg saaledes fik besøgt med det samme, og Turene kostede jo paa den Maade ingenting; mindre Fodture en Søndag Eftermiddag var hyppige og lærte mig allerede den Gang Øens Topografi at kende.

Det maa dog ikke glemmes, at min meste Tid jo var optaget af Arbejde, og lidt maa jo ogsaa siges derom.

Foruden Smedjen havde min Fader som nævnt Avl til et Par Køer, og noget af det første, jeg lærte, var at græsse en Ko langs Vejen for at hjælpe lidt paa dens ofte knappe Græsmark. Min Moder vævede det meste af Familiens Tøj, saavel Gangklæder som Sengetøj og Linned. Der maatte jeg tidligt lære at hjælpe Moder med at »træde i Søllerne«. Kædetraadene skulde jo stikkes i Søllens Øje; det var jo Moders Sag, men jeg skulde »fly Traadene til«, og der maatte jo passes paa, at det blev rigtigt; for kom der en fejl Traad, kom der Vævefejl i Tøjet. Derefter skulde de samme Traade trædes i »Skeen«, hvad jeg ogsaa var behjælpelig med. Naar saa Tøjet var sat i Væv, skulde jeg spole Islætten, efterhaanden som det behøvedes. For Resten havde jeg ogsaa ofte spolet Varpetraadene paa »Varpetenene«, som saa blev stillet i »Teneblokken« og derfra lagt paa »Varpan«, som var en krydsformig Ramme, hvorpaa Kædetraadene blev paaviklede under Varpans Omdrejning.

Fløden blev kærnet til Smør i en Stavkærne; der blev jo tidligt Brug for min Hjælp til at lette Moder Arbejdet. Da jeg var i otte eller ni Aars Alderen, kom jeg til at gaa til Rønne med Smør, naar da ikke Kurven var alt for tung. Disse Rønneture var jo overordentlig fornøjelige, selv om jeg var slemt træt af

Peter Thorsen hårar sinj sajs (Kai Uldall fot. 1932).

www.vang-hansen.dk

at bære den tunge Kurv ud og om igen; for den var jo fyldt med Sager til Husholdningen i den kommende Uge.

Noget af det mest tiltrækkende for mig, naar jeg kom til Rønne, var Boghandlernes Vinduer. Ikke fordi jeg kunde tænke paa at komme til at eje nogen af de Skatte, som fandtes udstillede; men bare det at se dem, var jo nok Turen værd. Og saa var der Havnen med dens Skibe. Der laa om Vinteren Barkskibet »Tordenskjold«; den havde en udskaaret Gallionsfigur, som forestillede dens store Navne, med stor krøllet Paryk og Kaarde ved Siden. Skibet havde paamalede Kanonporte og var i mine Øjne det prægtigste Skib, man kunde se. Der var Briggen »Cecilie«; den var kort og bred over Boven, som var jernbeslaaet, for at den kunde gaa i Grønlandsisen, naar den var paa Sælhundejagt. Der var den smukke klipperbyggede Skonnert »Prøven« og mange andre, som jeg har glemt, og saa var der næsten endda det fornøjeligste at se paa, naar Bech havde en ny Skonnert under Bygning. John H. Sonne huggede ogsaa et Aar en gammel Hjuldamper op; det interesserede mig stærkt at se den blive skilt ad. Ved den Tid havde Far en Svend, som havde været til Søs, bl. a. som Fyrbøder med en Damper, som gik paa Middelhavet. Robert, som Svendsen hed, fortalte om Livorno, Civita, Veronica, Palermo, Malaga og Gibraltar, saa jeg var jo klar over, at til Søs skulde jeg; det var jo det, der var sikkert.

Da jeg blev konfirmeret, blev det nu alligevel til, at jeg kom til at hjælpe til i Smedjen. Fars Kundekreds var blevet yderligere formindsket, ved at en af hans Svende havde nedsat sig i Nærheden og fik næsten Halvparten af Kunderne med sig. Dette førte igen til, at Far maatte forbedre Avlet, som efterhaanden ydede mere end før. Smedningen passede han med min Hjælp, men der maatte jeg slæbe dygtigt, for dengang skulde der jo smedes. Modsat hvad vore Dages Smede gør, som køber det meste halvfærdigt, og dengang lavedes jo de fleste Avlsredskaber af Smedene, mens Fabrikkerne nu har taget disse, saa der næsten ingen Fortjeneste er paa disse. Folk køber Reservedele og skruer paa selv. Da jeg var nitten Aar, solgte Far Ejendommen og købte den Ejendom i Pedersker, som jeg endnu bor pa. Den

Gang var jeg saa vidt, at jeg kunde smede lidt og begynde at sko Heste. Det var nu mest Arbejde med Maskiner, jeg havde Lyst til, og jeg havde tænkt mig at se efter en Plads paa et Støberi eller Maskinværksted. Da Far saa, ret meget mod mit Ønske, købte Ejendommen paa Smaalyngen, flyttede jeg med og saa snart, at dersom mine Forældre skulde kunne klare sig og beholde Ejendommen, var det nødvendigt, at jeg blev hjemme og gjorde mit yderste.

Her begynder et nyt Afsnit af mit Liv. Først, fordi jeg kom i helt forandrede Omgivelser, og saa, fordi jeg maatte gaa ind i helt andet Arbejde end det sædvanlige. Vel var jeg ikke helt ukendt med Landarbejdet, men nu var det jo det væsentlige. Smedningen opgav vi dog ikke helt, men indrettede en lille Smedje, hvor vi i alt Fald lavede vort eget og for øvrigt gjorde lidt for fremmede. Ejendommen var helt forfalden, da vi overtog den. Ejeren, som var Fætter til min Far, var fallit, og alt var i Forfald. Besætningen var næsten værdiløs, Bygningerne forfaldne, og Jorden fuld af Kvikrod og ude af Drift. Ejendommen kostede 13.000 Kr. foruden en Del Omkostninger. Et Par Køer havde vi med dertil, 2 Køer og en Kvie var der og et Par Heste; men den ene maatte slaas ihjel inden Foraaret og en ny købes. Udboet var udslidt, og vi maatte skynde os at faa Smedjen i Stand, saa vi kunde istandsætte Avlsredskaber og Vogne. Derefter var det nødvendigt at istandsætte Husene, saa vidt at vi kunde holde Regnen ude. Jorden var som nævnt ude af Drift, og det gav jo det største Arbejde at faa den til at give noget.

Aaret efter at vi (i Februar Maaned 1892) var flyttet til Pedersker, kom jeg i Militærtjenesten. Jeg aftjente min Værnepligt ved Feltartilleriet som Konstabel ved 5te Batteri, hvor jeg mødte 10. Maj og blev hjemsendt i Oktober samme Aar, da jeg trak Frinummer. Hvis jeg ikke havde faaet Frinummer, havde jeg været nødt til at ligge et helt Aar til; det vilde jeg nødig, ikke fordi jeg egentlig var ked af Militærtjenesten, men fordi jeg var klar over, at skulde mine Forældre kunne blive ved Ejendommen, var det nødvendigt, at jeg ofrede mit Arbejde derpaa, saa godt jeg formaaede.

www.vang-hansen.dk

Opholdet i København var mig til Gavn i mer end een Henseende. Fra selve Tjenesten har jeg ingen pinlige eller daarlige Minder; alt gik som det skulde, uden at jeg derfor var egentlig begejstret for Soldaterlivet. Fritiden om Søndagen derimod benyttede jeg til det bedste, jeg kunde, i Særdeleshed til Museumsbesøg og mest af alt paa Nationalmuseet, hvis Samlinger jeg Gang paa Gang besøgte, ogsaa Thorvaldsens Museum, Zoologisk Museum, Dansk Folkemuseum og Glyptoteket. Enkelte Kirker besøgte jeg ogsaa, især Frue Kirke og Jesuskirken i Valby. Soldaterhjemmet i Overgaden oven Vandet var mig ogsaa til megen Gavn; her kunde jeg hvile ud om Søndagen og læse bl. a. Bornholms Tidende; ogsaa en hel Del Bøger læste jeg her, hvoraf Njals Saga og Gretter Saga, Oehlenschlägers »Sanct Hansaften Spil«, »Vaulunders Saga« og »Hakon Jarl«. For Resten var der jo illustrerede Blade, som blev endnu mere benyttede. Aaret efter var jeg inde til Efteraarsmanøvre og var da med Batteriet ved Jægerspris i nogle Dage, samt mindre Ture i Københavns Nærhed; saaledes en Tur til Hørsholm og hjem forbi Ørholm, og saa en Tur til Bagsværd og Farum. Det var jo altsammen langt fornøjeligere end Amager Fælled. Ogsaa en Tur paa langs over Amager til Kongelunden hører til de fornøjelige Minder. Nogen særlig mærkelige Oplevelser har jeg ingen af fra den Tid; alt gik godt og vel, saadan som det helst skulde.

Bornholms historiske samfund

Generalforsamlingen holdtes den 22. august 1959 på hotel Siemsens Gaard i Svaneke. Der var mødt ca. 40 medlemmer.

Tandlæge H. C. Holm, Rønne, valgtes til dirigent.

Formanden, lektor Th. Lind, indledte sin beretning med at sige, at han ønskede at gå af som formand, men ville fortsætte som medlem af bestyrelsen og redaktør af samlingerne. Bestyrelsen havde udpeget civilingeniør Jørn Klindt-Jensen som den nye formand, hvilket forsamlingen tilsluttede sig.

Kassereren, skattesekretær Aage Hansen, forelagde regnskabet for 1958/59. Der er nu 397 medlemmer, hvis kontingent var 1985 kr. Der er modtaget i tilskud: Undervisningsministeriet 1.060 kr., Nationalforeningen Bornholm 500,00, Andelsbanken, Rønne, 50,00, Bornholms Laane- og Diskontobank 100,00, Bornholms Spare- og Laanekasse 150,00, Hasle Bank 25,00, Svaneke Bank 25,00 kr. Samt fra følgende kommuner: Aaker 50,00 kr., Allinge-Sandvig 100,00, Klemensker 25,00, Knudsker 70,00, Nylars 25,00, Olsker 25,00, Pedersker 20,00, Rutsker 25,00, Rønne 100,00, Svaneke 50,00, Østerlars-Gudhjem 25,00, Østermarie 50,00, ialt 2.475,00 kr.

Bind 36 havde kostet 6.653 kr. Der var brugt 972 kr. af foreningens kapital, som nu er på 2.467 kr.

Apoteker Harild, lektor Davidsen, bankbestyrer Kofoed og civilingeniør Klindt-Jensen blev alle genvalgt til bestyrelsen, ligesom pantefoged Møller-Lau genvalgtes som revisor.

Foreningens ærespris for bevarelse af det bornholmske landskab blev givet til Svaneke byråd for vederlagsfri fredning af Nordskoven.

Man diskuterede bl. a. vedligeholdelse af Sct. Jørgens Kapel ved Aakirkeby og Bøgebjerg i Østerlars, men der var enighed om, at disse opgaver ikke faldt ind under foreningen. Derimod faldt der flere bemærkninger om det mærkelige i, at Foreningen Bornholm synes at svigte sådanne opgaver. LRS Wichmann fore-

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 37. Bind, Rønne 1960

slog, at kredse rundt om på Bornholm indmeldte sig i denne forening for at aktivisere den.

Tandlæge Holm rettede en tak til lektor Lind for hans mangeårige gode formandsskab, hvilket forsamlingen tilsluttede sig.

Efter generalforsamlingen gik selskabet gennem de små gader til Svaneke kirke, hvor lektor Lind gennemgik kirkens historie, pastor Aage Poulsen fortalte om den seneste restaurering, og organisten gav en prøve på det nye orgel.

I forbindelse med en arkæologkongres på Bornholm d. 4.—7. september 1959 holdt foreningen en velbesøgt ekskursion til Nationalmuseets udgravninger ved Slusegaard, og d. 19. 11. 59 arrangerede foreningen i samarbejde med Foreningen Norden et foredrag af museumsinspektør dr. phil. O. Klindt-Jensen om disse udgravninger.

www.vang-hansen.dk